CUMHURİYET'İN GÖZÜYLE KÜRT MESELESİ-2

Naşit Hakkı Uluğ

TUNCELİ MEDENİYETE AÇILIYOR

KAYNAK YAYINLARI

Naşit Hakkı Uluğ
TUNCELİ
MEDENİYETE AÇILIYOR

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: 1939 (Cumhuriyet Matbaası)
Birinci Basım: Mayıs 2007
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

ISBN: 978-975-343-497-3

KAYNAK YAYINLARI: 488

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Naşit Hakkı Uluğ

TUNCELİ MEDENİYETE AÇILIYOR

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 13

DERSİM
Coğrafya-Tarih-Dil-Anane ve Hatıra
İnan-Aşiret Rejimi-Ev Hayatı-Saz ve Söz 15

ASİ VE YALÇIN TABİATIYLA DERSİM,
ASIRLARCA HAYDUTLUĞA YATAKLIK ETTİ 17
Coğrafya ve Tabiat 18

TARİHTEN ÖNCE DERSİM 25

TARİH DEVRİNDE DERSİM, TÜRK YATAĞIDIR VE
İSTİLALARIN ÖNÜNDEN KAÇAN İNSANLAR İÇİN
BURASI DAİMİ BİR SIĞINAK OLMUŞTUR 27
İlk Islahatçılar: Selçuklular 28
Harzemşah Döküntüleri Dersim'de 29
Aksak Timur'dan Kaçanlar 29
Türkmen Padişahlığı: Akkoyunlular 29
Anadolu'da Mezhep Ayrılıkları 30
Safevi'nin Anadolu'da Tahrikleri 31

DERSİM TOPRAKLARINDA İLK MEDENİ MERKEZLER:
TAHAR BOYU (ÇEMİŞKEZEK), PERTEK–PORTUK
VE SAĞMAN BAYINDIRLIKLARI 37
Tahar Türkleri 37

İlk Sitelerin Önünde 38
Çemişkezek Kalesi 39
Çemişkezek Beyliği 39
Nur Baba Çemişkezek'te 41
Çemişkezek, Osmanlı Sancağı 41
Pertek Beyi Baysungur 42
Sağman (Sakman-Sokman) Beyliği 43
Bir Efsaneden Hakikate... 44

DERSİM TOPRAKLARINDA TÜRK MEDENİYETİNE AİT BİRÇOK ESKİ ESER YATIYOR 50
Ulukale Harabeleri 51
Eski Bayındırlıklardan Diğer İzler 52

DERSİM, DERSİMLİLERİN AĞZINDAN... BURADA, MASAL, HURAFE, İNAN, SOYKÜTÜĞÜ, TÜRKÜ, ŞİİR, YER ADLARI VE HER ŞEY TÜRKLÜĞÜN DERİNLİĞİNDEN VE ENGİNLİĞİNDEN SES VERİR 54
Dersimli İzinsiz Ağız Açamazdı 55
Kutsallaştırılan Harzemşah 56
Tarih Ne Diyor? 57
Seyitlerin Tekrarladığı Soykütüğü 59
Horasanlı-Kureyşanlı 60
Koresin Aşireti 65
Dersim'in Fesatçıları Bile "Horasanlıyız" Diyorlar 65
İzi Kaybolan Aşiretler 67
Toponimler 69

DAĞLI TÜRKLER ARASINDA 70
Tarihin Derinliklerinde Araştırmalar Lazım! 71
Dersimli Konuşurken... 72
Bir Dersimli ile Konuşma 73
Zazalar 75

Şeref Han'ın Tanıklığı 75
Göç Yıllarının En Büyük Hatırası 76

ALEVİLİK NASIL DOĞDU VE SINIRLARIMIZIN İÇİNDE NE GİBİ MAKSATLARA ALET OLDU? 79
Akımın Başlangıcı 80
Bu Kızılbaş Sözü Nereden Çıktı? 83

DERSİM'İN NÜFUSU 89

DERSİM'İN BAŞ BELASI: SEYİT'TİR
SEYİT, DERSİMLİ'NİN HER ŞEYİNİ SÖMÜRÜR 91
İlk Dinlerden İzler 91
Dersim'in Bugünkü Dini 92
Seyitler 92
Dilenme ve Aforoz 93
Dersim'i Güçsüz Bırakan Hurafeler 94
Seyit, Aile Harimine Girmenin Yolunu da Bulmuştur 95
Seyit Eli Değince... 96
Seyidin Sahte Adalet Dağıtışı 97
Dersimli Uyanmıştır 99

DERSİMLİ'NİN VİCDANI HURAFELERİN
DEMİR PENÇESİ İÇİNDE EZİLMİŞTİR 100
Hızır'ın Masalı 100
Ziyaret'in Geleceği 102
En Büyük Antlar Burada İçilirdi 103
Yürüyen Duvar 103
Bu Duvarın Dibinde 104
Düzgün Baba 104
Bir İki Efsane Daha 105
Üfürükten Dispansere 110

DERSİMLİ, AŞİRET REİSİNİN ESİRİ İDİ,
ONU KURTARMAK İÇİN AŞİRET HAYATINI
YIKMAK LAZIMDI; İŞTE DERSİM'DE BU YAPILDI 112

Dersimlinin Hakları 113
Derebeyi Seyitler 114
Toprak Ağalığı 114
Ağalık Hakları 115
Geçim İçin Tek Çare: Soygunculuk 116
Reislik, Verasetle Değil Zorbalıkla 117
Mahkemenin de Onayladığı Ağalık Hakları 117
Süre 117
Dersimli Bu Hayata Neden Katlandı? 117

DERSİMLİNİN EV HAYATI
Bayramlar-Köy-Aile Yuvası-Çocuk-
Hastalık-Esrar-Ecel-Mezar-Rüya... 120
Ergenekon Töreni Gibi 120
Dersimlinin Bayramları 120
Dersim Köyü 121
Ağa Sofrasının Artığını Maraba Nasıl Sömürür? 122
Kadın 123
Kız Kaçırma 124
Düğün 124
Çocuk 125
Dersimli Çocuk Nasıl Büyür? 126
Çocuk Oyunları ve Spor 126
Dersim'de Tedavi Usulleri 126
Sıhhat Memurlarına Dersim'in Kapısı Açıktı... 128
Esrar 128
Ölüm ve Dersimli 133
Dersimlinin mezarı 134
Rüya 134

DERSİM'İN SAZI VE TÜRKÜSÜ 135
Dersim Eşkıyalığında Bile Sanatın Rolü Vardır 135
Dersim Türkülerinden Örnekler 136
Ovacık Türküleri 137

Eşkiya Türküleri 140
Bir Anane Beraberliği Daha 142

DERSİM'İN ISLAHI TARİHÇESİ 143

DERSİM'DE ISLAHAT TEŞEBBÜSLERİ
TANZİMAT HAREKETİ İLE BAŞLAR 145
Osmanlı Devrinde 145
Tanzimat Olunca... 146
Gazi Muhtar Paşa'nın Teşebbüsleri 147
Çarlığın Temasları ve Hıyanet 147
Osmanlı-Rum Savaşı'ndan Sonra 148
Koçların Azgınlığı 149

İSTİBDAT DEVRİNİN YARIM TEDBİRLERİ VE
AF POLİTİKASI, DERSİM EŞKIYALIĞINI
DÜNE KADAR YAŞATAN
BELLİ BAŞLI SEBEPLERDİR 153
Dersim İşi Babıâli Tomarları Arasında 154
1903'te İsabetli Bir Görüş 155
Babıâli Harekât Yapmaya Mecbur Oluyor 157
Neşet Paşa Harekâtı 157
Harput Valisi ile Dersim Mutasarrıfı Arasında 158
Dersim İdare Meclisinin Feryadı 158
Devlet Kararsızlık İçinde İken 158
İsyan İsyan Üstüne... 159

DERSİM MEŞRUTİYET DEVRİNDE DE AZGINDI;
GENEL HARP ESNASINDA AĞALAR,
İŞİ VATAN HIYANETİNE KADAR VARDIRDILAR 160
Müşir İbrahim Paşa'nın Görüşü 161
Orgeneral Fahrettin Altay 163
Meşrutiyet Yıllarında 163
Genel Harpte 164

Mütareke'nin Kara Günlerinde 165
Sultan Hamit'in Son Suikastı 166

CUMHURİYET, İLK GÜNDEN BERİ
DERSİM'DE KANUNU HÂKİM KILMA,
HALKI KURTARMA ÇARELERİNİ ARADI VE
BUNA HAZIRLANDI 168
Hamdi Bey'in Raporu 169
Bay Cemal Bardakçı'nın Fikirleri 169
Geçmişin Kötülüklerini Tasfiye Yolunda 170
1. Genel Müfettişlik ve Dersim 171
1931 Yılında İncelemeler 177

İSMET İNÖNÜ'NÜN KURTARICI KARARI:
İMAR VE MEDENİLEŞTİRME 179
İnönü'nün Doğu Seyahatinde 179
Tunceli Kanunları 181
4.000.000 Lira 181
İlk Adım Nasıl Karşılandı? 182
Af Yok, Erteleme Var! 182

HAYDUTLAR SALTANATI YIKILIYOR 184
1937 Harekâtı 184
İnönü'nün Sözleri 185
İnönü Dersim'de 186
1937 Harekâtının Sonunda 186
Atatürk Dersim'de 187
1938 Yılına Girerken 187
1938 Yılında Yapılan Hareketler 188
Ordunun Büyük Hizmeti 189

DERSİM'İ YOLA GETİRMEK İÇİN HER ŞEYDEN ÖNCE
YOL YAPMAK LAZIMDI; YOL, HAYDUDU
"YAPICI İNSAN" HALİNE SOKAN OKUL OLDU 191

Pertek Geçidi 191
İlk Yollar 192
Yapıcı İnsan... 193
Hozat-Pülür-Erzincan Yolu 194
Pertek-Mameki-Pülümür Yolu 194
Çemişkezek'in Yolu 200
Hedik ve Tevik 200
Tunceli'nin Dışındaki Yollar 201
Tunceli'de Demiryolu 201

TUNCELİ'NİN İMARINA DOĞRU 203

İMAR VE MEDENİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI, ELAZIĞ'IN KÜLTÜR VE SAĞLIK KURUMLARINA DAYANARAK TUNCELİ İÇERİLERİNE YAYILIYOR 205
Elazığ 205
Sağlık Mahallesi 206
Kültür Mahallesi 207
Tunceli'den Kızlar 208
Eğitmen Yuvası 209
Yeni İmar Sahası 209
Elazığ Ovasında 210
Tarihi Harput 211

TUNCELİ KASABALARININ EN BÜYÜĞÜ OLAN HOZAT, BİRÇOK MEDENİ TESİSLERLE BEZENMEYE VE GELİŞMEYE BAŞLADI 213
Hozat'ta Okuma 214
Tunceli'nin Gelecekteki Kadın Eğitmenleri 216
Son Tarama Karşısında Tunceli Halkının Duygusu 218

MUNZUR DAĞLARININ ETEKLERİNDE HENÜZ YAŞINI DOLDURMAYAN BİR BAYINDIR YER: MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK KASABASI... 224

Türk Dili ile Aylar 225
Bizi Atatürk'ün Bayrağının Altına Gönderin! 226
Toprak Ağasının Hakkı 226

MAMEKİ, DÜNE KADAR BİR HAYDUT YATAĞI İDİ; BUGÜN CUMHURİYET'İN MODERN BİR SİTESİDİR 228
Perihan Çetin 229
Dersimli Binalara Bakıp da Şaşıyor... 230

PERTEK VE ÇEMİŞKEZEK BÜYÜK İMAR ÇALIŞMALARINDAN EN GENİŞ ÖLÇÜDE FAYDALANACAK İKİ ŞİRİN KASABAMIZDIR 232
Çemişkezek'te 233

TOPRAK REFORMU TUNCELİ'DE REFAH DEVRİNİ AÇACAKTIR 240
İn Köyünde 241
Toprak Reformu 242
Köyleri Toplamalı! 243
Yeni Köy Tipi 243
Hayvan Yetiştirme 244
Dersim'in Ticareti 245

SUNUŞ

Kaynak Yayınları olarak Cumhuriyet'in Gözüyle Kürt Meselesi dizisini hazırlarken, Kemalist Devrim'in Doğu'ya ve Kürtlere bakış açısını belgelere dayanarak aktarmayı amaçlamıştık. Bu çerçeve içerisinde, dizinin ikinci kitabı olarak yayımladığımız Naşit Hakkı Uluğ'un *Tunceli Medeniyete Açılıyor* isimli çalışmasının iyi bir seçim olduğunu düşünüyoruz. Uluğ'un kitabı, Kemalist Devrim'in feodal ilişkilere karşı uzlaşmaz tavrını gözler önüne sermektedir. *Tunceli Medeniyete Açılıyor,* bölgedeki ortaçağ kalıntılarına karşı girişilen savaşın canlı ve ilk ağızdan anlatımını içermektedir. Uluğ'un çalışmasında, bugün artık aşılmış olan, bölgedeki insanların Orta Asya'dan gelen Türkler olduğu tezine yer veriliyorsa da, kitaba asıl damgasını vuran, feodalizme ve diğer ortaçağ kalıntılarına karşı Kemalist Devrim'in duyduğu devrimci öfkedir.

Uluğ'a göre, eski adıyla Dersim'in başbelası, yoksul halkın her şeyini sömüren seyyittir. Bölge insanı hurafelerin demir pençesi içinde ezilmektedir. Toprak ağalarının, aşiret reislerinin esiri olan Dersimliyi kurtarmak için aşiret hayatını yıkmak gerekmektedir. Cumhuriyet bu büyük devrimci görevi yapma gücüne ve azmine sahiptir. Devlet bu görevi hiçbir zaman kuru bir cezalandırma olarak görmemiştir. Cumhuriyet'in en zor günlerinde bile mesele daima halkın medenileştirilmesi ve derebeylerin, toprak ağalarının, aşiret reislerinin elinden kurtarılması şeklinde değerlendirilmiştir.

Uluğ'un halkın hürriyetini ve hakkını tanımayan feodal kalıntıların cumhuriyet rejimiyle bağdaşmasının mümkün olmadığını söylemesi manidardır.

Uluğ kitabında bu kalıntıların ancak bir toprak reformuyla ortadan kalkacağını da ifade etmektir. Nitekim Cumhuriyet'in Gözüyle Kürt Meselesi dizisinin ilk kitabı olan *Şark Raporu*'nda da eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar aynı tespiti yapmaktadır. Ama Kemalist Devrim'in ilk dönemlerinde Doğu ve Kürt meselesiyle ilgilenen birçok kişinin yaptığı bu haklı tespit hayata geçirilememiştir. Bu yüzden Doğu'da feodal ilişkileri tam anlamıyla tasfiye etmek de mümkün olamamıştır. Günümüzde yaşanan sorunların temelinde de söz konusu feodal ilişkiler yatmaktadır. Emperyalizm ve işbirlikçilerinin ortaçağ kalıntılarının arkasına sığınarak bölücülük yapmaları son derece anlamlıdır.

Uluğ'un yazdıklarını okurken Kemalist Devrim'i tamamlayamamanın Türkiye'ye neye mal olduğu çok iyi anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in tasfiye etmek için var gücüyle çabaladığı feodal kalıntılar, aşiret ilişkileri ABD'ye bağlı iktidarlar döneminde yeniden hortlamıştır. Bugün söz konusu gerilikler siyasetten popüler kültüre kadar gayet geniş bir alanda etkili hale gelmiştir. ABD ve işbirlikçileri tarafından tekrar piyasaya sürülen feodal geriliklere karşı mücadelede Kemalist dönemin bakış açısını nesnel olarak incelemek son derece önemlidir. Bu tarihin eksikliklerinden ve geriliklerinden de öğrenecek şeyler mevcuttur. Cumhuriyet'in Gözüyle Kürt Meselesi dizimizin, tarihimizin ve sorunlarımızın anlaşılmasına katkı yapacağına inanıyoruz.

KAYNAK YAYINLARI

DERSİM

Coğrafya-Tarih-Dil-Anane ve Hatıra
İnan-Aşiret Rejimi-Ev Hayatı-Saz ve Söz

ASİ VE YALÇIN TABİATIYLA DERSİM, ASIRLARCA HAYDUTLUĞA YATAKLIK ETTİ

Niçin yurdumuzun orta yerinde bir "Dersim" kaldı ve bizi hâlâ uğraştırıyor?

Bu sorunun cevabını önce asi bir tabiatta arayacağız. Yalçın dağları, uçurumların ortasında gömülmüş dereleri, yüzlerce metre eninde ve boyunda mağaraları ve inleri, sarp yamaçları örten meşelikleri ile Dersim toprakları, asırlarca hayduda ve eşkıyaya yataklık etmiştir. Dersim'in tarihi bu haydutlukların hikâyeleriyle doludur.

Aliboğazı, Kutuderesi, Kalanderesi, Dojikbaba, Bobyazbaba, Zelbaba, sanki düşürülmez birer kale gibi kalmış, Dersim haydutluğu bunlara sığınmış, devletin kuvvetleri bir sel gibi gelip geçtikten sonra, Dersim, gene eski haline dönmüştür.

Dersim'in –yeni ve güzel adıyla Tunceli'nin– kabaca sınırlarını çizelim:

Tunceli doğu illerimizin batısında büyük tabiat sınırlarıyla çevrili bir vatan parçasıdır; kuzeyde Munzur sıradağları, daha doğrusu Munzur'un da kuzeyindeki Karasu (Fırat), doğuda sonra Perisuyu adını alan Büyüksu, güneyde Murat suyu ve batıda Fırat...

9.000 kilometrekare görünen arazinin beşte dördü dağ ve sarp yerlerdir. Geri kalan beşte bir, düzlükler, ırmak boyları ve otlaklardır. Dersim haritada avuç içi kadar görünür. Fakat içine girince onun göründüğünden kat kat büyük, baş döndürücü yüksekliklerle göz kamaştırıcı uçurumlardan meydana gelen bir dünya olduğu anlaşılır.

Fakat bütün bunlar Türk Cumhuriyeti'nin azim ve kararı karşısında o kadar küçülmüştür ki, sanki kabartma bir haritanın kabartıları, alçı bir maketin sivrileri gibi bugün avucumuzun içindedir.

Dersim dağları, Antitorosların kuvvetli bir kolu olan Munzur sıradağları ile ona bağlı olan ve bunların güneyinde oluşmuş birçok yanardağ tepesidir.

Coğrafya ve Tabiat

Munzurlar

Başlangıçta bin ve en yüksek noktasında 3.449 rakımında olan Munzur sıradağları, Dersim'in kuzeyini baştan başa kaplayan, derinliğe doğru birden bire yükselen, çıplak, korkunç kızıl bir duvardır. Yılın sekiz ayında tamamen, diğer dört ayında kısmen karla kaplıdır; kışın yol veren hiçbir boğaz ve geçidi yok gibidir. Erzincan'la Tunceli arasında yazın geçilebilen Mercan ve Kemah boğazları bile 3.000 metreye yakın bir yüksekliktedir. 100 kilometre uzunluğunda ve 30 kilometre derinliğindeki bu büyük kıvrımın üzerinde bulunan Karacakale 3.100, Akbaba 3.449, Katırtepe 2.300, Sebilbaba 2.900, Koçgölbaşı 3.250, Eğripınar Dağı 3.140, Büyük Gölbaşı 3.000, Ziyarettepesi 3.100 ve bunların gerisinde Tayran Dağı 2.990, Kırandah Dağı 3.050, Ortadağ 3.200, Kurtdoğar Dağı 2.950 metre yüksekliğindedir. Munzurlar, batıda Behre gediği ile Toroslar'm başı sayılabilen Sarıçiçek Dağı'yla birleşirler.

Güneye doğru birdenbire alçalan bu sıradağların eteklerini Munzur suyu keser ve Küçük Munzurlardan ayırır; bu dağlar, Mercan kitlesinden güneye doğru Munzur suyunun doğusunda sıralanırlar. Bunlardan Merho deresinin batısında Harcidağı 3.025, Kaçgerekbaba 2.125, Kızıltepe 3.260, Kozdağı 2.125, Dojikbaba 2.890, Bobyazbaba 2.100, Küçükgöl Dağı 2 750, Karasakal Dağı 1.950, Zelbaba 2.200 metre yüksekliğindedir; bunlar güneye doğru inerler, sivri sivri tepelerdir. Üstleri kısmen ağaçlarla örtülüdür.

Ortada ve batıda Hozat ile Ovacık sırasında Balkan Dağı 2.150, Sivribaba 2.250, Tokmakbaba 2.150, Sarısaltık 2.275, Hizan Dağı 1.810;

Hozat doğusunda Beyazdağ 2.180, Kızıldağ 2.200, Tavukdağı 1.900, Kızıl Ziyaret tepesi 1.750;

Çemişkezek'in güneyinde Kırklartepesi 2.700, Pilavtepe 2.000, Yılandağı 3.000, Hanife tepesi 2.100;

Doğuda, Nazimiye'nin doğusunda Boncuk dağı 1.950, Sapbaba 1.700, Düzgünbaba 2.800;

Mazgirt'in kuzeydoğusunda Kökerik tepesi 1.850, Solahan Dağı 2.050, Mazgirt'in güneydoğusunda Sindamtaş 1.750, Petek'in kuzeyinde Sakaltutan Dağı 1.800, Sürgüç Dağı 1.850, Kömürgân dağı 1.870 metre yüksekliğindedir.

Tunceli dağları güneyde 800 metreden başlayarak kuzeyde 3.450 metreye kadar yükselir. Murat suyundan Munzur tepesine kadar mesafe, kuşbakışı 75-80 kilometre kadardır; böyle kısa bir mesafe içinde 2.700 metrelik bir iniş mevcuttur.

İşte Dersim tabiatı: Hozat-Pülür yolundan Balkan dağlarına bakış.

Küçük Munzurlar, bodur meşeliklerle örtülü yanardağlar ve tepelerdir.

Munzur sıradağları: Munzur sıradağları Antitorosların devamı ve Dersim'in kuzeyini baştan başa kaplayan 100 kilometre uzunluğunda ve 30 kilometre derinliğinde kızıl ve çıplak bir duvardır. En yüksek noktası 3.449 metre yüksekliğindeki Akbaba tepesidir. Resimde görünen bu geniş düzlük buranın idare teşkilatına adını vermiş olan ovadır: Bu kazaya Ovacık derler. Resmin sağ tarafında görünen beyaz yapı Mareşal Çakmak kasabasının kışlasıdır.

Karaoğlan'dan Aliboğazı'na doğru devam eden dağ zenginliği.

Sarısaltık önlerinden Munzur sıradağlarının görünüşü.

Dersim'in fiziki haritası, yol ve kasabaları.

Munzurların Hozat – Pülür yolundan görünüşü.

Dersim'in kutsal tepelerinden biri. Sarı İsmail Sultan'ın adı verilen Sarısaltık tepesi.

Bu kitaba konmuş olan resimlerin hepsi, Anadolu Ajansı'nın foto uzmanı kıymetli sanatkâr Kemal Çakus tarafından 1937 ve 1938 yıllarında yapılan Tunceli seyahatinde alınmıştır.

Dersim, güney kapısı sayılabilen Pertek köprüsünden içeriye girildiği zaman, bu azametli ve heybetli çehresiyle size görünür. Arazinin bu kuvvetli eğimi Tunceli'nin bütün sularını güneye doğru akıtır. Birçok dere bu sarp vadilerde çağlayanlar yaparak, kayaları oyarak koşarlar ve güneyde Murat'ta buluşurlar. Murat bunları alır, Keban madeninin yanı başında Çat mevkiine, Fırat'a verir.

Akarsular

Akarsuların başında Munzur gelir. Ziyaret tepesinin eteğindeki gözelerden kaynayan, etrafa süt gibi beyaz köpükler saça saça yatağına giren bu güzel su, önce batıdan doğuya doğru akar, Ovacık ovasını geçer, Büyük ve Küçük Munzurlardan gelen suları da toplar, Mercan boğazından inen Mercan suyunu alır. Dibinin çakılları güneşli havada pırı pırıl pırıldayan Munzur, burada bir dirsek çevirerek güneye döner, Kalan deresini ve Mameki'de Dağboğazı yiye yiye gelen Pülmür suyunu alır ve daha sonra Mazgirt'in arkasından inen Sindamlı ve Danaburan sularıyla birleşir. Daha ileride Perisuyu'na kavuşur ve ondan sonra birlikte Murat'a akarlar. Munzur suyu Dersim'de hayatın temelidir.

Hozat'ın içinden çıkarak Pertek'in yakınında Murat'a kavuşan Singeç ve kaynağını güneyden alıp Çemişkezek'in içinden geçerek gene Murat'a kavuşan Tahar çaylarını da saymak lazımdır.

İç Dersim

Bu dağ ve dere kalabalığı içinde bilhassa iki bölge vardır ki, Dersim'in sarp kısımlarıdır. Buraları ekilip biçilmez ve bir insanın hayatını namusluca kazanmasına elverişli değildir. Bu dağların arasında, dere boylarında ilk insanlara sığınak olan büyüklü küçüklü yüzlerce in ve mağara, dik yamaçlar, uçurumlu vadiler, birbiri arkasına sıralanmış boğazlar vardır; buraları öteden beri Dersim eşkıyalığı için sığmak olmuştur. Doğudaki bu bölge, doğusunda Pülümür suyu, batısında Munzur suyu, kuzeyinde Bobyazbaba olmak

üzere güneyde hemen hemen Mameki'nin kuzeyindeki Kırmızı dağın önlerine kadar gelir.

Batıda Tahar deresi, Koçulu ile Avgölü arasında Aliboğazı adlı bir boğaz oluşturur ki, tabiatı doğudaki bölgenin eşidir, içinde yüzlerce insanı ve hayvanı barındıracak mağaraları vardır: Burası Koç bölgesidir.

Dersim İklimi

Munzur duvarı bütün Dersim'i kuzey rüzgârlarına karşı örttüğünden, çok kar yağmasına rağmen çok şiddetli soğuklar kaydedilmez. Arazinin güneye doğru eğiminin de, havanın çok soğumasında rolü vardır. Yılın dört ayı yaz, sekiz ayı kıştır; yaz ayları kurak geçer. Murat kıyıları ve tepeleri yazın serince olur, fakat daima gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı büyüktür. Bütün bu özellikleriyle beraber Tunceli'nin iklimi sağlamdır. Tabiat bu iklimle bu dağlarda Türk ırkının boylu poslu ve sağlam vücutlu evlatlarını yetiştirmiş ve yaşatmıştır.

TARİHTEN ÖNCE DERSİM

Dersim'in tarihi üzerinde yapacağımız araştırmalarda coğrafya bize yol gösterecektir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen ve buralara medeniyeti getiren dedelerimizin takip ettikleri yollar bilinmektedir. Hazar Denizi kıyılarını takip ederek Aras vadisine ve oradan Murat vadisine, Pasinler'e ve Bingöl dağlarına geçen akınların ve bunların batıya doğru devamlarının üzerinde duracağız.

Buralara uzanan Türk boyları, Binkışlak'tan batıya doğru yayıldıkları zaman, Bingöl dağları üzerinde eski yurtlarını andıran bir toprağa rastladılar, burasını sevdiler; Bingöl bugün de Türkmenlerin yaylağıdır. Bingöl'e birikenler çoğaldıkça batıya doğru akmak gerekti. Burada Fırat ve Dicle'yi geçmek kolay değildi, o zamanın araçları bu geniş nehirleri aşmaya pek müsait sayılamaz. Bu insanlar, yanlarında büyük sürüleri olduğu halde Murat ile Fırat arasındaki tarih kapısından içeriye girdiler; burası Dersim topraklarıydı.

Murat ile Fırat arasındaki kapıdan giren kafilelerin bir kısmı burada yüksek ve serin yaylalar, soğuk pınarlar, berrak sular, insan eli değmemiş ormanlar, sürülerini besleyecek geniş otlaklar, ailelerini ve hayvanlarını kışa ve soğuğa karşı koruyacak yüzlerce mağara ve in buldular. Bu insanlar, tabiatın azametli manzarası karşısında büyük bir hayranlık duydular ve bu topraklara yerleştiler.

İlk insanlar için Dersim'den daha güzel ve daha emniyetli bir yurt düşünülebilir mi? Her göç yılı yeni yeni aileler ve sağdan soldan gördükleri baskı üzerine kendilerine yüksek dağların sırtında ve onların örttüğü vadilerde birer sığınak arayanlar bu toplama ka-

tıldılar. Zayıf oymaklar, gördükleri baskılarla nehir boylarını bırakarak daha içerilere çekilmeye mecbur oldular. Ya emniyetli noktalardan ovalara düştüler, ya sarp tepelere tırmanmak zorunda kaldılar. Böylelikle büyük dağlar, aşılmaz sularla çevrili Dersim, oldukça kalabalık bir insan kitlesini göğsünde topladı. Bu insanlar, kendi aralarında kurdukları bir menfaat düzeniyle mi, yoksa birbirini yiyerek mi yaşadılar, onu bilmiyoruz. Bugün bu topraklar üzerinde Anadolu'nun her tarafındaki coğrafya ve aile isimlerine tesadüf ediyoruz; her şey bize, Türklüğün derinliğinden ses veriyor.

TARİH DEVRİNDE DERSİM, TÜRK YATAĞIDIR VE İSTİLALARIN ÖNÜNDEN KAÇAN İNSANLAR İÇİN BURASI DAİMİ BİR SIĞINAK OLMUŞTUR

Tarihin yapraklarını çeviriyoruz: İlk Asur-Sümer devrinden buralarda bir iz göremiyoruz. Fırat ile Murat'ın çerçevelediği bu topraklar, bir zaman sonra kısmen Eti İmparatorluğu'nun sınırları içine girmiş bulunuyor. Dersim'i çevresi ile birlikte ele aldığımız zaman buranın en eski sakinlerinin, beşiği Orta Asya'da sallanan büyük Türk varlığından Etiler olduğunu görüyoruz. Aslında bütün brakisefaller,* dağ sakinleri Alpinlerdir. Bunlar, Orta Asya'dan sonra Ön Asya'yı ve özellikle Anadolu'yu ikinci yurt yapmışlardır. Tarihi devirden sonra bilim, bunlara Eti demektedir.

Arkeologların bir gün Dersim topraklarında Eti eserlerine rastlamaları çok muhtemeldir; şimdiden bu ihtimalleri doğrulayan mezarlar meydana çıkarılmıştır.

Dersim'in büyük nehirlerle ve sıradağlarla çevrilmiş olan asi ve çetin arazisinin, etrafında asırlarca büyük istila dalgalarının birbirini takip ederek batıya ve güneye geçtiklerini ve çoğunlukla bu istilacılarla, onlara karşı koyanların Dersim'in kuzey ve güneyinde çarpıştıklarını biliyoruz.

Orta Asya'dan ve Hazar boyundan batıya doğru akın, hiç durmamıştır. Hazar akınları Murat boyunca devam edip dururken, yeni dini yaymak için güneyden Arap akınları başlamıştır. Tarih, Dersim yöresi halkını, bu akınlar sırasında daima Hazarların safında gösterir.

* Kafatasının ön alt eksenine göre kısa olan (kimse), kısa kafalı. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

8. ve 9. asırlarda Türklerin Anadolu topraklarına toplu ve büyük göçleri daha vardır. Bizans ordularının durdurmaya çalıştıkları büyük göçlerin arkası kesilmemiş ve Türkler 1037'de İran'ı zapt ederek Selçuk saltanatını kurmuşlardır. Nihayet Malazgirt Meydan Muharebesi (1071) ile Anadolu'nun büyük kısmı Bizans elinden kurtarılmış ve Türklük burada hâkim olmuştur. Anadolu'nun doğusu bu sırada birçok Türk beyi tarafından idare ediliyordu. Dersim toprakları da bu Türk beylikleri ile çevrili bir haldeydi.

Bütün bu hadiseler sırasında birçok kitlenin birbirleriyle boğazlaştıkları ve Orta Asya'dan, Horasan'dan, Hazar'dan gelen akınların kesilmediği Doğu Anadolusu'nda, galiplerin kılıcından kurtulabilenlerin, bu etkilerden korunmuş olan Dersim'e sığındıklarını görüyoruz. Sığınmacılar tek ve zayıf iseler Dersim ağaları bunları köleleri arasına sokuyor, eğer toplu ve kuvvetli iseler önlerine gelen bir aşireti de onlar sürüp toprağına, evine hâkim oluyorlardı.

İlk Islahatçılar: Selçuklular

11. asırda Erzurum'da Saltıklar, Erzincan'da Mengüçler, Sivas ve Malatya'da Danişmentler, Harput'ta Artıkoğullarının feodal idareleri vardı. Dersim'in güzel su boyları, otlakları ve hayvan serveti bu komşuların gözlerinden kaçmıyordu. Bunlar Dersim'i birbirinden kıskanıyor ve bu yüzden vuruşuyorlardı. Harput beyinin Haçlı seferlerine Dersim'den kuvvet götürdüğüne tarihlerde rastlanır. Bu beyler, Artıkoğullarıdır. Konya Selçuklularından Alâettin'in, Artıkoğlunun bağımsızlık ilan etmesi üzerine askerini Çemişkezek'e yolladığı da tarihlere geçmiştir. Bundan sonra Selçuk devleti Dersim ile uğraşmıştır. Bir aralık, bir Mengüç[1] beyinin de Çemişkezek'e vali olarak gönderildiği bilinmektedir.

1 Mengüç devleti hemen 6. asrın ilk yarısında Erzincan'da Türkmenlerden İshak Mengüç Gazi tarafından kurulmuştur. Mengüç Gazi'yi buralara Alparslan yollamıştı. Mengüç devletinin arazisi 1227 yılında Konya Selçukluları tarafından kendi topraklarına bağlanmıştır.

Harzemşah Döküntüleri Dersim'de

Bundan sonra Anadolu'nun doğusu, Moğolların önünden çekilen Harzemşah devleti kuvvetlerinin akınına uğradı. Moğol komutanı Çırmagon Noyan, Celâlettin Harzemşah'ın ordusunu 1229'da Azerbaycan'da bozmuş ve Bitlis istikametinde takip etmişti. Başını kaybeden Harzemşah ordusu dağılmıştı. Bunlardan bir kısmı Selçuk hükümdarı Alâettin'in himayesine sığınarak Antalya ve Fethiye taraflarına yerleşmiş, bir kısmı da aslında Türk yatağı ve istilalar önünden kaçanların daimi sığınağı olan Dersim'e kaçmıştır.

Harzemşahlar sülalesinin yedinci evladı, kahraman bir asker, fakat fena bir devlet adamı olan Celâlettin, kendisinden önce birçok soydaşının oraya kaçtıklarını bildiği için doğru o istikamete koşmuş ve orada bir yerli tarafından öldürülmüştür.

Eski Türk dininin bir esası olan atalara saygıyı bugün de bir inanç olarak muhafaza eden Dersim halkının taptığı Dojikbaba'nın bu Harzemli bahtsız Türk çocuğu olduğunu biraz sonra göreceğiz.

Aksak Timur'dan Kaçanlar

1399'da Yıldırım Bayezıt Erzincan ve Malatya'yı zapt etti ve bu suretle Dersim, güneyden ve kuzeyden bir kıskacın iki dişi arasına girdi. Büyüyen Osmanlı devletine karşı iştihası tahrik edilen Aksak Timur'un 1400 yılında Anadolu'yu istilası önünde, Dersim toprakları, yine en emin sığınak vazifesini gördü. Türk töresini tahrip edip onun yerine Müslüman inancını buralarda kökleştirmek isteyen Aksak Timur'un zulmünden korkan Türkmenler, yığın yığın Dersim topraklarına kaçtılar.

Türkmen Padişahlığı: Akkoyunlular

Aksak Timur'dan sonra Doğu Anadolu, kurdukları devlet, tarihte Türkmen padişahlığı adını alan Akkoyunluların etkisine girdi.

Akkoyunlu padişahı Uzun Hasan, kendisini Timur'un halefi sayıyordu, hatta Yıldırım zamanından beri biriktiğini iddia ettiği vergileri Fatih'ten istiyordu.

Batıda, Fatih Mehmed, denizde donanmasına büyük darbeler indirdikten sonra Venedik'i karadan da tehdide başlamıştı. Venedikliler Fatih'e güçlükler çıkarmak için Uzun Hasan'ı yardım vaadiyle tahrik ettiler. Nitekim Karamanlıları ayaklandırmak üzere Akdeniz kıyılarına donanma da yolladılar.

Uzun Hasan, amca oğlu Yusuf Mirza'yı bir ordu ile Anadolu'ya yolladı. Mirza Tokat'ı vurup Karaman'a yürüdü ise de, orada esir düştü. Fatih, Yıldırım gibi işi gevşek tutmadı, enerjik bir hamle ile Otlukbeline koştu (1473) ve Uzun Hasan'ı yendi. Uzun Hazan bu mağlubiyetten birkaç yıl sonra öldü. Otlukbeli'nde Osmanlı kılıcından kurtulan Türkmenlerin birçoğu Ovacık ve Pülümür taraflarına kaçtılar. Akkoyunlular Osmanlıların başına bir müddet daha dert çıkardılar, nihayet Safevi İsmail türeyince bunların devletini ortadan kaldırdı.

Anadolu'da Mezhep Ayrılıkları

Bu sırada Anadolu, din, mezhep ve tarikatlar bakımından İslamlığın içine düştüğü bütün gürültülerin bulaşmış olduğu bir saha haline gelmiş bulunuyordu. Orta Asya'da, Horasan'da Alevilik mücadelesi almış yürümüştü. Güneşe tapan Türk yığınları arasında bu mezhep eski dinlerini muhafaza için bir tür siper de oluşturmuştu. Selçuklularla beraber Anadolu'ya gelen Türk kitleleri genellikle Müslüman idiler ve Müslümanlık Anadolu'da hâkim bir din olmuştu. Büyük Selçuk İmparatorluğu Sünnilik siyaseti takip ediyordu, Anadolu sultanları da bu yolu takip ettiler. Büyük şehirlerde kurulan medreseler Sünnilik propagandası için din bilginleri yetiştiriyordu. 13. asırda Anadolu şehirlerinde tarikat propagandası da kuvvetlenmişti, türlü türlü tekkeler açılıyordu. Şehirde dini hayatın Sünnilik şeklinde gelişmesine karşılık, köylerde özellikle Türkmen

kabileleri arasında dini hayat büsbütün başka bir şekilde idi. Türkmenler hakikatte atalar dinine bağlı kaldılar.

Eskiden beri kabile geleneğinde mevcut olan, şölen adı verilen sazlı ve şaraplı genel ziyafetler şeriat tarafından yasaklanmış ve onun yerine oruç, namaz gibi Türkmen hayatına uymayan kuru şeyler konmuştu. İşte o sırada kaynağını tarihi bir ayrılıktan alıp, içinde yoğun Türkmen kalabalığının yaşadığı İran ruhuna da uyduğu için İran'ın resmi dini mertebesine çıkan aşırı Şii inançlarını, Orta Asya'dan İran'a göçüp, oradan da Anadolu'ya gelen babalar ve dedeler halk kitleleri içinde devamlı bir şekilde yaşatmaya ve yaymaya muvaffak oldular. Bu inanların yarattığı ayrılıklar derin etkiler yapıyordu.

Selçuk devleti, daha mevcutken, bu fesatlar yüzünden dertlere düştü. 13. asırdan son zamanlara kadar süren bu fesat akımı Anadolu'da Babailer, Bektaşiler, Kızılbaşlar, Tahtacılar, Cepinler gibi isimler taşıyan hemen hemen aynı inanın etrafında toplanan muhtelif zümreleri miras olarak bıraktı.

Safevi'nin Anadolu'da Tahrikleri

Şimdi tarihin büyük bir imparatorluğunu eline geçirmiş olan bir Türk beyi Safevi İsmail ile Doğu Roma'nın hâkimi, Osmanlıların imparatoru Yavuz Selim'i karşı karşıya göreceğiz. Her iki taraf da Türk kuvvetlerine dayanmaktadırlar.

Yavuz Selim, şehzadeyken Trabzon'da vali idi. İran'ın milli dini haline gelen Aleviliğin Anadolu'da geniş ölçüdeki etkisini asabiyetle takip ediyor, Türk camiası içinde büyük bir fesat kazanı kaynatan İran'ın hükümdarı bir Türk'ün bu hareketini bir türlü hazmedemiyordu. Safevi İsmail, güneyde ve doğuda büyük zaferler kazanırken, misyonerleri de Anadolu'yu şahları için hazırlıyorlardı. Yavuz Kızılbaşlık zihniyetinin etkisiyle, Sünni olan Erzincan ve Bayburt

halkına taarruz ve tecavüzü bir mezhep emri sayanlara karşı ciddi tedbirler almak zamanının geldiğini görüyordu. Anadolu'da halkı birbirine düşüren tahriklere ve ayaklanmalara karşı babası II. Beyazıt'ın siyasetini çok gevşek bulan Yavuz, hükümeti eline aldı ve padişah olunca gizli olan Aleviliğe kimlerin mensup olduğunun tespiti işine ehemmiyet verdi. İran'a casuslar yolladı, Anadolu'daki Kızılbaşların defteri yapıldı. Bu akımın genişlemesine karşı tedbir aldı. Nihayet Yavuz, Osmanlılara karşı ortaklaşa harp etmek için Mısır sultanına müracaat eden Safevi'nin üzerine yürüdü, bin bir zorluk içinde varılan Çaldıran'da Safevi'yi yenerek bu tehlikeyi önledi. Şah İsmail eşi Taclı hanıma kadar, tacını, tahtını her şeyini bırakarak kaçtı ve birçok Kızılbaşlar da Dersim dağlarına kendilerini attılar (1514).

O günden beri Dersim, Kızılbaşlığın bir kalesi oldu.

Munzur suyu Dersim'de hayatın temelidir:
Mameki'nin önünden böyle akar.

Munzur suyunun kaynadığı bu yere "Ziyaret" derler.

Munzur suyu sağda görünen Ziyaret tepesinin dibinden doğar ve doğuya doğru akar.

Munzur suyu Ziyaret köyünden geçerken:
Buradan itibaren alabalık bulunur.

Munzur suyu Ziranik köyünün önünde.

Gedek (Gedik) köyü önlerinde Munzur suyunun görünüşü.

Güneye doğru indikçe Munzur biraz bulanır, suyu da acılaşır.

DERSİM TOPRAKLARINDA İLK MEDENİ MERKEZLER: TAHAR BOYU (ÇEMİŞKEZEK), PERTEK –PORTUK– VE SAĞMAN BAYINDIRLIKLARI

Çemişkezek, Pertek ve Sağman, Dersim'in içinde medeni siteler kurmaya yatkınlık bakımından en müsait yerlerdi. Tarih devrinden önce buralara göçmüş olan insanların kurduğu sitelerden biri de Çemişkezek'tir.

Tahar Türkleri

Tuhar, Tahar adını verdikleri dere boyunca yükselen kayalıkların içindeki mağaralarda, oyma evlerde yaşayan ilk insanlar, Orta Asya'dan kopup gelen Tuharlardan başka kimler olabilir!

Tuharlar Türk tarihinin en ünlü bir urukudur, Tuhar veya Tahar denen ve bazı tarihlerin Hint İskitleri dedikleri Yueşiler, Budizmi Çin'e sokan ve Horasan'ı uzun zamanlar idareleri altında bulunduran yüksek kültürlü Türk evlatlarıdır. Bazı yüzeysel bakışlı doğubilimcilerinin başka ırklara bağlamak istedikleri bu insanların ad ve sanlarına Horasan boylarında rastlanmıyor mu?

Muğcemül Büldan'a göre Merv'de Tohar veya Tuhar adında bir yer vardır. Tarihte Horasan'a Batılılar, Hırkani derlerdi, Farslılar Batı Horasan'ı Tuhar-istan, yani Tuhar ili olarak anarlardı; Belh havalisi bu ülkeye dahil olup Batı Horasan'ın merkeziydi.

Oğuz boylarından Dügerlerin Tuharlar olması ihtimali çok kuvvetlidir; bugün Urfa'da yaşayan ve aynı adı taşıyan insanlar, Afyon

civarındaki Dügerköyü halkı, hep bu Düger-Tuhar camiasının Anadolu'ya yayılmış kollarından başka ne olabilir?

Şüphesiz ki, Asya'dan kopup gelen Tuharlar Çemişkezek'ten geçen çaya kendi adlarını vermişler ve burada Dersim'in ilk sitesini kurmuşlardır.

İlk Sitelerin Önünde

Tuhar deresi her iki yanında da zeminden itibaren hemen dikeye yakın bir diklikte yükselen kayalıklar arasından akan bembeyaz ve tertemiz bir sudur. Geçtiği yol boyunca birçok kaynak kendisini besler. Asıl kaynağı Dersim'in içerilerindedir.

Bingöllerden geçip, Dersim'in yüksek dağlarını aşan dedelerimiz, bu dere boyunu pek beğenmişlerdir. Bol su, ağaç; yabancıya ve vahşi hayvanlara karşı kolayca korunabilmek imkânlarının hepsini toplayan coğrafya vaziyeti, burayı onlara sevdirmiştir. Hayvanlarını güney istikametinde en büyük emniyetle otlatabilirdi, çünkü en aşağıda Murat duvarı, batıda Fırat duvarı, kuzeyde Aliboğazı kayalıkları burasını adeta korunmuş bir yer haline koyuyordu.

Buraya gelen insanlar, bugün yapmasını tabiisinden ayırt etmek imkânı kalmayan birçok mağara ve inlere rastladılar. Bunların içine girdiler, birçoklarını adeta dörder, beşer odalı evler haline koydular. Mağaralarının ve inlerinin kapıları sabah güneşine açıktı. Bu mağaraların çoğunda su vardı. Aslında su, bu kayalıkların içindeki yumuşak toprakları yemiş ve mağaraları meydana getirmişti. İlk insanlar bu mağaralar içindeki suları yalaklarda, sarnıçlarda topladılar, medeni hayatın temelini kurdular.

Ta Aliboğazı boyunca içinde bir aileyi, bir kabileyi, bir aşireti barındırabilecek böyle birçok mağara ve inler mevcuttur. Bunlar zaman zaman asi Dersim'in de sığınağı olmuştur.

4. Genel Müfettiş Korgeneral Alpdoğan'la sıcak bir Eylül gününün akşamı Çemişkezek sırtlarına tırmanmıştık. Alpdoğan'a Kur-

may Başkanı ve Bayındırlık Müdürü eşlik ediyordu. Çemişkezek'te yeni kurulacak Cumhuriyet sitesi için en müsait yer aranıyordu. Tabiatın şaşmaz kanunları bizi gene bu derenin bir yanma, eski Dersim sitesinin karşısına götürdü. Muhteşem bir uçurumun kayaları içine oyulmuş olan Dersim'in ilk sitelerinden biri, o günkü haliyle duruyordu. O kadar ki, bugün bile güneşin ışığı bu kayalara vurduğu zaman ilk Dersimliler inlerinin önündeki taraçalara çıkacaklar, vücutlarını ısıtan, kendilerini ışığa boğan bu kudretin önünde yere kapanacaklar, baba hayvanlarını yaymaya gidecek, av arayacak, ana da çocuklarını doyurup ev işleriyle uğraşmaya başlayacak sanılabilirdi.

Çemişkezek Kalesi

Çemişkezek bu bölgede yaşayan şehirlerin belki en eskisidir. 17. asırda buraları gezen Evliya Çelebi, kendi metodu ile tarih araştırmaları yaparken, her kuruluşta bir efsane aramış ve onu da şöylece bulmuştur:

"...Güya Cemşit'in bir oğlanı kaçarak bu sarp dağlara gelmiş, burada çok servet edinmiş, Cemşit'ten korkusundan bu kaleyi yapmış ve adını Cemşitabad –Çemişkezek– koymuş..."

Çemişkezek kalesi, Tuhar deresinin üzerinde eski Dersim sitesinin karşısında sipsivri kayaların üzerinde tabii bir kale idi. Bu tabiat kalesinin içinde kayaları oymak, sarnıçlar yapmak suretiyle bir istihkam inşa edilmiş ve bunun etrafında şehir kurulmuştur; bunun kimin tarafından kurulduğu bugüne kadar tespit edilememiştir.

Çemişkezek Beyliği

Çemişkezek beyleri, Türk soyundan gelmiş insanlardır. Bu sülaleyi, *Şerefname* İran Selçuklularından Alparslan'la alakalı sayar. *Şerefname*'nin Fars dili ile yazılı metninde ilk beyin Alparslan'ın maiyetinden Salık adlı bir bey olduğunu kaydeder ve *Şerefname*'nin Fransızca tercümesinde de aynı açık ibareye rastlanır.

Şerefname bu bağı şöyle belgeler:

"Gürcü prensleriyle olan bir savaşta Çemişkezek beyi yenildi ve esir düştü (1159). Fakat Rumiye[1] padişahlarıyla evlilik dolayısıyla akrabalığı bulunduğundan bunlar arka çıktılar ve kendisini kurtardılar."

Tarihin İran Selçukluları diye kaydettiği Türklerin en büyüğü olan Alparslan 1063'te tahta çıkmış ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını zapt etmişti. Bizans İmparatoru büyük bir ordu ile üzerine yürümüş ve 1071'de Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Alparslan'a yenilmişti. *Şerefname*'nin Gürcülere esir düştüğünü söylediği Çemişkezek beyinin başına bu hadise, 1169'da geldiğine göre, ya Selçuk Padişahı Mahmut oğlu Mehmet veya oğlu Süleyman Şah zamanında gelmiş demektir. Olay, Çemişkezek beyinin, büyük Türk devleti emrinde Gürcü prensleriyle çarpıştığını göstermek bakımından bura halkının o tarihlerde Türk camiası içindeki rolünü izah eder. Çemişkezek beyi Salık'ın yerine oğlu Melik Mehmed, ondan sonra Çağdaş adlı bir bey bu mevkiye geçiyor.

1152 yılı, Sultan Mesut'un ölümüyle İran Selçuklularının azamet ve heybetinin son bulduğu zamana rastlar. Bu arada Anadolu'nun içinde kuvvetli bir devlet kurmuş olan Konya Selçukluları Çemişkezek'i nüfuzları altına alıyorlar. Çemişkezek beyi Melikşah, Selçuklulara karşı bağımsızlık bayrağını açıyorsa da Kılıç Arslan'ın oğlu Süleyman Bey'e mağlup oluyor, Çemişkezek bir Selçuk eyaleti haline geliyor ve beylik Melikşah'ın oğluna veriliyor. Büyük gayretle padişahına kendisini beğendirmek isteyen genç bey, 32 kale ve 15 nahiye zapt ediyor. Bu kale ve nahiyelerin Dersim'in içerisine doğru olması ihtimali kuvvetlidir. Bu suretle Çemişkezek'e dayandırılarak Dersim'in içlerine doğru Selçuk devletinin nüfuzu yayılmış oluyor.

1 *Şerefname* bu sözü ile İran Selçuklularını kastediyor.

Tarihin bir kaydı gözlerimizi gene Çemişkezek'e çevirir; Mardin ve Diyarbakır'da vali sıfatıyla hüküm süren Artıkoğlu Melik Mesut Selçuklulara karşı bağımsızlık ilan ediyor, üzerine asker yollanıyor ve... kaleleri arasında bulunan Çemişkezek'in de Selçuk kumandanı Ayas Bey tarafından zapt edilmesi üzerine... Mesut, padişahın himayesine sığınıyor. O zaman, Selçuk padişahı 1219'dan 1236 yılına kadar hüküm süren Alâettin Keykubat'tır ve Melik Mesut da 1221'den 1231 yılına kadar Artık prensliği etmiştir.

Nur Baba Çemişkezek'te

Tarih, Hacı Rüstem'in Çemişkezek beyliği esnasında Şah İsmail Safevi'nin meydana çıkmış olduğunu nakleder. Şah İsmail Çemişkezek'e Nur Ali Halife adlı bir Kızılbaş misyoneri yolladı. Askeri ve maiyeti ile gelip Çemişkezek'e yerleşen bu İran komutanına arazisini terk eden Rüstem Bey, Şah'ın yanına gitti ve kendisine Irak'ta başka bir beylik verildi. Kızılbaş Nur Baba Çemişkezek'te inanı etrafına toplamak için, halkı sıkıştırmaya başladı... Halkın feryadı İstanbul sarayına kadar yükseliyor, kurtarılmalarını istiyorlardı.

Çemişkezek, Osmanlı Sancağı

Çaldıran zaferiyle Tebriz'e kadar bütün Doğu Anadolu Osmanlı haritasına girince, Hacı Rüstem Bey de yakalandı. Bu Rüstem Bey'e İstanbul sarayı çok kızgındı. Kemah kalesi Yıldırım Beyazıt zamanında Demirtaş Paşa tarafından Osmanlı toprakları arasına sokulmuştu. Aksak Timur'un istilası üzerine Osmanlı idaresi ile alakasını kesmiş olan bu kale 1473 yılında tekrar zapt olunacak iken, bu bey mani olmuş ve sonra da bütün bu sahayı Safevi'ye terk etmişti. Bunun Irak'ta kalan oğlu Pir Hüseyin, döndü dolaştı, Osmanlı padişahına sadık olmaktan başka doğru bir yol görmedi, Yavuz'un yanma gitti. Türklüğüne güvenerek huzuruna gelen bu gen-

ci Yavuz Çemişkezek'e Bey tayin etti ve yanına asker verdi. Nur Ali yakalatıldı ve Pir Hüseyin oralarda Osmanlı idaresine bağlı bir bey olarak çalışmaya başladı, 334.000 akçe hası vardı.

Padişah, Çemişkezek, Pertek ve Sağman'ı üç tuğlu vezirlik olan Diyarbakır'a bağlamıştı. Buraları alan Bıyıklı Mehmet Paşa, Çemişkezek'i doğrudan doğruya bir Osmanlı sancağı yapmış, Pertek ve Sağman'a ise yurtluk ve ocaklık haklarıyla Çemişkezekli beyleri yollamıştı. Yurtluk ve ocaklık ile bu sancakları alan bu beyler, adeta bağımsız gibi idiler. Azil ve tayin kabul etmezlerdi, öldükleri vakit sancak oğullarına veya akrabalarına verilirdi. Sağman ve Pertek, Diyarbakır eyaletinin pek çok sancağı arasında bu tür ayrıcalığa sahip sekiz sancaktan ikisi idi. Bunlar da daha sonra oğul bırakmadan öldüler, o zaman buraları da Osmanlı sancağı oldu.

Pir Hüseyin öldüğü zaman on altı çocuğu beylik için birbirlerini yediler. Halk bu beylik davalarından bıktı. Çemişkezek harap olmaya yüz tuttu. Bir aralık bu bölge muhtelif parçalara bölündü ve halk da Pir Hüseyin'in mirası olarak, mirasçıların marabası oldu.

Arazinin büyük bir kısmı, Pir Hüseyin'in büyük oğluna verilmişti; aile arasındaki rekabet yüzünden bu yerler iyi idare edilemeyince, Erzurum mirimiranı Sinan Paşa'nın kardeşi sancak beyi yapıldı; halk bunu da istemedi, beylik Pir Hüseyin'in soyundan Pilten –(Bilten-Bülten) fil gövdeli demektir– beye verildi. Onun yerine oğulları geçti ve nihayet 16. asır kapanırken bu topraklara Allahverdi Bey sahipti.

Pertek Beyi Baysungur

Pertek[2] kalesi ve kasabası Harput'un kuzeyinde ve Murat suyunun aşıldığı noktada suyun öbür yüzünde arazisinin oluşum şekli nedeniyle kolaylıkla tahkim edilebilen bir yerdi. Mengüç oğullarından Hüsrev Bey bu tabii istihkâmın üzerine bir kale yaptırmıştı. Pir Hüseyin'in üçüncü oğlu Rüstem, Kanuni tarafından bu sancağa bey

2 Pertek eski Türkçede büyük ve yırtıcı bir kuşun adıdır.

tayin olunmuştu, 380.000 akçe hası vardı. Ölümünde oğlu Baysungur, bey oldu. Baysungur Türk medeniyetinin buralarda gelişmesi için uğraşan bir Türk evladıdır; bilgiçti, pozitif bilimi, müziği biliyordu, bütün bunları korurdu ve III. Murat'ın çağdaşı idi. Memlekette sükûn ve asayişi sağladı. Aşiretlerin otlaklarının sınırlarını çizdi, soygunculuğu kaldırmaya çalıştı ve ıslahatında muvaffak oldu.

Baysungur Muratsuyu'nun hemen kenarında harabelerine rastladığımız Pertek kasabasını imar etti. Burada bugün iki caminin ve bir hamamın ve geniş bir saha kaplayan eski bir kasabanın kalıntılarını görüyoruz. Camiler, âlemleri yıkılan minareleriyle bugün dimdik duruyor. Bunlardan birisi 985 hicri yılında Baysungur tarafından yaptırılmıştır. Koyu renkli taş duvarlarındaki yazılar bugün okunamayacak kadar bozulmuştur. Minberindeki yazı, bu camiinin "en büyük sultan ve muazzam hakan, Rum, Arap ve Acem illerinin padişahı Sultan Murat hanın zamanında Pir Hüseyin'in torunu, Rüstem Bey'in oğlu Baysungur" tarafından yapıldığını ifade ediyor.

Bu caminin biraz ilerisinde Murat'ın hemen kenarında bir cami harabesi daha vardır: Bu cami Baysungur'unkinden dokuz yıl önce bu beyliğin güçlü kişilerinden Çelebi Ağa adlı bir kimse tarafından yaptırılmıştır. Pertek camilerinin yanıbaşındaki bir hamam harabesiyle geniş bir sahaya yayılı taş yığınları, Dersim asillerinin elinde harap olmuş medeni bir sitenin kalıntılarını oluşturuyor ve bu manzara insana derin bir hüzün veriyor.

Sağman (Sakman-Sokman) Beyliği

Pertek'in on beş kilometre kadar kuzeybatısında Hozat yolunun doğusunda, bugün bir Sağman köyü vardır. Pir Hüseyin'in bahçeleri ve toprakları evlatları arasında pay edildiği zaman Pir Hüseyin'in üç küçük oğluna da padişah birer zeamet vermişti, fakat bunlar o zaman zeameti idare edemeyecek yaşta idiler; büyüyünce Sağman beyliğini padişahtan istediler. Bu beyliğin hası 349.000 akçe idi. Osmanlı devleti burasını Keyhusrev Bey'e verdi. Kendi ölünce bey-

lik oğlu Salih Bey'e kaldı. Diğer iki kardeşinden küçüğü Ömer, haristi, ağabeyini öldürdü, yerine geçti. Öldürdüğü kardeşinin karısını almak istedi. Fakat kadın, zifaf gecesi Ömer'i öldürttü ve İstanbul'a giderek büyük oğluna Sağman sancağını verdirdi.

Bugün Sağman köyünde somaki taştan yapılmış sütunları, mihrabı ve çinileri, dış kapısının sanatkârca kemerleriyle bir cami harabesi göze çarpar. Bu cami III. Murat devrinde sancak beyi olan Salih Bey tarafından yaptırılmıştır, 1916'da isyan eden Pilvenk haydutları tarafından tahrip edilmiştir.

Sağman'da bir de kale harabesi vardır. Evliya Çelebi bu kaleye ve dolayısıyla Sağman bayındırlığına ait efsaneyi de şöyle kaydedip özetlemiştir:

> "...Diyarbakır beyi buralarda keklik avlarken bir kayadan 'Sağma!..' diye bir ses duymuş. Bu hadiseden korkan bey, kayanın üzerinde kurban kesmiş... Bunun üzerine kaya ortasından yarılmış ve bir gün bir gece Takyanos altınları akmış... Diyarbakır beyi bu paralarla bu kaleyi yaptırmış, adını da 'Sağman' koymuş..."

Bir Efsaneden Hakikate...

Evliya Çelebi'nin bir efsane olarak kaydettiği bu hikâye bizi Sağman adı üzerinde durmaya sevk etti. Sağman-Sakman-Sokman Türk tarihinin içinde, kendine göre sülale yaratmış bir beyin adıdır ve bu bey Artıkoğullarındandır. Bu beyin soyu Mardin'de ve Diyarbakır'da yıllarca hâkim olmuştur. Evliya Çelebi'nin keklik avına geldi dediği Diyarbakır beyi buralara kadar gelip adını bırakan bir Artıkoğlu olabilir.

Eksikoğlu Artık adlı bir Türkmen beyi, 1061 tarihlerinde Maveraünnehir'den kalkıp Suriye'ye gelmiş ve Suriye Selçuk hükümdarı Tutuş'un emrine girmiştir; Halep'in zaptında yararlığım gören hükümdar, Artık'ı Kudüs'e bey yapmıştır. Artık Kudüs'te dört yıl bey-

lik sürdükten sonra 1091'de ölmüştür: Geride bıraktığı dört oğlundan birinin adı "Sakman"dır. Fatımiler, Sakman Bey'i yenmişler ve Urfa, Sürüç taraflarına sürülmüşlerdir.

Artık devleti üç kola ayrılmıştır:

Sakman Artıklıları, Harput Artıklıları ve Mardin Artıklıları.

Sakman Artıklıları Haçlı ordularıyla vuruşmuş, Mardin'i almışlardır. Bu devletin hayatı 1101'den 1231 yılına kadar sürmüştür.

Bunların soyundan olan Harput Artıklıları, Sakman Artıklılarından ikinci Sakman Bey'in padişahlığını Türk töresine uygun bulmayarak bağımsızlık ilan etmişler ve 1183'ten 1232 yılına kadar bağımsız olarak hüküm sürmüşlerdir.

Mardin Artıklıları 1104'ten 1329 yılına kadar devam etmişlerdir.

Tarihte bir de Ahlât'ta 1093'te devlet reisi olan Sakman adlı bir Türk'e rastlanır ki, onun sülalesinden de üç bey gelmiştir ve kurduğu hükümet 1207 senesine kadar devam etmiştir.

Sağman köyü bugün de bağlık ve bahçeliktir; kalesinin kalıntısı ve camisinin harabesinden başka eski bir esere rastlanmaz.

***

Buradaki beylikler, kardeşler arasında paylaşılmak ve parçalanmak suretiyle Tanzimat'a kadar sürüp gelmişlerdir. Bu parçalanmalar aşiretleri birbirine düşürmekten başka bir şeye yaramamış ve onlar daima bu beyliklerin vârislerinin keyiflerine tabi olmuşlardır. Türk-İran mücadeleleri sırasında daima kendi mevki ve menfaatlerini sağlamlaştırmaya muvaffak olan bu beylerin devlet katındaki itibarları, IV. Murat'ın İran'a yönelttiği kesin seferden sonra azalmıştır.

***

Tanzimat devri sırasında merkezden atanan mutasarrıfların yanında birer yardımcı ve danışman rolü oynayan bu beyler toprak üzerindeki tasarruf haklarını tapuya bağlamak imkânını bulmuşlardır. Bugün bu bölgenin toprak ağaları arasında –eğer daha önce batıya ve İstanbul'a göçmemişlerse– bu beylerin torunlarına rastlanır.

Dersim: Avuç içi kadar yerde sayısız dağ, bayır ve uçurum vardır.

Dersim'in kutsal ormanlarından biri: Pertek-Hozat yolunda Cevizlik.

Pertek önünde Murat suyu ve tahta Pertek köprüsü.

Munzur, Mameki önünde bu geçici köprü ile aşılır.

Eteğinden Munzur suyunun çıktığı Ziyaret tepesi.

Munzur suyu bu taşların arasından doğar...

Munzur'un efsanesini Hızır'ın ağzından burada dinledim...

Dersim'de bir köy manzarası.

DERSİM TOPRAKLARINDA TÜRK MEDENİYETİNE AİT BİRÇOK ESKİ ESER YATIYOR

Çemişkezek bölgesi, bugün meydanda olan eserleriyle tarih belgeleri bakımından en zengin olan kısımdır.

Elazığ-Çemişkezek yolunun Murat'ı geçtikten sonra batısına düşen Hidroz köyünün mezarlığında dikkate değer mezar taşlarına rastlanır. Burada beş tip mezar taşı vardır. Tarihçiler bunları Eti mezarlarına benzetmektedirler.

Bugün içinde kimse oturmayan Başvartinik bucağının Tırnık köyü yakınında, Gökçe ile Rabat köyleri arasında Hanbağları denilen yerde kervansaray harabelerine rastlanır. Fakat kim yaptırmıştır, hangi zamanda yapılmıştır, bilmiyoruz; üzerinde bir kitabe yoktur.

Kervansaray'ın yakınında bir de hamam harabesi vardır. Gene Rabat köyünün yakınında bir kale harabesine rastlanır ki, bu kalenin Kervansaray'dan önce yapılmış olması ihtimali çoktur.

Burada Rabat kelimesi üzerinde durmak ihtiyacını duyuyoruz. Rabat "menzil ve konak" demektir. Toponomik nitelikler bu manayı doğrular. Doğudan gelen büyük kervanların takip ettikleri büyük tarih yolu üzerinde muhtelif noktalarda bu ada rastlanır. Bunun aslının Ribat olup dilimizin uyum kurallarına göre halk ağzında Rabat haline geldiği anlaşılmaktadır. Bugün bile Türkmen yatağı olan Bingöl'ün kuzeyinde Pasinler kazasında Rabat köyüne rastlanır; batıya doğru uzayan büyük tarih yolu üzerinde Tercan kazasının bir köyünün adı da Rabat'tır. Daha batıda Pülümür'ün Rabat adlı bir köyü vardır. Pülümür'den güneye doğru Darboğaz iner –ki, bu vadi büyük mağaraları ve güzel suyu ile göç kafileleri için en cazip bir yoldu ve

şimdi de Pülümür-Seyithan-Mameki yolu buradan geçirilecektir– bu Darboğaz boyunca yürününce Mazgirt'in Rabat köyüne gelinir. Bu Rabat, Bingöller'den doğruca gelen ve Bağın kalesine uğrayıp dağ tepelerini takip ederek batıya geçen diğer bir büyük göç yolunun buluştuğu nokta olabilir. Bu yol üzerinde Ulukale, Çemişkezek kalesi ve Çemişkezek'in Rabat'ı vardır ki, bu da mühim bir konak yeridir. Zaten rastlanan kervansaray ve hamam harabeleri bu civarın önemini göstermektedir. Buradan Fırat aşılarak Kemaliye'nin Şirzi kalesi önüne gelinir; burada da Rabat adlı bir köye rastlanır. Daha batıda Divrik'in bir köyü karşınıza çıkar: Rabat Maapiyan.

Kafkas'tan Anadolu topraklarına geçenlerin bir konağı da Artvin kazası içindedir, o da Rabat adını taşır; bu yol da Çoruh boyunca güneybatısına iner ve anayola bağlanır.

Bir de tarihte kalelerin varoşlarına Rabat denildiğine rastlıyoruz; bundan üç asır önce Van'ın Hoşab kalesinin varoşuna Rabat denirdi. Ve daha birçok kalenin dışındaki mahallelerine bu ad verilirdi. Bunda da "konak ve menzil" manasını görmek mümkündür. Kaleye alınmalarında sakınca görülen insanlar ancak kalenin dışında varoşa alınırlar ve orada konaklarlardı.

Ulukale Harabeleri

Bugün Çemişkezek'in 15 kilometre doğusunda Ulukale denen harabeye rastlanmaktadır. 4. Genel Müfettişliğin değerli kültür elemanları bütün bu sahayı taramışlarsa da, kalenin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığını gösteren ne bir yazı ve ne de binanın mimari kimliğini anlatan bir motif elde edebilmişlerdir. Yalnız Ulukale'deki hamamın kemerleri, bunun Selçuk devrine ait olduğunu göstermektedir. Bugün yarı yıkık duvarları ile kemerlerinden başka bir şeyine rastlanmayan bu hamam, ihtiyarların sözlerine bakılırsa Genel Harbe* kadar kullanılıyor ve suyu akıyormuş.

* Birinci Dünya Savaşı. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Ulukale'de bulunan Selçuk tarzındaki bir türbe de burada medeni bir Selçuk sitesinin zamanın ve Dersim asilerinin elinde tahrip edildiğini bize gösteriyor.

Bunlardan başka köylülerin sözüne göre, Ulukale ile Mansavut köyleri yakınındaki yüksek dağların tepesinde büyük kale duvarlarının harabelerine rastlanıyormuş. Bunların da büyük tarih yolu üzerindeki kalelerden birisi olduğuna şüphe yoktur.

Bu havalinin Akkoyunlu etkileri altına girdiğini söylemiştik. Çemişkezek merkezinde Akkoyunlu beylerinin Yelman oğlu Keykubat'm yaptırdığı cami, yapı tarzı, sağlamlığı ve mihrabındaki çinileri bakımından kıymetlidir.

Eski Bayındırlıklardan Diğer İzler

Mazgirt'te Türk medeniyeti eserlerinden bir türbe ve cami vardır. Bunların her ikisi de Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın kız kardeşi İlte Hatun'un adına yapılmıştır. Kuvvetli bir sanat ve işçilikle meydana gelen bu eserler zamanın tahribine rağmen bugün de sağlam bir haldedir.

Bunlardan başka Dersim'in içinde, kuzeyde Zeranik köyünün yakınlarında bugün adı sanı kaybolmuş olan bir kasabanın kalıntılarını yere serili gördük.

Hozat'ın güneybatısına düşen Sekedik köyünde de eski bir şehrin kalıntısı olduğu fikrini veren taş yığınına rastlanır. Bunun yakınında kayaların içinde oyulu odalar vardır, ki bunlar da çok eski bir sitenin varlığını ispat eder. Fakat bu sitenin de ne zaman yapıldığını ve ne zaman yıkıldığını bilen yoktur.

Kirmil bucağının Vank köyünde içinde yirmi basamakla inilen zeminlikler olan bir tapınaktan bahsettiler. Bu tapınak eski Türk mimari tarzında imiş.

Hozat'ın on beş kilometre kadar kuzeybatısında gayet sarp bir tepenin güçlükle gidilebilen bir sırtı üzerinde büyük bir kayaya bir

kale şekli verilmiştir. Ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı belli olmayan bu yerin adı "Masumupâk kalesi"dir.

Kaleyi uzaktan görenler bunu taşlarla örülmüş ve inşa edilmiş bir yapı sanırlar, fakat yanma yaklaşıldığı zaman bunun bütün duvarlarının, desteklerinin ve üzerindeki burçların çekiç ile mükemmel bir şekilde yontulmuş olduğu görülür. Kalenin kapısına çıkmak için kırk basamaklı bir merdiven vardır, kayalar yontularak basamaklar yapılmıştır. Kalenin içinde su tesisatı ve sarnıçlar vardır. Kalenin gezilebilen yerlerinde bir resim veya yazıya rastlanamamıştır.

Bu Dersim'e hâkim olmak için insanlar ne emekler sarf etmişlerdir.

***

Tarihe özel bir alaka gösteren Genel Müfettiş, Pertek'in Balister köyünde Eti izleri bulunduğunu, küpler içinde kafalarının iki tarafı demirle tutturulmuş iskeletler meydana çıkarıldığını; bu şekilde gömülüşe Eti mezarlarında rastlandığını ve daha başka yerlerde de böyle mezarlar görüldüğünü söyledi.

DERSİM, DERSİMLİLERİN AĞZINDAN... BURADA, MASAL, HURAFE, İNAN, SOYKÜTÜĞÜ, TÜRKÜ, ŞİİR, YER ADLARI VE HER ŞEY TÜRKLÜĞÜN DERİNLİĞİNDEN VE ENGİNLİĞİNDEN SES VERİR

Tarih devrinden önce ve tarih devrinde birçok milletlerin Dersim ve yöresine temasına ve Osmanlı idaresi altında yakın zamanlara kadar Dersim'in geçirdiği hayata dair geleceğin genç araştırmacılarına bir hayli ham malzeme verdikten sonra, kendi aslı hakkında bizzat Dersimlinin neler anlattığını da nakletmek faydalı olur, sanırım.

1925 yılında Dersim'e gittiğim zaman Türk Cumhuriyeti henüz bir buçuk yaşındaydı. Türk vatanını düşman çizmelerinden ve padişahların zulmünden kurtaran Mustafa Kemal'in bayrağı altında toplanmış olan bütün doğu illeri halkı ve bu arada Dersimliler de, büyük Türk inkılabının yapıcı, kurucu ve yüceltici eserlerini henüz görmemişlerdi. Türklüğün güneşi bütün parlaklığıyla doğmamıştı; henüz tan yerinin ilk pırıltıları gönülleri ısıtıyordu. Bir bağnazlık elebaşı olan Şeyh Sait, din elden gidiyor, diye vilayetleri ayağa kaldırıyor ve gönlünde hıyanetlerin en iğrencini taşıyordu. Böyle bir günde 1925 Haziran'ında Diyarbakır'dan Elazığ-Pertek yoluyla Dersim'e gitmiştim.

Çok insanla konuşmak istiyordum; ağa, seyit, ağazade ile konuşmak kolaydı. Onlar zaten etrafını sarıyor, ölçülü ve hesaplı konuşuyorlardı. Dersimliye cahil demek âdet olmuştur. Fakat konuştuğum, görüştüğüm ağalar, seyitler, ağazadeler içinde öyle bilgiç,

öyle politikadan anlar adamlara rastladım ki, hayatın örsünde dövülmüş olan bu insanlar, o zaman Orta Anadolu'muzun gözü açılmamış halkından daha çok bilgili ve daha çok durumlardan haberli görünüyorlardı. Onlardan Dersim'in aslını sordum; efsanelerinden, masallarından kulaklarında ne kalmışsa hepsini tekrarladılar:

- Biz Horasanlıyız, biz Harzem çocuklarıyız, biz Türkmeniz, ne yapalım Kızılbaş olduksa...

Sözleri anlattıklarının özetiydi.

Dersimli İzinsiz Ağız Açamazdı

Dersim'de, yalnız Dersim'de değil, bütün doğunun o zaman derebeyleri elinde esir olan köy ve kasabacıklarında, bir köylünün, bir marabanın, ağasının, beyinin izni olmadan, bir yabancı ile –hatta devlet memuru bile olsa– yalnız başına konuşması yasaktı. Yasaktı diyoruz, bir kere gelmez kaçarlardı; ikincisi asırların gelenekleştirdiği bu usul devlet yasaklarının bile üstüne çıkmıştır. Ağa ve bey, köydeki, aşiretteki nüfuzunu bu suretle devam ettirmişti.

Dersim'in içinde hükmünü süren bu yasağa rağmen marabadan olsun, ağaların elinde esir olan halktan olsun birçok insanla konuşmak yolunu aradım, devlet memurlarının yardımı ile yüzlerce Dersimli ile görüştüm. İçlerinde karacahil denecek adamlar vardı, aslın nedir, ne biliyorsun sorusuna:

- Ben ne bileyim, aslım Dojikbaba'dan...

- Ben ne bileyim, Lenk Demir (Aksak Timur) burlara gelince bizimkiler dağa kaçmış...

- Biz Peygamber sülalesiyiz. Kureyşanlıyız... (Horasanlı sözünün Kureyşanlı sözüne nasıl döndüğünü öğreneceksiniz.)

- Biz İmamı Cafer'in evladıyız...

- Biz Ahmet Yesevi evladıyız...[1]

1 Şeyh Ahmet, bilinen ilk Türk sofusudur. Türkistan'ın Yesi şehrinde büyüdüğü için Yesevi adını almıştır. Kurduğu tarikatın izleri Orta Asya'da, Azerbaycan'da ve Anadolu'da yaşar. Ahmet Buhara medreselerinde okuduktan sonra, Hemedanlı

Bu birbirini tutmayan sözler, ilk bakışta kıymetsiz görünebilirler. Fakat her biri, üzerinde uzun çalışmalar isteyecek değerdedirler.

Kutsallaştırılan Harzemşah

Bu "Dojik" sözü kulağınızı tırmaladı mı? Dojik... Dojikbaba... Dojikbaba bugün Dersim coğrafyasında 2.890 metre yüksekliğinde bir dağın adıdır, bir adı da Sultanbaba'dır; bu dağ, Dersim'in mihraplarından biridir. En mukaddes tepesi ve Dersimlinin devlet kuvvetleri karşısında tırmanıp kurtulduğu yerlerdendir. Orada Sultanbaba'dan yardım umulur ve Dojikbaba'ya sığınanlar ona tırmanamayan devlet kuvvetlerinin elinden daima kurtulurdu.

Dojik kelimesinin, kulağınızda bıraktığı etkiyi tarttınız mı? Bunun Tacik kelimesinin bir bozuntusu olduğunu düşünemez misiniz? Tarihte Tacik sözünün, Müslümanlığın Orta Asya'ya doğru ilerlemesi sırasında meydana çıktığını biliyoruz. Bir millet kast edilmeyerek –herhangi bir milletten olursa olsun– Müslümanlığı kabul etmiş olanlara, eski dinlerini muhafaza edenler tarafından Tacik adının verildiğini görüyoruz. Harzem diyarı, Arapların Müslümanlığı ilk yaydıkları Türk çevresidir. Celâlettin de Müslümanlığı kabul eden bir Türk sülalesinin mensubu sıfatıyla, eski dinlerinde kalan tebaası tarafından böyle bir isimle adlanmıştı. Celâlettin'in anası Türkân Hatun, Şaman dinine mensup Kıpçaklara dayanırdı; ordusunun safları

Şeyh Yusuf'a kapılanmış ve onun üçüncü halifesi olmuştur. Şeyh Ahmet, Yesi'ye dönerek Türk sofuluğunun en çok tanınmış tarikatını kurmuş, etrafına binlerce mürit toplamış ve onlarla İslamlığı yaymıştır; Türkçe birçok şiirler yazmış, "Adâbı Sülûk"ü Türklere anlatmak için gene Türk folklorundan alınmış en basit şekillerle, ahlaki ve tasavvufi "hikmet"ler yazmıştır. Sonra Nakşibendilik ve Bektaşilik gibi iki büyük Türk tarikatının esaslarını doğuran Yesevilik, Türkler arasında kurulan ilk tarikat olmak bakımından çok mühimdir. Yeseli'nin kurduğu bu tarikatın öyle ayinleri vardır ki, bunlar eski Türk Şamanlarının kendinden geçerek yapılan danslarının, zikirlerinin aynıdır. Şeyh Ahmet, bu ayin tarzını Türklerin tabiatına uygun bularak kabul ettiğini yazar. Dersim'in Kızılbaş ayinleri bu eski sofuluğun bozulmuş zikir şekillerinden başka bir şey değildir. Doğuda, Nakşibendilik yayıldıktan sonra Yeseviliğin etkisi daha fazla Seyhun bölgesiyle Kırgız ve Kazak bozkırlarıyla sınırlı kalmıştır.

arasında bulunan Kıpçaklar, sultanlarına din bakımından "Tacik Sultan" diyorlardı ve bu yüzden Sultanbaba'nın bir adı da Dersim dilinde bozularak "Dojikbaba", "Dojik Sultan" oldu, Ermenilerin Müslümanlara Tacik dediklerini hatırlatmak da bu yoldaki düşüncemizi aydınlatabilir. Bu civarda Tacik adını taşıyan köyler vardır; Hozat'ın bir köyünün adı da Tacek-rek'tir, sonradan bir ek almıştır.

Dersim vicdanının bu kutsal babası kimdir? Dersimli, niçin bu yüksek tepeye Celâlettin Harzemşah'ın adını koymuştur? Tarih nakleder ki, Diyarbakır taraflarında büsbütün ezilen ve elindeki kuvveti dağıtan talihsiz Harzemşah, dağlara sığınmış ve burada öldürülmüştür. Onun izi üzerinde koşan ve kendilerine sığınacak yer arayan Harzemli askerler de bu dağlara tırmanmışlar, çevre kabilelerden evlenmişler ve burası yeni yurtları olmuştur. Celâlettin Harzemşah'ın komutanlarının arasında Saruhan ve Kırhan adlarına rastlanır. Bunlar hükümdarlarını kaybettikten sonra Suriye'yi altüst etmişler ve fakat Suriye hükümdarlarının ittifakı karşısında dayanamamışlardır. Kumandanları öldürülmüş olan askerler ya bu dağlara kaçmışlar, ya Selçukluların himayesine sığınmışlar veyahut da kendilerini kovalayan Moğolların arasına karışmışlardır. Bugünün Kırhanlıları, o Kırhan'ın kabileleri ve bu aşiretin arasında yaşayan Saruhanlılar da Saruhan'ın maiyeti kabileleridir.

Harzemşah, Dersimlinin vicdanında o kadar derin bir yer alır ki, "Allah, Muhammed ve Ali" üçlemesinden başka Dersim inanının diğer bir üçlemesini ifade eden "Ali, Hızır ve Munzur" efsanesindeki Hızır'ın Celâlettin Harzemşah olduğunu söyleyenler de vardır.

Tarih Ne Diyor?

Bu seferki seyahatimde Dersim'de tarih incelemeleri hevesinin Genel Müfettişin teşviki ile hayli ilerlediğini gördüm.

Kıymetli bir incelemeci, tarih öğretmeni Talha bu Sultan Hızır üzerinde durmuş ve Pertek'in Zive köyünde Sultan Hızır'ın kim olduğunu 110 yaşlarında bir ihtiyardan sorunca:

- Celâlettin Harzemşah'tır, cevabını almıştır. Adını taşıyan dağ, bugün bütün Dersim'in mihrabı olan Sultan Hızır buralara nasıl gelmiştir, onu araştıralım. Macerasını daha evvel yazdığımız bu Türk beyinin son günlerini, rahmetli Necip Asım'ın dilimize çevirdiği bir eserden özet olarak nakledelim:

"...Sultan Celâlettin Asfahan'a gitmekten vazgeçti, Diyarbakır'a yöneldi. Şehre yakın köprü başına kondu; burada pek kararsızdı, sarhoş oldu. Gece bir Türkmen geldi:

"- Dün konakladığımız yerlerde askerlerinin urbası sizinkiler gibi, atlarının çoğu kır bir ordu gördüm, dedi.[2]

"Sultan buna ehemmiyet vermedi, geceyi zevkle geçirdi. Gün doğarken kendisini ve ordusunu Moğollar sarmıştı. Moğol askeri otağını basmaktayken adamlarından birisi sultanın kolundan tuttu ve sürükleyerek bir ata bindirdi... Sultan Diyarbakır'a koştu... Halk Moğollardan korkularından kapıyı açmadılar ve kendisini taş ile kovdular... Silvan civarında harmanda sabahladı, fakat izini buldular, arkadaşlarının çoğunu öldürdüler; sultan buradan kuzeye doğru kaçtı..."

Maceranın sonunu Celâlettin'in kâtibi anlatmış: "...Harman yerinden kaçtıktan sonra Moğollar Sultan'ın peşine düşmüşler, onları öldürmüş, fakat sonra yerliler tarafından yakalanmış.[3] Sultan yakalanınca öldürüleceğini anlamış ve bunların başındakilere gizlice:

-Ben sultanım, dur acele etme, ya beni Melik Muzaffer'e[4] götür, o seni zengin eder, yahut memleketlerimden birine götür, seni emir

2 Bu belge bu yörenin o tarihte Türkmenlerle meskün olduğunu ve bunların Celâlettin ordusunu, Moğol ordusuna tercih ettiklerini ifade bakımından değerlidir.

3 *Muhtasarul Düvel,* sultanın elbiselerine tamah eden bazı dağlılar tarafından son iki arkadaşıyla öldürüldüğünü yazar.

4 Celâlettin'in burada bahsettiği Melik Muzaffer'in aslen Türkmen olan, Şiraz'ı başkent yapan İran atabeylerinden Muzafferüddin Sungur'un sülalesinden Muzafferiddün Ebubekir olması muhtemeldir. Bu tarihte bu kişi İran atabeyi devletinin başında bulunuyordu. Bu aile 1226-1259 arasında hüküm sürmüştür.

yapayım, demiş, eşkıya reisi ikinci şıkkı tercih etmiş, Sultan'ı obasına götürmüş, karısının yanına bırakmış ve atları getirmek için dağa gitmiş. Obaya bir yabancının geldiğini duyan bir komşu elinde mızrakla koşmuş:

"Kadın, bu Harzemli kim, neden öldürmüyorsunuz?" demiş, kadın, "Kocam aman verdi, çünkü sultandır" cevabını vermiş, fakat komşu dinlememiş ve sultanı öldürmüş...

Bir zaman sonra Melik Muzaffer adam yollayarak sultanın eşyasını toplatmış ve eşyalarını görenler bunun sultan olduğunu onaylamışlar, kemikleri aranmış ve türbemsi bir yere gömülmüş...

Zeve köyü, bu sözleri doğrular bir yerdedir. Celâlettin buraya girmekle hem asırların biriktirdiği dağ Türkmenlerinden yeni kuvvetler toplamak ve hem de Moğolların büyük kuvvetlerle yapacağı takiplerden kurtulmak istemişti.

Celâlettin'in mezarı da mucizesiz ve efsanesiz kalmamıştır; köylüye göre, vaktiyle daha aşağıda bulunan bu ceset bir gece uçup şimdiki mezarın bulunduğu yere gelmiş.

Bu masal bir noktadan Necip Asım'ın tercümesini de doğruluyor: Harzemşah öldürüldüğü zaman bir çukura atılmış, birkaç ay sonra Melik Muzaffer tarafından kemikleri naklettirilmiştir. Celâlettin'in türbesinde üç mezar vardır. Bunlardan ikisinin Harzemşah'la beraber öldürülen iki arkadaşının olduğu ve iskeletler çukurdan mezara nakledilirken hangisinin sultan olduğu ayırt edilemeyince üçünün de birlikte kaldırıldığını anlatır.

Seyitlerin Tekrarladığı Soykütüğü

On üç yıl önce bilgiçlik taslayan seyitlerle konuştum. Kendilerine Peygamber evladı süsü veriyorlar, Dersim'in içinde büyük ayrıcalıklara sahip bulunuyorlardı. Bu cahil insanların hemen hepsi Mekkeli Muhammed'le Horasanlı Ahmet Yesevi'yi birbirine karıştararak sorumu karşılıyorlardı:

- Dedemiz Horasanlı Seyit Ahmet Yesevi'dir, oğlu Hasan Dede aşiretiyle Irak'a göçmüş... Abbasi halifesi dedeye yer vermiş. Kendisi Hicaz'ı, Mısır'ı dolaşmış, oraları beğenmemiş, kalkmış Anadolu'ya geçmiş, Konya Selçukluları'ndan Alâeddin'e biat etmiş. Alâeddin kız kardeşini Şeyh Hasan'a vermiş ve aşireti de Malatya taraflarına yollamış. Yavuz'un gününe kadar Malatya'da oturan bu aşiret sonra Dersim'e kaçmış... Hasan Dede yolda ölmüş, Keban madeninin Şeyh Hasan köyüne gömmüşler. Dedenin Hasan ve Seyit adlı oğulları aşiretleriyle Dersim'e gelmişler, Hasan Hozat civarında kalmış, Seyit de kabilesini almış, Ovacık taraflarına gitmiş, Hasan'm Karaballı, Abbas, Kırık ve Ferhat adlı dört oğlu olmuş, bunlardan bu adları alan aşiretler türemiş... Seyit'in Koç, Kal, Kaf isminde üç çocuğu olmuş... Koç'un Şam ve Resik; Kal'ın Bal, Abbas, Persim, Geçel; Kaf'ın da Beyt, Bezger, Maksud adlı çocukları doğmuş. Altı yedi asır içinde bugün bu adlarla anılan aşiretler türemiş...

Horasanlı-Kureyşanlı

Kureyşanlı aşiretinden seyitlere rastladım. Dersim'in hemen her tarafına yayılmış olan bu aşiret bir seyit ocağıdır. Vaktiyle bizim Of kazası her tarafa nasıl hoca, Akseki nasıl kadı yetiştirdiyse, o da Dersim'in seyit ihtiyacını karşılayan kabilelerden biri olmuştur, cerrar* yetiştirir. Yoğunlukları doğuda olmak üzere batıya doğru yayılmışlardır. Dersim'in içine girip de bunların nasıl konuştuklarını kulaklarıyla duyanlar, Horasanlı kelimesinin kolaylıkla Koresanlı ve zamanla kendi akıllarınca bir de Peygamber'e yakınlık şerefi(!) yüklemek isteyenlerin ağzında Kureyşanlı olmuş olduğunu anlarlar; bunların yanı başında Karsan, Karşan ve Harsan adlarına rastlanır. Bu aşiretten hatırlı bir seyit, "biz Kerayşanlıyız, Peygamber soyundanız" dedikten sonra; "Dedemiz Horasan'dan gelmedir" sözünü de ilave etmeyi unutmadı.

* Cerrar: Çeken, sürükleyen; dilenci. Eskiden mübarek üç aylarda köylere dağılıp halka dini öğütlerde bulunmak, namaz kıldırmak veya müezzinlik etmek suretiyle para ve erzak toplayan medrese talebelerine denirdi. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Çemişkezek ilçesinde rastlanan eski eserlerden:
Eti devrine ait sanılan mezarlar.

Çemişkezek'in Gökçe ve Rabat köyleri arasında
Hanbağları denilen yerdeki kervansaray kalıntısı.

Hanbağlarındaki kervansarayın diğer kısımları bugün bu haldedir.

Çemişkezek topraklarında bir Selçuk türbesi ve hamam harabesi.

Pertek'in Husrev Bey tarafından yaptırılmış olan tarihi kalesi.

Pertek Kalesi'nin Murat kenarından görünüşü.
Pertek ilçesi polisi geçici karakolunun önünde.

Pertek'te Baysungur Camisi.

Başsungur Camisi'nin çinilerinden bir parça.

Asırlardan beri çehresi hiç değişmeyen Dersim köyünün içi.

Koresin Aşireti

Doğu Anadolu'da incelemeler yapmaya çok meraklı olan Çarlık araştırmacıları, Doğu'nun sayılı aşiretlerinden biri olan Şikak aşiretinin de Türk olduğunu söylerler. Esasen Şikaklı Semiko İsmail de asıllarının Türk olduğunu ifade ederdi. Bu aşiret, komşusu "Koresin" adlı bir aşireti içerisine alıp eritmeye uğraşmıştı. Koresin adının Horasan'dan hiç farkı var mı? Bugün kanun devrinde, eski baskısını yapamayan Şikaklıların elinden yakalarını kurtarınca, kılığını bile değiştirip milli kimliği ile meydana çıkan Koresinliler, bu Horasan çocuklarının ad ve varlıkları, Kureyşanlıların aslı hakkında bir başka misal oluşturmaz mı?.

Avrupa tarihçilerinin Harzemlilere "Kurasmen" dediklerini de hatırlatmak faydalıdır.

Dersim'in Fesatçıları Bile "Horasanlıyız" Diyorlar

Koçgirli Alişir, 18 yıldır, Dersim'de yaşıyor ve Seyit Rıza'nın etrafındaki eşkıyalık birliğine akıl hocalığı ediyordu. Dersim'de aşiret ve eşkıyalık rejiminin düşünen kafası olan bu Alişir, 65 yaşlarında Kafat mağaralarında gene Dersim rejiminin elinde can verdi; rakibi bir aşiret ağası tarafından öldürüldü.

Dersim'de eşkıyalığı yaşatmak için şiirler yazan ve bu şiirleri yıkılan Dersim bilincine dayanak oluşturan Alişir bakınız ne diyordu:

Bismillâh diyelim Haktan inayet,
Tâ ezel mazharı ihsanı Dersim.
Muhammet Mustafa, Şahı Velâyet,
On iki İmam'ın lisanı Dersim.

Ceddimiz, Şeyh Hasan, Şahı Horasan
Himmeti bizlere olmuş sayebân.
İkilik perdesin atalım heman,
Birlik makamıdır zamanı Dersim...

Gene Alişir, Dersim zihniyetini yaşatmak için yazdığı diğer bir şiirinde, bütün Dersim'i soy olarak Horasanlı Şeyh Ahmet Yesevi'ye bağlıyor ve diyordu ki:

Bihamdillah ezel ahdı rahmanız,
Silsilei Ahmet, şahı merdanız...
Havariçten dûruz, has müslümanız.
Güruhu naci, aynı irfanız...

Alişir, ritmini Bektaşi nefeslerinden aldığı şiirlerinde, Dersim haydutluğu için manevi dayanaklar yaratmaya uğraşmış, bütün ömrü boyunca bir gün bile bizim gibi düşünmemiş ve bizim gibi inanmamış bir insandır. Böyle azılı bir haydudun Dersim'in aslı üzerinde bizimle buluşması çok dikkate değer değil midir? Alişir bir başka şiirinde Dersim'i tasvir ediyor, Dersim eşkıyasını yüreklendiriyor ve fakat Dersim'in bütün varlığını gene Sultanbaba denen Harzemli Celâlettin'e ve kendi aslını da Horasanlı Ahmet Yesevi'ye bağladıktan sonra, bugün Dersimlilerin naklettikleri ve türeyişlerine esas olarak gösterdikleri Ahmet Yesevi'nin torunu Seydan ve Şeyh Hasan soykütüğünü doğruluyor. Şiirde geçen Takî adı, Alişir'in mahlasıdır:

Gönül gel gezelim Munzur dağını,
Ne hoş memlekettir, ili Dersim'in,
Seyran eyliyelim Sultan dağını,
Ne hoş çiçeklerdir gülü Dersim'in...

Nice padişahlar geldi cihana,
İli almak için düştü gümâna,
Her biri bir çeşitten bir yana,
Sürer hemi kilükali Dersim'in.

Aslanlar yurdudur, tilkiler girmez,
Gerçekler sırrıdır, akıllar ermez,
Evliya gülüdür, kâfirler dermez,
Onlara bağlıdır, yolu Dersim'in.

Aşiretler cömert Hakkın râhına,
Munzur baba durmuş kıblegâhına,
Sultan baba derler, onun şahma,
Atılır topları beli Dersim'in.

Takî'nin Şeyh Ahmet ceddi alâsı,
Seydan, Şeyh Hasan andan binası,
Şükür Hakka geçmiş onun duası,
Cümleye üstündür eli Dersim'in.

Dersim'in bize bağlı olan kapısını Cumhuriyet, büyük imarcı ve medenileştirici kudreti ile arkasına kadar açmış bulunuyor. Dersim'in şahı olan ve topları atılan Sultanbaba'nın, Dojikbaba'nın tılsımı bozuldu. Cumhuriyet ordusunun süngüleri parlayıp, topları atıldığı zaman Dersim'deki on binlerce mazlum insan hürriyetine, insanlık haklarına kavuştu; haydut zihniyeti son nefesini teslim etti. Ne mutlu Türküm diyene!

İzi Kaybolan Aşiretler

Dersim'de bugün yaşayan ve kaynaklarının Horasan olduğunu kendileri iddia eden bu aşiretlerden başka batı Dersim'in de içinde yaşadığımız günlerde varlığına tesadüf edilmeyen birçok aşiretin adlarına ve izlerine rastladım.

Hozat'ın kuzeydoğusundaki Beyaz dağdan doğup, doğuya doğru akan, Şeyh Çoban tepesi ile Türküt köyü arasından geçerek güneydoğuya dönen ve Türüşmek nahiyesinden sonra Munzur suyu ile birleşen su, geçtiği yol üzerinde Kalosan köyüne kadar olan kısımda Torut adı ile anılır. Burada 1880 yılına kadar Torut adlı bir aşiretin yaşadığını ve zamanla diğer aşiretler tarafından yenildiğini ve bugün kendilerinden eser kalmadığını öğrendim. Coğrafya isimlerinin ya arazinin renk ve şekline göre konulduğu veya orada ya şayanların adlarını aldığı bilinen bir hakikattir. Bu aşiretin de bu

dereye kendi adını verdiği anlaşılıyor; bu dere üzerindeki köy, bu hatırayı bugün de muhafaza ediyor.

Kaçar İran'da hüküm sürmüş bir Türk aşiretinin adıdır. Bugün Dersim'de Kaçar adlı dere vardır, Aşağı ve Yukarı Kaçar köylerine rastlanır. Adını bu köylere ve bu dereye veren halk bugün meydanda yoktur. Onlar komşu aşiretlerin içinde erimiş, ağalara maraba olmuşlardır.

Kırganlıların ihtiyarları, asıllarının "Kırhanlı" olduğunu bilirler. Bunların arasında bulunan Saruhanlı kabilesi Çemişkezek'in kuzeyinde Tahar deresi boyunca yaşarlardı. Şeyh Hasanlar kolunun birleşik ve dayanışmalı baskısı karşısında eriyip birbirlerine karıştılar, çünkü aynı ırkın çocukları idiler.

Afşar yörükleri arasında Bozoklu-Bozoklulara rastlanır; Dersim'in Keçel uşağı (Keçeliler) kendilerine Bozukanlı da derler; Türk efsaneleri, Oğuz Han'ın menkıbelerinden bahsederken, hanın altı oğlu olduğunu ve bunlara bir yayla üç oku paylaştırdığını, yayı alanlara "Bozok", üç oku alanlara "Üçok" adını verdiğini naklederler. Bugün Dersim'in ortasında Oğuz boylarının hatıralarına rastlamak ne kadar enteresan oluyor.

Pülümür aşiretlerinin birinin adı Balabanlı'dır; kabilelerinin adı Almatlı ve Al-otağı'dır.

Yazın Bingöl'de yaylaya çıkan bir Dersim aşireti de Beritanlı'dır; kabilelerinin adı Dörtkulak, Şenkalan, Karakulak, Kösler ve Molla Ömerlerdir.

Beritlilerin Maraş civarında oturan bir kolu, bura dağlarının madenlerini işleten Türk evlatlarıdır. Alanlı'mn ismi üzerindedir. Canbeyli, Beydilli, İzoğlu gibi Türk adları burada da göze çarpar. Pülümür'ün Dağmanlı aşireti en güzel ismi almıştır: Türkmen gibi, Dağman...

Toponimler

Yazdıklarımızın buraya kadar olan kısmını okumak zahmetine katlananlar yer adlarının pek çoğunun Türk varlığının derinliğinden kopup geldiğini görmüşlerdir. Şimdiye kadar geçen isimlerden başka, Kazankaya, Meydanlıdere, Dolik (Delik) gediği, Diztaş, Karataş, Kozluca, Anakomu, Sincik dağı, Kaledere, Sarıoğlan, Kızıltaş, Dirik, Hıdız damı, Ulupınar, Dağmahalle, Şin (Şin Türkçe nur demektir, Rumeli'de parlak yerine şınlak denir), Kalosan, Keller Komu, Büyükköy, Gögan, Kafat, Keçizeken, Uzuntarla, Gevher, Azizaptal, Kürk, Nazike, Dağbey, Soğucak, Dağyan, Kalman, Balık, Geçtepesi, Acıada, Cevizli, Kurtdere, Aksuderesi, Gözeler (Kaynaklar), Çolaklar, Konaklar, Çakmaklı, Beytaş, Bilgiç tepesi, Kızılviran, Deveboynu, Söğütlü, Karaman, Candağı, Aşağı Özbek, Kuloğlu, Akbayır, Dereli, Karakuş mezrası, Mercimek, Tanır, Yeniköy, Pirinççi, Çukurbağ, Üstüler, Toptop, Sürek, Kuzuçan, Kızılcık, Sağbağ, Kuşçu, Köpekli, Göktepe, Ayvadlı, Çevirme, Kandilbaba, Çamurlar, Yoncalı, Teke deresi, Demirkapı, Karataş tepesi, Tacik, Elmalı, Karagöz mezrası, Karasu, Serçe mezrası, Çardaklı mezrası, Ağubaba mezrası, Göyeli, Kemik, Kamışlı mezrası, Tekir, Akay, Ateş mezrası, Camus, Kaymazel, Köpürğe, Pilavtepe... Bilmem yetmez mi? Daha birçok isim yazacak olursam okurlarımı sıkmaz mıyım? İşte Dersim, deresi, tepesi, köyü ve her şeyi ile tarihin derinliklerinden adlanan vatan parçası... Bütün bunlar bura halkının asıl ve soylarının canlı belgeleri değil midir?

DAĞLI TÜRKLER ARASINDA

Dersim'in bazı kısımlarında bir tür dağ Türkçesi konuşulur. Bu, bizim dilimizin jargonu gibidir. Bu, pek çoğu Türkçe, bir parçası Farsça ve Arapça bozması kelimelerden meydana gelmiştir. Bu dağ Türkçesi bir dil alaşımı değil, belki de bir kelime alaşımıdır.

Bahsimizle pek alakası olmamakla beraber, okuyucularımızın yanlış bir fikre saplanmamaları için şunu belirtelim ki, bu Türkçenin içindeki şekli bozulmuş kelimeler ile diyelim doğu sınırlarımızda serpili bulunan ve dillerine Kürtçe denen kabilelerin kullandıkları dil arasında bir uyuşma yoktur. Kürtçe üzerinde vaktiyle uzun boylu duran Petersburg akademisi bir küçük sözlük çıkarmıştı. Bu küçük sözlükte Rusya, İran ve Türkiye sınırları yakınında serpili bulunan ve kendilerine Kürt denen halkın konuştuğu kelimeler toplatılmıştı ve bu dildeki kelimelerin toplamı 8 307'dir, denilmiştir. Gene Petersburg akademisi bu toplamın 3 080 kelimesini Türk lehçelerine, 2 640 kelimesini İran dilleri kollarına ait olarak gösteriyordu. İki bin kadar –Osmanlı lehçesine de girmiş olan– Arapça kelime, bu toplamı tamamlıyordu. Bununla beraber, Kürtçe konuşuyor dedikleri halkın yaşadığı yerlerde coğrafya parçalarının, dağların, yaylaların ve suların adları tamamen Türkçe idi.

***

Dersim'de bugün yaşayan halkın nasıl gelip toplandığını inceleyenler, Horasanlı ve Harzemli olduklarını bilip nakleden insanların içinde bu dağlara yerleşmiş ve onların taptığı Zel Baba'lara, Düz-

gün Baba'lara maddi ve manevi varlık ve ümidini bağlamış kabileler arasında Zaza denen insanlara rastlarlar.

Zazalar, Türkologların, etnologların üzerlerinde dikkatle duracakları Orta Asya evlatlarıdır. Bu halk duygu ve yaşayış bakımından Anadolu Türkünden farksızdır. Uzun asırların ağırlığı altında bugün mezhepsel bir inandan başka bir bilgiye vâris olmayan bu halkı aydınlatmak Türk aydınına düşen bir borçtur. Bu konuda da birtakım ham malzemeyi ortaya koymayı vazife bilirim.

***

Bütün dünya bilginleri, tarafsız düşündükçe ve bağnaz Türk düşmanlığı ile hareket etmedikçe buralar halkının muhtelif zamanlarda Orta Asya'dan parça parça göçerek bu topraklara gelip yerleşmiş insanlar olduğunu görmüşler ve ifade etmişlerdir.

Türkoloji incelemeleri yaparken, kulaklarımızda küpe olarak kalması lazım gelen esaslardan birisini, Sayın Profesör Hasan Reşit Tankut şöyle ifade etmiştir:

> "Türk adını mümkün olduğu kadar dar bir sahada gözden geçirmek eğilimi yalnız yabancıların değildir. O eğilimi son Osmanlı ileri gelenleri de gösterdi. Hatta onlar yabancılardan daha zalim davrandıkları için Türk adı ve dili gerçekten daralıp küçülüyordu; özel kültü olan küçük gruplar bu halden en çok etkilenenlerdi. Nusayri Aleviler bunların başında gelir. Yavuz Sultan Selim'in şeriatçılığı onları anadillerini bırakmaya ve bazı yerlerde kısmen unutturmaya sevk etti."

Tarihin Derinliklerinde Araştırmalar Lazım!

Orhon Abideleri, Az adlı bir ulusu Türk camiasının bir parçası olarak kaydeder. İlkel milletlerin tekrarlama kaidesine uyarak bazı kelimeleri iki defa söyledikleri bilinmektedir. Tarihte bunun en açık

misali Hit-Hit'tir. Bir başka misal de ber-ber'in aslı olan ve parlak manasına gelen bar-bar'dır; Az sözü bu tekrarlama kaidesiyle Az-Az'dan Zaza'ya dönmüş bir kelime olabilir.

Muğcemül Büldan, Asya'da Merv şehrine çok yakın bir yerde Sasengirt adlı bir yerin varlığını haber verir ve gene aynı eserde Zezek adlı bir yer kayıtlıdır; bu, Maveraünnehir'de bir kasabanın adıdır. Gene Horasan civarında başka bir köy vardır ki, ona da Zazik derler.

Besarabya'da Tuna'nın denize kavuştuğu kumsalların adı Zazik = Sazik'tir. Türk akınlarının buralara kadar uzandığı ve Besarabya'nın Türk akın yolları üzerinde olduğu biliniyor.

"Sas" Orta Asya'da Altay dağlarında oturan Türk oymaklarından birisinin adı idi. Dr. Rıza Nur'un tarihi "Sas" adlı bir Türk topluluğunun mevcudiyetini kaydeder ve Fransızca yazılışını "Saces" olarak gösterir. Bütün bunlar, "Sas" veya "Zaza"ların Türk federasyonu içinde bir birim olarak yaşamış olduklarını gösteren belgelerdir.

Etiler Erzurum ve havalisine Azzı derlerdi, Romalılar da bu adı kullandılar. Bugün de Erzurum ilinde Zazalar, Tokat'ta Zazara, Trabzon'da Zazna, Sürmene'de Zazaka, Sivas'ta Zaza demirciliği adlı köylere rastlanır.

Dersimli Konuşurken...

Dersim halkının büyük çoğunluğunun konuştuğu, sazla ve sözle söylediği Türkçemizin yanında, gene bu Türk asıllı halkın kullandığı dilde bile Türkçe kelimelerin bolluğunu duyanlar, hemen muhatapları ile konuşmak için heveslenirler ve onlar onun dediğini anlarlar, o da onların sözünü...

Dersim'in içinde yüz yıllarca kendi aşiretinin dar varlığı içinde hapis kalmış ve büyük millet varlığıyla alakasını hemen hemen kesmiş insanlar arasında Türk dilinin bütün boyutlarıyla muhafaza olunduğunu görmek insana keyif verir. Sözlerin pek çoğu kulağa

yabancı gelmez. İlk söylenişte kulağınıza yabancı gibi gelen kelimeleri tekrarlatınca, hece hece söyletince, bunların da ufak fonetik değişiklikle Türkçeden bozma bir kelime olduğunu anlarsınız.

Siz de, konuşurken kelimeleri tek tek ve heceleri açık olarak söylemelisiniz, onu dinlerken de s, ş ve z, j harflerinin ve daha bazı harflerin birbirinin yerini almakta olduğuna dikkat etmelisiniz..

Bir Dersimli ile Konuşma

Vokaller çoğunlukla değişir; dağlı, sesleri kendi gırtlağının, dilinin ve ağzının yapısına uydurur. Bir yol üstü konuşmasında hatırımda kalan sözlerle size dağlının lehçesini tanıtayım:

- Çorbayı ne ile içersin?
- Kosik ile...
- Çamaşırı nerede yıkarsın?
- Leganda.
- Samanı ne ile getirirsin?
- Çuvale ile... (sondaki e fazla)
- Çarşıdan ne alacaksın?
- Şekar.
- Aldıklarını ne ile taşıyacaksın?
- Begir ile, Ostor ile...
- Eşkıyalık eder misin?
- Haşa, ben böyle alçağıyo kabul etmem... Ben hükümete düşmeni etmem. (Yani düşmanlık)
- Bu basmaları kimin için aldın?
- Torn-ho için.. (Torunları için)
- Baban sağ mı?
- Ahrete yolunu boyladı (t'den sonraki e fazladır).
- Geçenki kargaşalıkta nerede idin?
- O bozuk'ta ben köyden çıkmamişem.
- Bu yoksulluğunuzun sebebi ne?
- Sebebi açığo, ağalar, seyitler...

- Şimdi Cumhuriyet devri, neye onları dinliyorsunuz, ayıp değil mi?

- Doğru ayıbo, ayıbo!

- Atatürk size hürriyetinizi bahşetti, ne korkuyorsunuz?

- Biliyoruz, Atatürk bize Cumhuriyeti bağış etti.. Bizi de bunlardan kurtara...

- Bu hayat ağır değil mi?

- Ağıro, elbet ağıro... ama biz bîsuçuz...*

- Burada oturmak şart değil a... Ovalara inin!..

- Burası kalık toprağı (dede toprağı), Piriklerimiz (nineler) burada yatıyor, onların ocağı bura, yarın ahrete var, ceneme var... Ne yapalım burada oturmamız bizim kabiyatımız değil... (ahret ve cehennem kelimelerinden sonra gene "e" harfinin ilave edildiğini görüyoruz.)

Geleneğe, baba yurduna bağlı ve atalar ruhunun sonsuzluğuna inanan Dersimli kendisini sorguya çektiğimi sanarak durmadan devam etti:

- Biz hayına etmedik, nâçaro burada temeliyo (yerleşik manasında), buradan gitmiye güç nekene...

Gerçekten feleğin germ ü serdini[1] görmüş ve geçirmiş olan Dersimli, sıcaklık yerine germo, soğukluk yerine serdo, göz yerine çeşim, yük yerine bâr, güzellik yerine rindo da der; bu kelimelerin daha yumuşak bir söylenişle Osmanlı şivesine girmiş olduğunu biliriz.

Dersimli erkek daha iyi konuşur. Hayatını çadırına ve tek odalı evine adayan kadın, zaten ömrü boyunca sayılı üç-beş yüz kelimeden fazlasını kullanmaz; zaten kafası ona göre büyümüştür.

* Suçsuzuz. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

1 Kerm, Farsça sıcak demektir. Eski kitaplar Moğolların kaplıcaya "Kern-se" dediklerini kaydeder ve burada Moğol denen insanlar Orta Asya'daki Türklerdir. Kerm ile Kern arasındaki benzerlik, Kerm'in Orta Asya lehçelerinde sıcak manasına gelen bir söz olduğunu işaret eder. Se'nin su olduğunu izaha lüzum yoktur. Bugün başka bir dilden sanılan kelimelerin her biri üzerinde yapılacak incelemelerin bizi birçok hakikatlere ulaştıracağından şüphemiz yoktur.

Zazalar

Yuvarlak kafalı, geniş alınlı, basık yüzlü ve cevval gözlü Zaza delikanlılarının yanında yaşayan, ineğini sağan, yayığını döven, yününü eğiren Zaza kızı, dağlı bir Türk kadını örneğidir: O daima kadın kalmış, erkekleşmemiştir; cinsi temaslara düşkündür; bunların ev işlerini çeviriş şekilleri ve temizlikleri Türkmen kadınlarının aynıdır.

Dağlı Türklerden olan Zazalar mezhep bakımından ikiye bölünmüşlerdir; Şafii olan Zazalar bulundukları yörenin gereği olarak doğu komşularımızla daha fazla temas ettiklerinden dillerinde göç yollarından getirdikleri kelimeler daha açıktır. Daha fazla Lice, Palu ve Çapakçur bölgelerine serpili bulunan bu insanların ahlaki anlayışlarının ilkelliğine karşılık mezhep bağnazlıkları kuvvetlidir; Hanefi mezhebinde onlara kâfir derler. 24 yaşına kadar Türkçeden başka bir tek yabancı kelime bilmediğini bana söyleyen, doğu illerimizde 1925 bağnazlık isyanının reisi Şeyh Sait, dağlarda yaşayan ve karanlıklar içinde kalan bu Zazalara dayanarak hükümete karşı yürümüştü.

Kızılbaş Zazalara gelince, bunların mezhep ayinleri Türkçedir. Ayinlerde Türkçe nesefleri dinlerler, kadın olsun erkek olsun ihtiyarları dilimizi iyi konuşurlar. Osmanlı idaresinin Kürt'e ayrıcalık tanıyan şaşkınlığı burada da etkisini derhal yapmış, dil hassaslığı üzerinde bir laubalilik başgöstermiştir.

Şeref Han'ın Tanıklığı

Bitlis Beyi Şerif Han[2] İran tarihçilerinin görüşlerine dayanarak üç buçuk asır evvel yazdığı "Şerefname"sinde Zazalardan bahsetmez ve onları Kürt saymaz; çünkü onların karakter, ahlak, beden

2 Bitlis Beyi Şeref Han kendisini Kürt sanar. Osmanlı devrinin devamı boyunca merkezden gelen liyakatsiz, haris ve soyguncu vezirlerin zulmü karşısında kendilerini bazen daha doğudaki nüfuzlara bağlayan doğu beyliklerinin arasında bu Bitlis beyliği, bizce en dikkate değer olanıdır.
Yerli halkı aslında soyumuzdan olan bu toprakları hicri 628 senesi olayları içinde kaydeden İbniesir 12. cildinin 191. sayfasında der ki:

yapısı, konuştukları lehçe ve yaşayış tarzları ile; kendisini mensup sandığı kavim arasında bir benzerlik bulamaz.

Göç Yıllarının En Büyük Hatırası

Dağ Türkçesindeki yabancı dillere ait sanılan kelimeler arasında dörtte bir kadar Farsça sözün bulunmasının sebeplerini aramak da güç değildir.

Türklerin daha Asya'da yaşarken, İran'la münasebette bulundukları ve İran içlerine devam eden sayısız akınlarda bu memleketin dili ile temas ettikleri bilinen bir hakikattir.

"Diyarbakır'ın Erzen şehri sahibi (beyi) Hüsamettin daima Melik Eşref'le hoş geçinirdi. Onunla birlikte savaşlara katılır, askerini, malını ve canını esirgemezdi; düşmanına düşman, dostuna dost idi. İşte bu sebepledir ki, Celâlettin Harzemşah, Ahlat'ı kuşattığı zaman o da Melik Eşref'in yanında bulunuyordu, birçok korku geçirdi.

"Nihayet Celâlettin Ahlat'ı alınca Hüsamettin'i de esir etti, elinden Erzen'i almak istedi. Harzemşah'a dendi ki:

"- Bu kişi bu toprakta eski ve asil ailedir. Bu Erzen'i seleflerinden miras almıştır. Vaktiyle ellerinde daha başka beldeler vardı. Fakat hepsi ellerinden çıktı. Yalnız buralar kaldı. Bunun üzerine Harzemşah kendisine acıdı ve şehrini elinde bıraktı ve kendisinden kendi aleyhine harekete geçmemek üzere söz aldı. Hüsamettin bu suretle yurduna döndü.

"Melik Eşref ve Anadolu hükümdarı Alâettin Keykubat birlikte Harzemşah'la muharebeye geldikleri zaman, Melik Eşref'in kardeşi Melik Adil'in oğlu ve o sırada Miyafarkin ve Hani şehirlerinin sahibi olan Şehabettin Gazi, Hüsamettin'in üzerine yürüdü ve Erzen'i zapt etti. Hüsam'a Erzen yerine Diyarbakır arazisinden Hani kasabası karşılık olarak verildi. Bu Hüsamettin iyi ahlaklı, cömert bir şahsiyet idi. Kapısı onun iyiliğinden bol bol yararlananlardan hiç boş kalmazdı. Memleketinde idaresi altında olanlar da onun güzel huylarından faydalanırdı. Bu eski bir ailenin çocuğu idi, bunların ailesine 'Doğan Aslan' ailesi derler; Erzen ile beraber Bitlis ve Vustan ve daha başka yerler hep onlara aitti. Bu aileye Kamburoğulları da denir. Buraları Alparslan oğlu Melikşah zamanından beri onların elinde idi. Bitlis'i Ahlat sahibi Bey Demir bu Hüsamettin'in amcasının elinden almıştı."

Bu açıklama da gösteriyor ki, Bitlis, Şeref Han'dan iki üç asır önceden beri Türk yatağıdır ve Türk beyliğidir. Kendilerini dededen Bitlis beyi olarak gösterenlerin soykütüğü, İbniesir'in tanıklığına göre, Doğan Aslan veya Kamburoğulları adını taşıyan bir ocağa bağlanıyor.

Şeref Han'ın annesinin de Emir Han'ın kızı olduğunu tarih kaydeder. Emirhan, Tokat Bayındır adıyla tanınan Emir Bey'in torunudur ve Gilabi Bey'in oğludur.

Büyük Türk kafilelerinin Asya'dan Anadolu'ya ve Mezopotamya'ya göçleri, bir mevsim içinde, bir iki yıl içinde olmuş ve bitmiş hadiseler değildir. Asya'dan kopup gelen bu kitleler, Hazar denizinden güneye doğru akışlarında, sayılarına, kuvvetlerine ve o günlerin şartlarına göre ya yollarına arızasız devam etmişler veya güneyden ve batıdan baskılar görmüşler, bu sebeple bir müddet İran içlerine dalmışlar, orada aylarca, yıllarca ve belki de daha uzun zamanlar kaldıktan sonra, önlerindeki engeli yıkarak Anadolu'ya geçmişlerdir. Göç esnasında İran kabileleri ile iyi kötü ortak zamanlar geçiren bu insanların, buradan alıp götürdükleri en büyük hatıra İran lehçelerinden kelimeler olmuştur. Bu göç kafilelerinin İran içinde yaşadığı uzun zamanlar zarfında orada bıraktıkları izlerin en büyüğünün de Türk dilinden kelimeler olduğunu unutmamak lazımdır; bu kelimelerin çoğu sonradan, İran edebiyatıyla daimi bir temas halinde bulunan Osmanlı edebiyatına geçmiş ve üzerlerinde esaslı incelemeler yapılmadığından, yabancı asıldandır, zannıyla günümüze kadar gelmişlerdir.

Dağ Türkçesinde Zend ve Fars kelimelerinin girişinin bir sebebini de mezhepsel bir etkide aramak lazımdır; Aleviliğin Farsça olan ilk literatürünü benimsemek, o dilden birçok kelimenin de konuşma diline girmesine kapı açmıştır.

Alevilik Asyalı milletlerin ruhuna daha uygun geliyordu; çünkü halk kitleleri bu mezhebe girdikten sonra bütün eski inanlarını yaşatabiliyorlardı. İslamlığı kendi görüşlerine adapte ediyorlar ve eski dinin esasına sadık kalıyorlardı. Hurafeler, geçmiş ve natürizm gönüllerinde yaşıyordu.

Alevi adı altında eski dinlerine gerçekten bağlı kalanlarla, yeni dinin samimi mücahitleri arasında yaşatılan derin duygu ve inan ayrılığının ağır etkileri tarihte uzun zaman sürdü.

Kızılbaşlık, İran yayılma siyasetinin bir vasıtası olmak niteliğini kaybettikten sonra bile bu ayırt edici etkileriyle devam etti, gitti. İki kardeşi bile birbirinden uzaklaştıracak, birbirine düşman edip kılıç

çektirecek kadar derin bir mistizm ile ruhlara hâkim olan bu cahilce ve haince inan, Cumhuriyet devrine kadar Anadolu'da bir yandan babalar, dedeler ve seyitler; diğer taraftan da tekkeler, şeyhler, medreseler ve yobazlar körüklediler. Bu gayret, ne haklı bir esasa ve ne de bilinçli bir düşünmeye dayanıyordu. Bu gayret, şeyhin bu perde altında şahsi menfaat ve servetini korumak hırsından, seyitin ise hayatını çalışmadan kazanmak arzusundan kaynaklanıyordu.

Dersim için bu inan daha başka bir şeydi: Dersim'de Kızılbaş aşiret ağası, Kızılbaş seyit, asi bir tarih ve coğrafya el ele vermişler, 50-60 bin kişinin sırtından geçinmenin yolunu bulmuşlardı. Kızılbaşlık Dersim rejiminde böyle manevi bir harç vazifesini de görüyordu.

Sivas, Tokat, Samsun ve hatta Afyon'a kadar uzayan Alevi-Tahtacı ve Çepni-Türkler arasında seyitler, etle tırnak kadar birbirine yapışık, daha doğrusu bütün hücrelerine kadar birbiriyle kaynaşık bir milletin evlatlarını:

- Varma yezidin (yezit sünni demektir) yanma, siner kokusu tenine!.. diye kandırıyorlardı.

ALEVİLİK NASIL DOĞDU VE SINIRLARIMIZIN İÇİNDE NE GİBİ MAKSATLARA ALET OLDU?

Dersim'i Osmanlı camiasından uzak ve ayrı yaşatan, buradaki öz Türk varlığını dünyamıza yabancı bir hale sokan Şiiliğin üzerinde yapacağım kısa bir açıklama bizi konumuzun dışına taşırmaz sanırım.

Şiilik, Alevilik, Caferilik ve Kızılbaşlık, İslam dininde Sünnilerle onların muhalifleri olanlar arasında birçok boğuşmalara sebep olmuştur. Sünniler, Kur'an, hadis, icmai ümmet* ve fakihlerin kıyası** adları altında toplanan dört esasa dayanır; onlar Peygamber'in ölümünden sonra kurulan hilafet şeklini meşru bulurlar ve kendilerinin İslam dininin esaslarına en uygun şekilde hareket ettiklerine inanırlar; icmai ümmet esasına göre Ebubekir'i, Ömer'i ve Osman'ı seçmekte haklı ve isabetli olduklarını söylerler.

Şiiler ise, hilafetin Ali'ye ve çocuklarına ait olması kanaatindedirler. Bunlara göre Ebubekir, Ömer ve Osman haksız halife olmuşlardır. Peygamber'in eşi Ayşe de Peygamber'in amcası oğlu ve damadı Ali'nin muhalifi olduğu için büyük suç işlemiştir.

Şia taraftar demektir, Ali'ye dost olanlara Şii veya Alevi denir; Kızılbaş sözü sonradan çıkmıştır.

Doğu Anadolu'da Kızılbaşlara halk, Rafaza, Rafazı da der; bu, Râfızi sözünden bozmadır.

* Büyük fıkıhçıların dinle ilgili bir mevzuda birlik olmaları. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

** Hakkında açıkça ayet veya hadis bulunmayan meselelere dair, üzerine ayet ve hadis olan benzerlerine göre âlimler tarafından verilen hüküm. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Unutulmamalıdır ki, Alevilik zorla veya gönül rızasıyla İslamlaştırılmış olan büyük halk kitleleri arasında eski dinin, atalar dininin devamı olarak yaşamış ve yaşatmıştır. Bu hakikat, bilhassa tarihin büyük gelgitlerinden korunmuş ve özel külte sahip Dersim'de ve dağları kendilerine sonsuz yurt yapan diğer Türkmenler içinde daha kolaylıkla görülür. Bununla beraber, bu büyük hakikati peçeleyerek işi bir mezhep ayrılığı halinde gösteren tarihi bilgileri ve bilhassa Alevilikten siyasi fayda teminine uğraşan İran'ın bu yoldaki rolünü bir kere gözden geçirmek isabetli olur.

Akımın Başlangıcı

Alevilik akımları Ali ve Şam Valisi Muaviye arasında yapılan Sıffin Harbi neticesinde başlamıştır (558). Fakat daha önceden de Ali'yi diğer halifelerden üstün sayanlar vardı ve Ali'yi sevenler Araplardan fazla İranlılardı. İranlılara bu sevgi nereden geliyordu? Bu sevgi kuvvetini, Aleviliğin eski dinin geleneklerine karşı olan geniş hoşgörülerinden olduğu kadar siyasi düşünce ve emellerden alıyordu.

İslamlık kılıcı İran içlerine daldığı zaman İran Mecusi idi. İran'da din ve hükümet birbirine sımsıkı bağlı idi, birini yıkmak diğerini yıkmak için kâfiydi. Arap mücahitleri, İran saltanatını yıkmakla milli hâkimiyeti ve İranlılara İslamlığı kabul ettirmekle de bu hâkimiyetin dayandığı dini esası devirmiş oluyorlardı.

İranlılar için bir tek kurtuluş yolu vardı, cizye verip Müslümanlık'tan kurtulmak... Fakat İranlı ağır bir vergi verdiği halde Müslüman olmadıkça devlet işlerinden gene uzak kalmaya mahkûmdu; memleketin hâkimi kalmak için yeni dine girmek zorunluydu.

İranlılar bu vaziyet karşısında büyük kitleler halinde Müslüman oldular. Fakat İranlının ruhu yeni dinin dar kalıbına sığmıyor ve yeni inançlara bir türlü ısınamıyordu; İslam dini ona pek kuru geliyordu, hayali darlaştırıyor, şiirsellikten yoksun görünüyordu.

İran, asırlarca babadan evlada geçen imparatorluklarla idare olunmuş bir yerdi. Zorba bir idareye ve hükümdarlık kudretinin mi-

ras yoluyla babadan evlada geçtiğini görmeye alışan bir halk arasında seçim ile halife tanımak usulü, eski inanlara aykırı ve garip görünüyordu; bu işte bir haksızlık vardı. Peygamber'in en yakın akrabası, üstelik damadı Ali ve Peygamber'in kızından doğma çocuklar dururken başkalarının Peygamber yerine geçmesi asırlarca böyle bir miras usulüne alışkın olan İranlının kanaatine uygun olabilir miydi?

Kendi kurumlarına yöneltilmiş olan Arap yıkıcılığına karşı içinde derin bir nefret hissi besleyen İranlı, yeni cephenin bir mücahidi ve fakat İslam ortodoksluğunun (şeriatçılığın) hakiki bir yıkıcısı oldu.

İranlılar din meselelerinde en ateşli safa geçtiler, yorumlar yazdılar, hadisler topladılar, gürültülü münakaşalar yarattılar ve birçok mezhebin kurulmasına sebep oldular. İslam Asya, bu ayrılığın etkisiyle uzun yıllar kan döktü. Bulup çıkardıkları hadislere ve onların yorumuna göre Muhammed'in, İslamlıkta 73 mezhep oluşacağını ve bunlardan 72'sinin mensuplarının cehenneme, yalnız birinin mensuplarının cennete gideceğini söylemiş olduğunu ortaya attılar:

Saçı kınalı, sakalı kınalı
Ali kulu cennete...

Muhammed'in ölümü ile başlayan Alevilik, hızını Ali'nin ve evlatlarının katlinden sonra aldı. Hüseyin'in ölümünden sonra imamlık Zeynelâbidin'e geçti. Sonra torunu ve 12 İmam'ın altıncısı İmam Cafer Sadık bu mesleğin bayraktarlarından oldu. İmam Cafer Sadık, şarap içtiği için oğlu İsmail'i imamlık hakkından düşürünce ikinci oğlu Musa Kâzım yedinci imam oldu; Türkiye'deki Şiiler de kendilerine "Caferi" derler ve bu imama bağlanırlardı.

Yıllarca bin bir ihtilalin konusu olan Alevi inanı, biri Teberistan ve diğeri Merakiş'te olmak üzere iki devlet meydana getirdi. Bundan cesaret alanlar İran'da dört defa isyan çıkardılar ve daima ezildiler.

Şiilik, Fatımiler Mısır'da egemen olunca kuvvetlendi, Fatımi halifeler Şii olmuşlardı, kendilerini Ali'nin torunu sayıyorlardı ve fakat meslek itibariyle Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'e bağlıydılar.

Bu İsmaili kolunun toplumsal prensipleri ortaklaşmacılığa kadar gidiyordu. Tarihte Karâmıta denilen ortaklaşmacılar İsmailililik bayrağı altında ortaya çıktılar. Bunlar namaz, oruç gibi yükümlülükleri kaldırdılar, her manada sahipliğin düşmanıydılar. Zenginlerin malını yağmayı savundular, evliliğe engel bir akrabalık da tanımadılar. Aşırı bir İsmaili olan Ebu Tahir, 913'te Mekke'yi tahrip ve yağma etti ve binlerce hacıyı soyup öldürdü ve nihayet Fatımi halifesi Hâkim, kendisini Allah ilan etti; Hâkim-bi-emrillâh adını bırakıp Hâkim-bi-emrihî adını aldı. Hâkim-bi-emrihî din için cihat davasını Ali'ye ve onun soyuna tapmak şeklinde yorumladı ve Alevilik Ali'nin soyundan geldiklerini iddia edenlere bağlananların elinde bu şekli aldı.

Nihayet Alevilik muhtelif kalıplara döküldükten sonra ılımlı bir halde Şah İsmail Safevi tarafından İran'ın resmi dini haline sokuldu.

***

Buraya kadar tarihteki yüzeysel belirtilerinden bahsettiğimiz Aleviliğin şimdi konumuz olan Dersim ile alakasına temas ediyoruz:

Doğu Roma İmparatorluğu'na vâris olan batı Türklerinin kurduğu büyük devletin yanı başında bağımsız bir İslam hükümeti yaşatıp onu genişletmek fikrine düşen Şah İsmail'in canlandırıp elinde büyük bir vasıta olarak kullandığı Alevilik İranlılara da Türklere de pek pahalıya mal olmuştur. Yavuz'un cihangirlik ihtirasına karşı, ruhunda aynı çeşit ihtiraslar duyan diğer bir Türk beyi, Safevi İsmail, bu mezhebi siyasi maksatları uğrunda en etkili bir alet olarak kullanıyordu. İslamlaştıktan sonra İran'dan geçen birçok Türk kabilesi serbestlikler kabul eden bu mezhebe bağlanıp Anadolu'ya göçmüşlerdi. Her gün yeni bir dede, bir mürit, yeni bir Alevi halifesi bir köye, bir aşiret içine, bir bey konağına iniyor, birçok nefeslerle tabiatsever Türk'ün kalbinde bir iz bırakıyordu. Osmanlı da buna karşı boş durmuyor, sofularını, şeyhlerini, hele Ali'yi 12 İmam'ın birincisi olarak tanımayan tek tarikat olan Nakşilerden misyonerlerini doğuya yolluyordu.

Safevî Osmanlı ülkesinde taraftarlarını çoğalttıktan sonra taarruza geçmek ve Anadolu'yu eline geçirmek, belki de Tuna'dan Asya'nın içerilerine kadar olan toprakları kendi tacı altına toplamak istiyordu.

Bu Kızılbaş Sözü Nereden Çıktı?

Bu Kızılbaşlık sözü nereden çıktı? Bir Alevi rivayetine göre Ali, kızdığı zaman başına kırmızı bir bez sararmış ve o zaman, hakikaten "Haydar" olurmuş; yani Allah'ın aslanı...

Bir rivayet daha... Şah İsmail'in babası Derviş Safevi Haydar topladığı müridlerinin ve kendi ailesinin kökleşmesine hizmet eden Türkmen askerinin başlarına kırmızı külah giydirmiş... Diğer bir rivayete göre de, Sıffin muharebesinde Ali'nin maiyetindeki askeri taklit eden Safevi Haydar, askerinin başma kırmızı sarık sardırmış. Sonra Türklerle İranlılar arasındaki muharebede Alevilere bu yüzden kızılbaş denmiş...

***

Şah İsmail'in propagandası Osmanlı ülkesinde vahim neticeler doğurmaya başladı; Teke taraflarında, İranlıların Şah Kulu ve Sünnilerin de aşağılamak için Şeytan Kulu isyanı adını verdikleri bir mezhep ihtilali oldu. Şah Kulu Kayseri civarında mağlup edildi ve öldürüldü. Taraftarlarından bir kısmı kaçtılarsa da Kızılbaşlık ateşi sönmemişti (1511). II. Beyazıt'ın zayıf ve gevşek siyaseti Yavuz'u nihayet babasına karşı isyana sevk etti ve zorla hükümeti aldırdı (1512).

İsmail, önceleri Osmanlı ülkesine teveccüh etmiyor, aksine, burasını henüz ham buluyordu; 12 senede Akkoyunlu ve Karakoyunlu ailelerini ortadan kaldırdı, Şirvan, Mazendran, Horasan, Diyarbakır ve Irak'ı eline geçirdi. 1510 yılında doğuya Özbeklerin üzerine yürüdü. Bayrağını Ceyhun nehrinin öte tarafına dikti. 14 yılda 14 padişahı mağlup eden İsmail'e Osman oğulları artık küçük görünüyordu.

Ovacık ve civarı köylerinin ileri gelenleri.

Ziranik köyünden mesut bir çift.

Tanır köyünden bir çocuk altı ayda eğitmenden okuma öğrenmişti.

İn köyünden asırlık Fatma nine.

Elazığ Kız Enstitüsü'nde okuyan Hozat'ın Tanır köyünden Bayan Güllü.

Genel Müfettiş Alpdoğan, Tunceli'de vazife alınca köy köy dolaşarak Dersimlileri yola getirmeye çalışmıştır.

Pertek'te askerlik muayenesine gelen bir genç.

Ovacık kazasından Elazığ Kız Enstitüsü'nde okuyan kızlar.

Dersimli bir genç kadın.

Dersimli'nin vicdanıyla oynayan Seyitlerden bir grup.

Bir Dersimli tipi: Ovacık'tan Molla Ömer.

Dersim'in koç şekilli mezar taşlarından biri.

Osmanlı tahtı etrafındaki kavgalarda Yavuz'a karşı cephe alarak kaçan bazı şehzadeleri İsmail himayeye kalkıştı ve Anadolu'daki Alevi kitlesine güvenerek Çaldıran'da Yavuz'la karşılaştı, alt tarafı malum...

Yavuz'un gelişini duyan ve onun bu muazzam zaferini gören Aleviler hayatlarını kurtarmak için Dersim dağlarına kaçtılar.

DERSİM'İN NÜFUSU

Doğu illerimizde asırlarca her türlü ışıktan yoksun olarak yaşamış soydaşlarımız arasında kısmen dilini kaybetmiş ve fakat milli aslını muhafaza konusunda büyük bir hassasiyet göstermiş insanların varlığını biliyoruz. Bugün Cumhuriyet'in parlak ışığının etkisi ile gözlerini ovarak ağır bir uykudan uyanan ve Türklüğün derin tarihinde kendi yerlerini arayıp bulan bu insanların arasında Dersimliler bu bakımdan büsbütün başka bir vaziyettedirler. Bunu yerli ve yabancı her uzman ve araştırmacı görmüş ve onlara başka bir damga vurmak cesaretini gösterememiştir.

1885 yılında Türkiye'de coğrafya araştırmaları yapan Vital Guinet 1891'de *Asya Türkiyesi* isimli bir coğrafya çıkarmıştır; her yabancı yazar ve araştırmacı gibi Türk'ü muhtelif mezheplere göre parçalamayı ihmal etmeyen Bay Guinet, nüfusu, Müslüman, Kızılbaş ve Kürt diye üçe bölmüştür.

O, Dersim'de 15 460 Müslüman, 27 830 Kızılbaş, ki ceman 43 263* Türk nüfusuna karşı 12 bin kadar da Kürt vardır demişti. Kürt sınıflandırmasının içine koyduğu insanlar dillerinin yarısından fazlasında Türkçe bulunan ve asılları Türk olan Zazalar, dağ Türkleriydi. Geriye doğru gittikçe, gözlerimiz nurlanıyor, Dersim'in hakiki yüzü apaçık meydana çıkıyor, yabancı araştırmacıların Türklük hakkında gösterdikleri geleneksel kıskançlığa rağmen eriştiğimiz bu neticeler fevkalade enteresanlaşıyor.

* Kaynakta verilen toplam 43 263, doğrusu 43 290'dır. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Vital Guinet'in bu rakamlarının doğruluğunu destekleyecek bir belge de yoktur, bu zattan 18 sene sonra Dersim mutasarrıfı olan Mardinli Arif Bey yaptırdığı bir nüfus tahmininde 59 000 rakamını bulmuştur. Aslında eskiden buralarda tam bir nüfus rakamı elde etmek mümkün değildi. Askerlikten kaçmak için halkın nüfusunu saklaması âdet olmuştu.

1929 yılında 1. Genel Müfettişliğin tespit ettirdiği miktar, 65 000 kadardı; buna yüzde on oranında nüfus kaçağı eklenirse 71 500 rakamını buluruz.

1935 sayımı Pülümür kazası hariç, Hozat, Çemişkezek, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık ve Pertek kazalarındaki nüfus toplamını 93 117 olarak tespit etmiştir. Arada geçen altı yılın nüfus artışı ile birlikte iyi bir sayım bu neticeyi vermiştir.

1935 nüfus sayımı Pülümür de dahil olmak üzere bugünkü Tunceli sınırları içinde 107 732 vatandaşımızın yaşadığını tespit etmektedir. Bu nüfusun 9 551'i kasabalarda, 98 172'si köylerdedir.

Bu 98 000 rakamının içindeki halkın hepsinin aşiret rejimi altında yaşadığını sanmamalıdır. Çemişkezek'in Pertek'in kısmen Hozat, Pülümür ve Ovacık'ın bu hayattan ayrılmış olan kısımlarını çıkardıktan sonra Dersim'de, hakkına, hürriyetine ve şereflerine kavuşmaları uğrunda Cumhuriyet'in büyük fedakârlıklarla çalıştığı insanların toplamı, 50 bin kadar tahmin olunabilir.

DERSİM'İN BAŞ BELASI: SEYİT'TİR
SEYİT, DERSİMLİ'NİN HER ŞEYİNİ SÖMÜRÜR

Dersim dini, türü kendine özgü bir insanlar alaşımıdır; her tabiat hadisesi, her hatıra Dersimli'nin dar kafası ve zayıf vicdanı üzerinde etkisini yapar. İlk insanların inanlarından tutunuz da, bugüne kadar gelip geçen bütün inançlardan birer nebze, Dersim dininin içinde toplanmıştır. Güneşten itibaren bütün tabiat kuvvet ve hadiseleri Dersimli için mukaddestir. Yüksek dağlara, bağrından su fışkıran kayalara, bol gölge veren asırlık ağaçlara, geceleri yol gösteren yıldızlara, aya ve akarsulara taparlar. Güya bütün bu varlıklar, dedelerinin ruhlarının değişime uğramış şekilleri ve onların mucizelerinin eseridir. Bu esas putların yavrucukları birçok totemler de vardır. Bir yıkık duvardan, bir eski pabuca kadar inen bu totemler sayısızdır, seyitler için ticaret vasıtasıdır.

Dağ Türkleri, bulunduğu köyden görünen en yüksek tepeyi kendisine mihrap saymıştır. Doğudan güneş doğdukça ilkönce ışığı elbette yüksek bir dağın doruğuna vurur. O köyden görünen o ışıklı nokta, Dersimli için mukaddestir; her sabah güneş oraya vurunca bir eli göğsünde ve diğer eli çenesinde olarak eğilir. Bu tapış yabancılar için daima gizli kalmalıdır, sorarsanız inkâr ederler.

İlk Dinlerden İzler

İlk dinlerin mühim bir esası, Ata'nın kabilenin Tanrısı oluşu anlayışı hâlâ burada yaşamaktadır. Güya atalar, öldükten sonra da ka-

bilenin etrafında yaşar, onları korur veya suç işlerse cezalandırır ve her hareketleri üzerinde etkilidir. Rüya, insanın ilkelliğini saran bu tabiat hadisesi, Dersim'i hâlâ elinde tutan bir kuvvettir. Dersimli gündüz hayal ettiği korku veya tehlikeyi gece rüyasında görür. Onun üzerinde rüya ile hakikat pek farksız bir etki bırakır, korku ve ümidini rüya ile manalandırmaya çalışır. Ata ruhlarını mutlu ederek onların manevi desteğini alma hissi, bu yüzden inanların başında gelir.

Dersimli tabiat kuvvetlerine tapar, demiştik. Bütün hayatını, Dersim'in güneşine, suyuna, dağının sarplığına, ağacının bolluğuna dayandıran bir insan kalabalığı için başka ne düşünmek mümkündür? Esasen Orta Asya'dan getirilen insanlar bunlardan başka şeyler miydi? Karanlıklar içindeki dağ Türk'ünün vicdanı bu ana inanın etkisinden başka her şeyden sakındı ve bugünü buldu.

Animizm, naturizm ve nihayet Türklerin orijinal dini olan Şamanizm bugünkü Dersim vicdanında en derin izleriyle yaşıyor.

Dersim'in dağını ve deresini gezerken bütün bu inanların birer ifadesi olan efsaneleri duyarsınız... Dersim'in şamanları olan seyitler bunları ağızdan ağıza bugüne kadar yaşatmışlardır.

Dersim'in Bugünkü Dini

Bugün Dersim halkının dini, kütüklere Müslüman ve mezhebi de Caferi olarak geçer. Bugünkü Aleviliğin, Ali'nin Muhammed'e halef olması lazım geldiği esasından doğduğunu söylemiştik. Ali'den sonra muhtelif imamlara geçen bu hak, en son esrarengiz bir surette kaybolan Mehdi'de kalmıştır. Aleviler, dünyanın sonunda bu Mehdi'nin tekrar meydana çıkacağına inanırlar. Bu mezhebin kendisine mahsus dini merasimi, namazı ve orucu vardır.

Seyitler

Bugün Dersim'de din ve mezhep vecibeleri, aşiret hayatını ve ağalarla seyitlerin tahakkümlerini devam ettirmek ihtirasının bir va-

sıtası olmaktan başka bir şey değildir. Seyit denen cahil, tembel, haris bir sürü, bu dinin kamlarıdır, tıpkı Altaylar'daki Türk kabileleri arasındaki kamlar gibi okuma yazma bilmeyen, kulaktan dolma birtakım şiirler ezberlemiş, sihirbazlık, hekimlik ve çalgıcılık gibi sanatları kendisinde toplamış kimselerden meydana gelmiştir. Halkın bu halde kalmasında Dersim seyidinin çok etkisi olmuştur. Tıpkı Orta Asya'daki Şaman dininde olduğu gibi, sazla, sözle halkı etkileri altında bulunduran bu kamlar, aralarında yaşadıkları insanlar İslam olduk dedikten sonra da yeni dinin rahipliğini üzerlerine almışlardır.

Tarihin karanlığından bugüne kadar ne çeşit insanlar insanlığın aklına girip çıkmış ise, bunların hemen hepsinin dökümtülerine bugün Dersim'de rastlanır.

Vaktiyle Türk kamlarının okuduğu ağıtlarda Türk milletinin yiğitliği, savaş kahramanlıkları ve yurdun güzelliği naklonulurdu. Fakat bugün Dersim'de bu kamlar, Hüseyin'e ve onların evlatlarına ait kahramanlıklar ve eşkıya reislerinin yiğitlikleriyle kısıtlı kalan türkü ve nefeslerden başka bir şey bilmezler. Türk'ün eski hatıraları cahil seyidin elinde sönüp gitmiştir.

Dilenme ve Aforoz

Seyit, güya Peygamber sülalesindendir, kutsaldır. Ona silah atılmaz, el kaldırılmaz. İki ateşin arasına girdiği zaman ateş kesilir. İşte bu ayrıcalıklı ve kerametli sınıf Dersim'in imamıdır.

Dini merasime reislik hakkı seyitlerindir. Bir seyit bir eve girince oraya hayır ve bereket giriyor demektir, hane halkının musibet ve felaketlerden uzak kalması için seyit dualar eder, öğütler verir, nefesler okur ve hayatı zaten darlık içinde geçen Dersim marabalarından ne koparırsa koparır ve ayrılır. Seyidin evden eli boş çıkması ihtimali pek azdır; seyidin memnuniyetsizliğini çekmek çok tehlikelidir: Beddua almak ve yarın ahrette Hızır'ın şefaatinden mahrum olmaktan başka da, hayatta iken aforoz edilmek tehlikesi var-

dır. Aforoz, Dersim vicdanında en elim akıbetler doğuran bir cezadır: Bütün aile fertleri evde kapalı olduğu halde kapı örtülür ve kapının önüne bir taş dikilir. Köylü bu evin önüne birkaç nöbetçi de diker. Bu evle dışarının alakası kalmaz, toplumun içinde sudan çıkmış balığa dönen Dersimli, her türlü yaşama haklarından mahrum kalmaya mukavemet edemez ve tekrar seyidin ayaklarına kapanmanın yolunu arar.

Seyit'e itaatsizlik edenlerin Allah tarafından çarpıldıkları cezaların çeşitlerine dair efsaneler vardır. Bunlar, Dersimlinin vicdanını hurafelerin demir pençesine sıkıştırmıştır. Ağa buna güler; "Versin köpek, çalsın, bulsun, versin!" der.

Dersim'i Güçsüz Bırakan Hurafeler

Dersim'i kurtaracak çalışmalara katılan kültür adamlarımız, bu hurafeleri toplayarak, vicdanları ezen, insanları insanlıktan çıkaran bu yalanları birer birer meydana koyuyorlar. İşte size bir yalan:

"...Seyidin birisi bir köylünün bahçesindeki elmalara musallat olur. Bilhassa bir büyük ağacın bütün meyvelerini her yıl kendisine yollaması için köylüyü sıkıştırır. Bundan bıkan köylü ağacı kökünden kesip bu beladan kurtulmak ister. Baltayı birkaç defa vurur vurmaz, baltanın yüzü iki kat olur, kıvrılır. Bunun üzerine ikinci bir balta alır, o da aynı şekle girer. Köylü nihayet üçüncü bir balta ile ağacı devirir.

"Fakat seyit bu hakareti affetmez, etrafa yaymaya başlar: 'Ali'yi rüyamda gördüm. Bana dedi ki: O elma ağacı benim sağ kolumdu. Ona ilişilmemesini iki defa ihtar ettim, aldırmadı. Şimdi onun başına bir felaket yollayacağım. Bütün yuvasını mahv ve perişan edeceğim...'

"Aradan biraz zaman geçer, zaten pislik, bakımsızlık içindeki bu Dersimli, bir hastalık çekmeden ölür, gider, belki de bu aile

yuvasına musallat olan bulaşıcı bir hastalık çoluğunu çocuğunu da götürür."

Masal, Dersim'de, Ali'nin evlatlarına itaatsizlik edenlerin akıbeti budur, yollu bir propagandanın esası olur; bu, yakın zamanlara kadar yaşayan bir yıldırma hikâyesidir.

Böyle bir masal daha... Bize masal gelen bu acı şeyler, Dersimlinin inanının, inançlarının esasları arasına girmiştir; işi bu hazin yönünden görmelidir:

"...Bir kadın evinde yün taramakla meşgulmüş, eve seyit girmiş, kadın, elindeki yünleri kocasının üzerine atarak onu saklamak ve bu sefer de soygundan kurtulmak istemiş... Seyit, kadına kocasının nerede olduğunu sormuş... Evde olmadığı cevabını alan seyit gizlenen Dersimliyi –kendisinin sahip olduğu manevi kuvvetle– keşfederek elindeki değnekle adamın üzerine vurmuş ve 'Kalk ayı!' diye bağırmış... Allah'ın veya Ali'nin hikmeti olacak, adam derhal ayı haline gelmiş... Güya bugün Dersim dağlarında dolaşan bütün ayılar seyide 'çırağ payı' vermemek için gizlenen bu adamın torunları imiş!.."

Köylü, seyidin harmanını da kaldırmakla yükümlüdür; bir köylü hileye sapmış, seyit bunun üzerine bu adamın elindeki ölçeği aldığı gibi başına geçirmiş. Adamcağız bir kaplumbağa gibi ölçeğin altında kalmış. Dersim'deki bütün kaplumbağalar bu adamın soyundanmış...

Seyit, Aile Harimine Girmenin Yolunu da Bulmuştur

Dersim inanı niyete dayanır; bir insan yüreğini bozmadığı takdirde işlediği her hareket mübahtır. Seyit bu ana inancı her vesile ile telkin eder. Bu onun ailenin harimine girebilmek için en cüretkârca hilesidir: "Kalbin bozulmazsa kız kardeşin bile sana helaldir" fetvası seyitlerindir.

Diyelim ki bir gün nikâhlı bir kadın kaçırılarak ortaya bir namus ve aile meselesi çıksa, seyide koşulur; seyit kadının kocasına şöyle bir hitapta bulunur:

"Bu adamın nefsi senin karma yeltenmiş. İkisi bir hal işlemişler, artık sana söz düşmez. İstersen git, sen de onun karısını al... Eğer kalbini bozmamış ise karın gene senindir, Ali günahını affeder..." Bu hükümden sonra karısı döner gelirse, onu evine götürmek, gelmezse sevgilisine bırakmak lazımdır. Eğer kaçıran adam kalbini bozmamış olduğunu itiraf eder ve günahlarının affına aracılık etmesini seyitten isterlerse şöyle bir merasime tabi tutulurlar:

İki suçlu, seyidin önünde diz çöker. Ya seyidin kendisi veya onun seçtiği bir kimse bağlama denen sazı eline alır ve bir ağıt söyler ve sonunda bir dua ile bunların suçlarını affeder. Bütün günahlarından arınmış olanlar seyide çırağ payını bırakır ve oradan ayrılırlar.

Seyit Eli Değince...

Seyitler, ellerini dokundurdukları kadınların her türlü günahtan arınmış olacağına halkı inandırmışlardır. Bu suretle günah çıkarma için kendilerine başvuran zavallıları günlerce evlerinde alıkorlar, her türlü hizmetlerini gördürürler ve hiç kimsenin müdahalesine uğramazlar. Ağaların veya reislerin karı ve kızları olmamak şartıyla...

Alevi mezhebindeki ayinler Dersim köylerinde en ilkel ve bayağı şeklini almıştır, bunlar eski Türk hayatındaki şölenlerin bozmasıdır. Seyitler, köylüyü, kadın erkek toplarlar. Bazı hatıraları canlandıran birtakım destanlar okurlar. Bu destanlar Kerbela vakasından, Oniki İmam'ın kahramanlığından ve birgün Mehdi'nin ortaya çıkacağından bahseden dini efsaneler veya Hızır'dan, Munzur'dan, Sultan Baba'dan, daha birçok dedelerin hayatından söz eden masallardır. Nihayet Dersim'in şakilerinin, aşiretlerin büyüklerinin hayat ve kahramanlığına ait destanlar okurlar. Bu toplantılarda, Dersim zihniyeti ve ruhu tazelenir. Devlete karşı içinden kilitlenme terbiye-

si buralarda verilmiştir. Atalara inanma ve bağlanma terbiyesi ve bunun altında aşiret hayatının sürdürülmesi yolları ve esasları burada öğretilmiştir.

Bu toplantılarda çalgı çalan, bir tür oynayan seyitler merasim sonunda el, ayak ve omuzlarını halka öptürürler ve buna karşılık seyit de kendi "talip"lerini, kadın ve erkek ayırmaksızın kucaklar ve öper.

Seyitlerin hepsi aynı derecede değildir; gösterdikleri keramet, edindikleri servet ve nüfuza göre dereceler almışlardır. Bunların mertebeleri türlü türlü sınıflandırmaya tabidir. Birinci derecede Hacı Bektaş, ikinci derecede Aguiçen, üçüncü derecede Seyit Sabunlar, dördüncü derecede Baba Mansurlar, en sonra da Kureyşanlılar bulunan bir sınıflandırma, bu mertebelerin en ünlüsüdür. Her seyit kendi mertebesinden üstün olan seyitin müridi sayılır.

Seyidin Sahte Adalet Dağıtışı

Seyitlerin aşiret içinde ve aşiretler arasında adli roller oynadıklarını söylemiştim.

Bütün hukuk işleri ve ceza davaları bunlar tarafından incelenir ve bir hükme bağlanır. Koca Dersim, Osmanlı idaresinin kadısının yüzünü görmemiştir. Tanzimatın kurduğu ve içinde "seçilmiş üyeler" diye aşiret ağalarını da bulundurduğu mahkemelere pek az davacının müracaat ettiğini öğreniyoruz. Seyidin muhakeme usulü biraz pahalıya mal olsa da çabuktur, bir günde şahit şuhut ne varsa dinlenir ve hüküm verilir.

Her ilkel insan gibi sabrı, kanuna ve düzeni hürmeti olmayan insanlar için en emin adalet dağıtma yolu şüphesiz dakikada kesip atan usuldür; Dersimli, zaten kuvvetlinin daima ağır basıp hakkı kendi tarafına çektiğini görmüş ve buna alışmıştır, olsa olsa seyidin hükmü ve kararı kendisi için manevi bir teselli yaratır, öbür tarafın da intikam hissini uyutur. Çünkü seyidin hükmü istinafsız* ve tem-

* İstinaf mahkemesi: Osmanlı yargısında ilk mahkemelerle Temyiz Mahkemesi arasında bulunan mahkeme. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

yizsizdir, buna itiraz ancak silahla olabilir. O zaman üstelik ahreti de kaybetmek ve ebedi lanete uğramak belası baş gösterir. Devlet kapısı bu zavallılar için pek nadir olarak sığınak vazifesini görmüştür.

Seyitlerin mahkemesi seyyardır, her yerde, bir su başında, bir ağaç gölgesinde, bir köy meydanında davalara bakar. Seyitlere sorarsanız, hükmü gelenekleşmiş "cemaat usulüne" göre veriyoruz, derler. Hakikatte ise kararlarında, korku ve menfaatlerinden başka bir şey etkili olmaz.

Suçlu konumuna düşeni söyletmek için türlü usuller vardır; ortaya bir değnek atılır. Bu değneğin de mukaddes bir kimliği vardır, bilmem hangi mezarın başındaki kutsal filan ağaçtan kesilmiştir, bunun önünde yalan söyleyen muhakkak çarpılır: "Bu Hızır'ın kılıcı olsun, yalan söylüyorsan yarın ahrette boynunu vursun!" hitabından sonra Dersimli'de şafak atar. Doğru söylemiyorsa değneğe dokunmaz. İddiasında ısrar ediyorsa değneği alır ve üç defa öptükten sonra yerine bırakır. Usulünde yapılan yeminlerin doğruluğu hakkında kanaat oluşması lazımdır. Çünkü yalan söylerse muhakkak yakında başına bir felaket gelir çatar. Bu felaket zavallı Dersimli için zaten kaçınılmazdır, çünkü davaya düşmüş bir insanın, öbür tarafın yakınlarının elinden kurtulduğu pek nadirdir, kan güderek intikam alma Dersim gelenekleri arasında köklü bir yer almıştır. Onun başına muhakkak bir çorap örerler, güya bu intikamı alan Hızır'dır, Dersim'in sevip taptığı Hızır...

Alelade antlar, "hak başı için, babanın başı için" diye içilir. Aşiretlerin nasıl ant içtiğini ileride göreceğiz.

Haklıyı haksız, haksızı haklı çıkaracağı zaman seyit, muhatabının verdiği teminatla ve usule uymuş olmasıyla yetinmez. Zavallının yüzünü Muhundu duvarına –bu duvarı sonra tanıyacağız– çevirtir ve haykırır:

- Yalan söylüyorsan bu duvar seni çarpsın!..

Bu büyük bir tehdittir, bu sefer de doğruyu söylediğinde ısrar eden köylü üçüncü daha şiddetli bir ihtarla karşılaşır; yüzü Düzgünbaba'ya çevirtilir ve onun adına yemine çekilir.

Dersimli Uyanmıştır

Dersimli asırlardan beri kendi hayatı üzerinde oynanan bu faciadan bıkmış, usanmıştır; seyidin çalışmadan, uğraşmadan kendi sırtından geçinmesine, cerrarlığını geleneğin kanunlaşmış hükmünden almasına tahammülü kalmamıştır. Seyit, Allah için der, alır, dava için der, alır, alır.

Ağanın, ağalık hakkı, tohum hakkı, çift hakkı diye aldığı yüzde elliden başka, seyit gelir, harman sonu dervişlerindir der ve gene keşkülü* elinde köylünün başına musallat olur.

Cumhuriyet'in yıkıp çökerttiği manevi Dersim'de seyit gene soygunculuğunu sürdürmek için belki ısrar edip duracaktır. Çünkü çalışmaya alışmamıştır, tehdit, yalan dolan onun sihirli vasıtasıdır.

Dersim'de vazife gören vatanseverler, manevi Dersim'in bir daha başını kaldırmasına meydan vermemeye özen göstermeli ve bilhassa dilenci kılıklı, haline kolaylıkla acındıran seyide karşı gayet uyanık bulunmalıdır. Seyit zavallı Dersimlinin yalnız vicdanını esir etmemiş, tıpkı ağa gibi onun devlet ve memleketle münasebetinin arasına "hâkim ve adalet dağıtan" sıfatıyla da girmiştir.

Aslında uyanan, haklarına ve şereflerine Cumhuriyet'in radikal tedbirleriyle kavuşan bu insanlar daha şimdiden seyit görünce yerlere kadar eğilmiyorlar, onun kapısında hayvanlar gibi ulumuyorlar, bu ırz düşmanı, hak düşmanı ve şeref düşmanı sefilleri hakiki çehreleri ile görmeye başlıyorlar. Tunceli'de bugün kurtarıcı karar ve tedbirleri uygulayan idealist Türk çocuklarının bu konuda çok hassas olacaklarından ve bir daha Dersimliyi seyidin esaretine düşürmeyeceklerinden emin bulunuyoruz.

* Keşkül: Dilenci çanağı. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

DERSİMLİ'NİN VİCDANI HURAFELERİN DEMİR PENÇESİ İÇİNDE EZİLMİŞTİR

Bir eylül gününün sıcağında Ovacık ovasının ham yollarını aştık, Munzur suyunun kaynağının bulunduğu Ziyaret köyüne gittik. Ziyaret köyü Munzur sıradağlarının dibindedir. Bu köyün birkaç yüz metre batısında bir kayalığın dibindeki kaynaklardan –halk göze diyor– buz gibi, tatlı bir su fışkırır. Dersim'in kutsal suyu Munzur burada doğar. Ziyaret'in suyundan kana kana içtik. Ulu bir meşe ve dört ceviz ağacı bu kızgın kayaların dibinde geniş bir gölgelik yapıyor. Buranın adı "Ziyaret"tir, Dersimlinin en yüce mihrabı burasıdır. Kurbanlar burada kesilir, adaklar burada adanır. Antlar burada içilir, devlete karşı ayaklanmalardan önce işin sonu muvaffakiyetle taçlansın diye burada dualar edilirdi. Bu köy halkı bu Ziyaret yerini kullanırlar, o yüzden hayli fayda görürlerdi.

Suların kaynadığı yerde yontulmamış taşlarla çevrilmiş bir havuz var. Sıfır dereceye yakın soğukluğuna rağmen Dersimliler bu kutsal havuzun içine dalar ve yıkanırlar. Kadınların girdiği havuz bunun ilerisinde bir tümseğin arkasındadır. Yanlardaki kayaların arasından su dövüle dövüle, çağlaya çağlaya akar ve Munzur'u doğurur.

Ziyaretliler, Orgeneral Orbay'a ve arkadaşlarına kahve ikram ettiler. Bir müddet önce de Mareşal Fevzi Çakmak'ı burada selamlamışlardı...

Hızır'ın Masalı

Ziyaretli Hızır önümde diz çöktü, oturdu. Köyün okur yazarı olan Hızır sanki köylünün ağzının tıkacı... Sözü kimseye bırakmıyor, ihtarıma rağmen her söze atılıyor...

Hızır'a yalansız, riyasız olmak şartıyla ağzından Munzur'un efsanesini öğrenmek istediğimi söyledim. O da anlatmaya başladı:

- "Begim ben lafın doğrusunu iderim, şu Ziyaret'e gelmeden Munzur suyu boyunda bir Gedek köyü var...

- Evet Gedek köyü, üzerinde de dağların gediği var...

- Biz Gedek deriz. O köyde Karahacı adında zengin bir adam varmış. Bunun da Munzur isimli saf, çalışkan, doğru bir çobanı varmış. Günün birinde Karahacı Hacca gitmiş...

- Nereye gitmiş, Hicaz'a mı, Kerbela'ya mı?

- Nereye gidecek Hicaz'a gitmiş...

- Demek ki o zaman buralar Alevi değilmiş ve Hicaz'a giderlermiş...

- Orasını sen benden iyi bilirsin begim... Munzur, davarları otarır, evin işine bakarmış...

"Bir gün ağanın hatunu helva pişiriyormuş. Çoban hatuna demiş ki, biraz fazla yapın da ağama götüreyim. Hatun demiş ki, bu hizmetkâr doymadı, tekrar pişirmemi istiyor. Ve hatun helva pişirmiş...

- Ne helvasıymış bu...

- Ne olacak penir helvası. Hatun helvayı kaba koymuş, üstüne bir peşgir atmış. Çoban bunu alınca, ben ağamın yanma gidiyorum demiş ortadan kaybolmuş...

"Ağası Kâbe'de sağa sola selam verip namazını bitirirken bir de bakar ki, Munzur elinde helva sağında duruyor ve dumanı tüten helvayı Karahacı'nın önüne koyuyor, buyrun ağam! diyor. Kabı ağasına bırakan Munzur gözden kayboluyor ve köye dönüyor. Karahacı Munzur'u arayıp bulamayınca onun erdiğini anlıyor. Köye dönüşünde millet Hacı Ağa'ya karşı çıkıyor. Bu sırada Munzur da koyunları otarırken –otlatırken demek– eline bir tas süt alarak ağasının önüne çıkıyor. Halk ağanın elini öpmek istiyor, Karahacı elini vermiyor ve çobanını göstererek:

- "Mucize bende değil Munzur'dadır, onun elini öpün, diyor. Bunun üzerine halk Munzur'a doğru koşmaya başlıyor, fakat Mun-

zur, halkın bu hücumundan korkarak kaçıyor, Gedek'ten bu Ziyaret mevkiine kadar geliyor ve burada elindeki süt dolu tası şu kayalara doğru atarak –ki bugün orada su süt gibi çağlıyor– önüne gelen bir kayanın yarığının içine güvercin şeklini alarak giriyor. İşte o zamandan beri bu su buradan fışkırır."[1]

Ziyaretli Hızır'ın hikâye ettiği efsane burada biter. Garip şey, o gün Munzur girdi denen kaya yarığından su sızmıyordu. Anlaşılan kurak geçen aylar, bu çatlağa su veren tepelerde kar bırakmamıştı.

Bembeyaz akan Munzur'a bir Ankaralının duyacağı özlemin en hararetlisiyle baktım. Biraz sonra bu suyun içinde alabalıklar başlıyor ve bu balıklar hayli ileride Havaçor deresinin bu suya karıştığı noktaya kadar devam ediyordu. Havaçor, kireçli bir sahadan gelip aktığından suyu acıtıyor ve bu yüzden çok asil bir tatlı su balığı olan alabalık o kısımdan sonra yaşamıyor.

Ziyaret'in Geleceği

Elazığ'a dönüşümde konuşmalarımız esnasında General Alpdoğan diyordu ki:

- Erzincan'ı Ovacık'a bağlayalım, Ziyaret'e doğru da yol düzeltelim. Bu kaynakların bulunduğu yerde Tunceli'nin en güzel kür yuvasını kuracağım. Burada güzel bir otel yaptıracağım. Dinlenmek isteyen aileler bu güzel kaynağın başında beş on sakin gün geçirerek tekrar işlerinin başına dönecekler... Tunceli'nin Ziyaret'i mesut insanların ziyaret ettiği medeni bir köşe olacak...

***

Ali'nin Munzur olarak belirdiği bu mihrabın önünde, bu suyu içerek edilen antlardan bir daha dönülmezmiş... Bu kutsal su onların kanını karıştırır ve tutulan iş muhakkak muvaffakiyetle sona erermiş.

1 Bu Kara Hacı efsanesi, yalnız Dersim'de değil Orta Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bugün de yaşar ve masal olarak ihtiyarların ağzındadır.

Köylüler, geçen yıl asılan doğu Dersim'in haydut başısı Seyit Riza'nın da evvelki yıl yakalanmadan önce buraya gelip kurban kestiğini ve avenesiyle antlaştığını biraz zorlayınca söylediler.

En Büyük Antlar Burada İçilirdi

Ziyaret'in başında aşiretler arasında içilen antlarla Oniki İmam'ın başına yemin edilirmiş... Ve Oniki İmam'ı temsil için ağalar birbirine on ikişer kuruş verirlermiş... Yahut da bu soğuk havuzun karşısında karşılıklı on iki taş atarlarmış... Nihayet bu merasim birbirine hasım olan aşiret ağalarının birbirinin yemeğini yemek suretiyle karşılıklı itimatlarını doğrulamaları ile biter ve üç taş atarak antlarını şu sözlerle katmerleştirirlermiş:

- Andımı bozarsam karım boş olsun.

Yürüyen Duvar

Mazgirt'in 20 kilometre doğusunda Muhundi nahiyesi vardır. Bu nahiye orada bulunan yıkık bir duvarın hatırası yüzünden eski Dersim'in en meşhur ziyaret yerlerinden biri idi. Burada bir de türbe vardı, halk cuma geceleri buraya toplanır, kurban keser, birtakım dualar okurlardı.

Muhundi'nin efsanesi şu: "Baba Mansur'un iki oğlu varmış, biri Düzgün, öteki Zel... Bir gün Alâettin Paşa, Baba Mansur'dan bir mucize istemiş. O da yanına dört kişi alarak kızgın bir fırına girmiş ve fırın söndükten sonra müritleriyle birlikte sağ salim çıkmış.

Bir de Kureyş baba varmış, o da vahşi bir ayıya binmiş ve bileğine bir yılan dolamış, onunla ayıyı kamçılayarak yürütmüş. O sırada bir duvar yapmakla meşgul olan Baba Mansur, bir metre yüksekliğinde ve altmış santim genişliğinde olan duvara binerek Baba Kureyş'e doğru yürümüş... Kureyş baba, bu büyük mucize (!) karşısında hayran olmuş, sen taş duvara can verdin, diyerek koşmuş Mansur'un elini öpmüş...

Bu Duvarın Dibinde

Muhundi duvarı, Baba Mansur soyundan açıkgöz bir seyide tapuluydu. Seyit bununla halkı soyardı. Geçen sene devlet bu duvarı yıktırdı, halkın vicdanını ve kesesini bu kara hatıranın baskısından kurtardı. Yoksa gene bu duvarın dibine ekmeğini zor tedarik eden yüzlerce Dersimli toplanacak ve şöyle hazin bir hadise devam edip gidecekti:

Baba Mansur evladından olduğunu iddia eden bir seyit, bu duvarın dibine oturacak, rehber eline sazını alacak ve yola yeni girecek olan genç bunların önünde diz çökecek... Bu acemi eline yağlı bir çörek alacak, pirin önüne gidip eğilecek, sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine koyacak, pir:

- Allah Allah... Niyazı nur ola... Şah zuhur ola... Gönüller bir ola... Ya hak Muhammed, Ali'nin katarından ayrılmaya... İmam Hüseyin defterine yazmış ola!

Diye bağıracak, genç pirin ayağını öpecek ve diğer misafirler de aynı şeyi yaparak dizüstü oturacaklar ve sonra pir tekrar haykıracak:

- Edebi erkân, nümunei nişan!..

Rehber saz çalmaya başlayacak, birtakım nefesler okuyacak... Oniki İmam methedilecek, secdeye kapanılacak, Muhammed'in göğe çıkışını taklit maksadıyla bir kadınla bir erkek üç defa ayakta dönecekler, ondan sonra hazır bulunanlara su dağıtılacak:

- Saka Hüseyin Cennetmekân, ya İmam Hüseyin, diye haykırılacak...

Muhundi ayini böylelikle bitecek. Pir bağıracak:

- Bir kuş geldi batma, sıra geldi kahve ile tütüne... Bundan sonra eğlenceler ve cem ayini yapılarak merasim son bulacak idi...

Düzgün Baba

Efsaneye göre, Düzgün Baba, Baba Mansur'un oğullarından biridir. Bugün Nazımiye civarında Düzgün Baba'nın tepesindeki bir ziyaret yerinin adıdır. Düzgün, bir kış gecesi bu dağın başına çık-

mış ve burada Ali'ye kavuşmuş... Bu baba, Dersim inanında namusluluğun, doğruluğun ve ardında sadakatin simgesidir. Büyük antlar burada veya buna doğrularak da içilirdi. Düzgün Baba doğudadır. Dersim'in karanlık yörelerine hayli uzaktır, buna rağmen kurbanını bu babaya adayanlar için oraya kadar gitmek külfetinden kurtaracak bir kapı açık bırakılmıştır; Dersimli köyüne civar tepelerden birine çıkar, 2 880 metre yüksekliğindeki bu dağa bakarak kurbanını keser... Etini o civarın seyitlerine takdim eder.

Kışın, evden çıkılamayacak kadar soğuk günlerinde evde de kurban kesilebilir, o zaman güneşin batması beklenir, mum veya petrole batırılmış paçavraların ışığında koyun boğazlanır. Bu esnada Düzgün Baba istikametine yönelmek kâfidir.

Nazimiye-Mazgirt yolu üzerinde büyükçe bir kaya buranın ünlü sunağıdır. Ali'nin kılıcıyla parçaladığı bu kayanın önünde her zaman taze kan lekesine rastlanır. Zavallı Dersimli kazancını böyle yerlere döker.

Bir İki Efsane Daha

Pülümür'ün bugün bir Hacılar köyü vardır. Bu köyün adı eskiden Bahçecik idi. Buranın halkı Pir Sultan adını alan Sivas'ın Hanos köyünden gelme Haydar adlı bir Kızılbaş babanın torunlarıdır. Bu köyün baştan aşağı seyit olan halkı Kerbela'ya hacca gidip geleli, köyün adı Bahçecik Hacılar'a dönmüştür. Bunların da ünlü bir totemi var. Pir Sultan Horasan'dan gelirken büyük bir direk getirmiş. Bu direk, büyücek bir yapının bütün ağırlığı üzerinde olmasına rağmen bir yere dayanmadan havada dururmuş... Baba İsmail ailesi bu direği bir gelir kaynağı olarak kullanırdı.

Pertek-Hozat yolunun kenarında Barkini köyünde bir mezar var... Birçok kerametler göstermiş olan "Karadonlu Cenbaba" burada yatar, bu da hem Horasanlı ve hem de İmam Hüseyin'in torunudur. Buna Dersimliler Ağuiçen derler. Babanın harap mezarına hayat ve kazancını adayan Dersimli, Barkini seyitlerinin sadık bir haraç vericisidir.

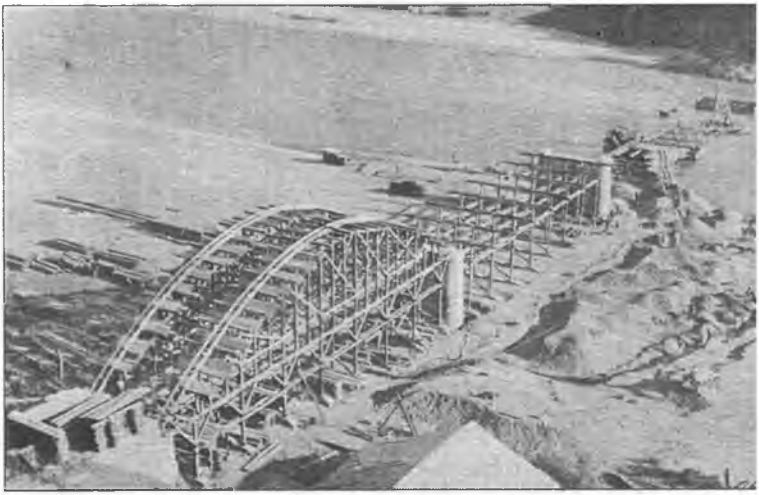
Tunceli'de Cumhuriyet'in büyük eserlerinden biri: Pertek civarında Murat suyu üzerinde beton köprü.

Tuncelililer yol inşaatinden hayli para kazandılar.

Atatürk'ün eli ile açılan Singeç köprüsü.

Elazığ-Palu yolunda yapılan Külüşkür köprüsü.

Tunceli şoselerinde korkuluklu virajlardan biri.

Tunceli yollarında az zamanda çok iş yapmak için modern kazı makinelerinden yararlanmayı da tecrübe etmiştir: Bu makinelerden biri.

Toprak kazı makinesi çalışırken.

Üfürükten Dispansere

Sarı Saltık, Hozat'ın kuzeyinde 2 275 metre yüksekliğinde bir tepenin adıdır, burada harap bir çatının altında "Sarı İsmail Sultan" denen bir babanın kemikleri varmış. Sarı İsmail öldüğü vakit dokuz tabuttan baş göstermiş... Rumeli'de, Bulgaristan'da Sveti Nikola diye anılan ve adına yortu yapılan, Dobrice ve Besarabya'daki Gagavuz Türkleri arasında kutsal bir şahsiyet olarak tanınan, oralarda da mezarı olduğu iddia edilen Sarı Saltık, güya hayatının son günlerini Dersim'e vermiş ve bu tepenin başına gömülmüştür. Biraz ötede Karaca köyünde oturan seyitler, biz Sarı İsmail'in torunlarındanız derler. Sarı Saltık mezarı iyi bir sermaye, hiç bakım istemeyen ve çok getiren bir gelir kaynağıydı. Dersim'in göz ve ağız hastalıklarının uzman hekimi vaktiyle Sarı Saltık'ın postuna oturan Karacalıydı, şimdi bu halk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın Hozat dispanserine koşuyor.

Kırmil'de de bir türbe vardı, burası da Şeyh Hasanlar koluna mensup aşiretler için kutsal bir yerdi. Burada Kara Süleyman yatardı; bu mezarı doğu Dersim'in en zorba seyidi Seyit Riza beklerdi. Burası güya onun atasının mezarıydı. Dersim'in karanlık vicdanında bir ur olarak yaşayan Seyit Riza, geçen yıl yüzlerce ailenin ocağını söndürdükten ve birçok kardeş kanı içtikten sonra Elazığ'da darağacında hayatını tamamladı.

Bir de Derviş Cemal vardır, Hozat'a iki saatlik Seyit Cemaller köyünü güya bu kurmuştur. Bu köy kuru çıplak bir meşelik iken bu dedenin mucizesiyle yemyeşil olmuştur, kendilerini bununla ilişkilendirenler Dersim'in en ünlü seyitleridir.

Celâlettin Harzemşah'ın mezarı olduğu ileri sürülen Zeve köyündeki Sultan Hızır Türbesi de bir bakımdan rezalethanedir. Çocuğu olmayan zavallılar buraya gelir ve günlerce sürünürler. Sara illetine tutulanları da Zeve seyitleri okurlar.

Kendisine böyle bir mezar tedarik edemeyen babalar eline eski bir pabuç veya tahta parçası geçirerek ona mukaddes bir kimlik vermişler ve onunla geçinmişlerdir. Karaca köyünde Seyit Kasım'ın evindeki bir çift pabuca şöyle bir kimlik verilmiştir: Sarı Saltık'ın torunlarından Seyit Nesim'in bu pabuçları ne mucizeler yaratmış neler, bunu ayağına geçiren Seyit için Dersim, evinin bahçesi kadar küçülürmüş; Seyit bununla bir yerden bir yere zıplarmış...

***

Kızgın güneşin her şeyi yakıp kavurduğu bir patikanın kenarındaki bir kaynak, geniş gölge veren bir cevizlik, yukarıdan sızıp gelen soğuk bir su, onlarca mukaddestir. Beyni yumruk kadar bırakılan Dersimli bunları görünce eğilir. Bunu gören açıkgöz bir tembel hemen oraya koşar ve "burada eskiden su yokmuş, dedemin dedesi Seyit falan ölmüş buraya gömmüşler, hemen su fışkırmış, bu ağaçlar bitmiş burası şenlenmiş" der ve elini açar, ne koparırsa kârdır.

DERSİMLİ, AŞİRET REİSİNİN ESİRİ İDİ, ONU KURTARMAK İÇİN AŞİRET HAYATINI YIKMAK LAZIMDI; İŞTE DERSİM'DE BU YAPILDI

Tunceli'de bugüne kadar sürüp gelen aşiret hayatı, şeklen Orta Asya'da yaşayan "ataerkil" kabile hayatının devamından başka bir şey değildir. Vaktiyle aşiretin ortak malı olan servet, bugün aşiret ağalarının eline geçmiştir. Tanzimattan sonra devlet kanunları Dersim'e temas ettikçe, bu kanunların kendilerine fayda temin etmesi ihtimali olanlarından istifadeyi hiç ihmal etmeyen ağalar diğer bir aşiretin tecavüzünden koruyacağım, diye aşiretin bulunduğu sahadaki bütün ekili toprakları, otlakları ve eline geçirdiği kadar da ormanı kendi adına tapuya bağlatmıştır. Malın hakiki sahibi olan halk ağanın zoruyla varını yoğunu hepsini kaybetmiş ve Hozat, Mazgirt ve Pertek tapu idarelerinde gidip "evet bu yerler, falan ağanındır" diye ifade vermişlerdir. Korkunç bir karanlık içinde yaşayan halk, bu suretle Tanzimat devrinde ağaya boynunu tamamen kaptırmıştır. Esasen Dersim'de ferdin ne tasarruf hakkı kalmıştır ve ne de sorumluluğu...

Dersim Osmanlı idaresine geçtikten sonra burada haslara ve zeametlere rastlıyoruz. Bu has ve zeamet dağıtımları daha çok Çemişkezek, Pertek, Sağman ve kuzeyde Erzincan ve Kemah ile sınırdaş olan bölgelere özgü kalmıştır. İçerde, hakiki Dersim'de böyle bir kurum kurulmamıştır. Dersim'in içindeki hayatı, toprak esaretine benzetmek daha isabetli olur. Buralılar ağalıkla Kızılbaş seyitliğinin maddi ve manevi baskısı altında bir mujikten farksızdılar.

Osmanlı devrinin derebeylik şekillerinden sipahilik kaideleri burada uygulanmamıştır. Ancak Çemişkezek ve Pertek beylerinin bazı seferlere bir miktar askerle katıldığını tarihler kaydetmiştir.

Dersim'in içinde dağlık kısmında yaşayanlar ise devletçe bir düzen altına alınamamış ve halkın kaderi tamamen aşiret reisi veya beylerinin eline bırakılmıştır.

Zaten Osmanlı idaresi, bu aşiret ağalığı sisteminin devamından memnundu, aşiretler daima birbirine tecavüz eder topluluklar olduklarından bunları sorumlu (!) bir adamın emrine bırakmak ve bütün hakları onun şahsında toplamak yolunu tercih etmişti. İdare, bu hareketiyle icabında bir şahsı sorumlu edebileceğini düşünüyor ve bu şahsın tam manasıyla nüfuz sahibi olması mecburiyetini de kabul ediyordu. Aşiret beyleri bu vaziyetin her cephesinden kendi hesaplarına istifade etmek yolunu bildiler.

Dersimlinin Hakları

Dersim'de hukuk incelemeleri yapmış olan bir arkadaşımın topluca tespit ettiği şu esaslar, gerçekten Dersim'in bütün hak anlayışlarını özetler:

"...Ferd, ağaya karşı hiçbir hak iddiasında bulunamaz. Ağa aşiretten istediğinin mal ve canına sahiptir. Ağa aleyhine hükümete müracaat yasaktır. Müracaat eden aşiret yasasını bozmak suçu ile aşiretçe cezalandırılır, yani öldürülür."

"...Ağa müsaade etmeyince evlenilmez. Babanın erkek evlat üzerindeki hakkı ancak on beş yaşına kadar sürer, bu yaştan sonra hak ağaya geçer."

"...Hak bakımından kızların ailede şahsiyeti yoktur, kızlar miras alamazlar. Boşanma da yoktur. Kocanın karısı üzerinde hakkı geniştir, öldürmeyi bile kapsar."

"... Gayrimenkulün aşirete ait olduğunu biliyoruz. Menkullerde de aşiret uşağının hakkı tam değildir; menkul alım satımında ağaya hisse verme mecburiyeti vardır."

"... Toprak ağanın olmuştur. Dersim'de özel mülkiyet varsa da laftadır. Mülk sahibi kalanlar da her sene ağaya bir nevi ağalık hakkı öderler."

Derebeyi Seyitler

Seyitlerin bazıları tam manasıyla derebeyi idiler. Kendi şahıslarında büyük siyaset (!) kuvveti ile aşiret reisliğini toplayan kimseler en tehlikeli derebeyleri olmuşlardır. Yarım asır önce bütün Dersim'e hükmeden en nüfuzlu derebeyi Pülümür'ün Şah Hüseyin oğlu idi, onlar tepelendi, Koç uşağından İdare Dersim'in en kabadayı haydudu oldu. O da tepelenince Seyit Riza'nın ikbal devresi başladı. Bu Seyit hem Abbas uşağının başı ve hem de soykütüğünü daha önce öğrendiğimiz Şeyh Hasanlar kolunun dini amiriydi.

Bununla beraber burada tekkeye, seyide vakfedilmiş topraklar ve bu topraklar üzerinde ortakçılıkta çalışan insanların kazancıyla işler tekkeler ve tapınaklar olmadığı için, Dersim'in şamanları, eğer aşiret ağası değillerse cerrarlıkla, bir totem ticareti, sadaka veya adakla yaşadılar. Seyit Rıza'nın serveti bu cerrarlık gelirinden daha ziyade avanesinin çapullarda vurduğu mallarla meydana gelmişti.

Toprak Ağalığı

Toprak ağalığı, bugün Dersim'in aşiret rejiminden kurtulmuş görünen kısımlarında bile hâlâ en büyük şiddetiyle hükmünü sürüyor:

Bu da iki türdür:

1- Komşu aşiret reisi, cebinde parasıyla gelmiş ve aşiretinin hiçbir alakası olmadığı bir köyde toprak alıp maraba çalıştırmaya başlamıştır. Fakat eski memurları tamahkârlığa sevk etmenin türlü türlü

yolunu bilen, hak iddia edenin can, mal ve ırzım tehdit etmenin her zaman kolayını bulan ağa, tapulu arazisinin sınırını o kadar genişletmiştir ki, geride o köyün asıl halkına yer kalmamıştır denebilir.

2- Beş on kuruş para biriktirmenin yolunu bulmuş ve daha ziyade kaza merkezlerine bitişik köylere yerleşmiş olan insanlar, çiftçilik maksadıyla toprak alırlar. Bunların arasında Amerika'da yıllarca çalışarak alınteriyle hayli para biriktirip toprak alanlar da vardır. Böylelerinin toprakları arasında bir ailenin kendi başına ekip biçeceği miktardan kat kat geniş araziye de rastlanır; onlar köylüyü maraba olarak kullanır ve ürünün belli oranına ortak ederler.

Bu marabalardan ağanın malı olan evlerde oturanlar olduğu gibi ağanın toprağına bir çatı kurmuş olanlar da vardır. Fakat hepsi bu toprağa bağlanmıştır, bir ot gibi, bir bitki gibi... Buradan çıkıp ayrılamazlar.

Ağalık Hakları

Bu iki tür toprak ağalığının, ürüne ortaklık oranları türlü türlüdür. Fakat hiçbir zaman köylünün eline yüzde 40'tan fazla bir şey kalmaz. Ağızdan söylenen oranlar şunlardır:

Dersim'in içlerinde toprak gerek ağanın üzerine olsun ve gerekse üzerinde çalışan şahsa tapulu bulunsun, bu arazi ürünlerinden sekizde biri bir kere peşinen ağalık hakkı olarak ayrılır. Sonra tohum payı, çift payı, hükümete verilecek vergi payı adları ile geri kalanın yarısı ellerinden alınır. Bundan sonra da seyitler cerre çıkarlar, geriye kalan darıdan onlar da ne koparırlarsa koparırlar. Dersimlinin eline kendisini ancak beş altı ay besleyebilecek kadar bir tahıl kalır.

Dersimli diğer aylar için katığını ve ambarının açığını namlusundan çıkacak kurşundan bekler. Ya bir tuluma biner, hayatı pahasına Murat'ı veya Fırat'ı geçerek Kemaliye'ye saldırır. Yahut Çemişkezek'in veya Pertek'in mağdur halkını soymaya fırlar, canlı ve cansız neleri varsa sürer, yükler getirir.

Geçim İçin Tek Çare: Soygunculuk

Soygunculuk, Dersim geleneğinde kurallaşmıştır. Zaten aşiret hayatı demek, reisin halkı istediği gibi oynatması demektir. Reis kanun koyucudur. Çünkü kuvvet onun elindedir, onun dediği haktır, isabetlidir. Zaten seyit de işin ahretle ilgili kısmını kolaylıkla halleder.

Dersim coğrafyasında soygun yolları, bir memleketin ticaret yolları gibi adeta apaçıktır, bellidir. Bu yollar kuzeyde, Ovacık'ta Mahmut gediğinden Pülümür'ün Aşkirik ve Danzik köylerine çıkar. Mercan boğazında Katır gediği üzerinden Erzincan merkezine uzar. Sibilibaba boğazından, Harami deresinden Dereköyü'ne çıkılır, Seyit Riza'nm çapulcu kolları Aslan uşağı içinden geçerek bu yolu takip ederlerdi.

Yılanlı deresi ünlü bir eşkıya yoludur, Aslan uşağının çapulcu kolları, Aksu'nun açtığı Merdiven deresinden istifade eder ve Erzincan'la Kemah'a akardı.

Karakol gediğinden ve Eşkıya gediğinden Kemah'a gidilirdi. Ziyaret boğazı Maksut uşağının bölgesindedir, Bezker uşağı da çapula buradan çıkardı. Kurudere boğazı tamamen eşkıya geçidiydi. Behre gediği Kemaliye'ye taşan eşkıyanın yoluydu. Ovacık ve Hozat aşiretleri Karayel gediği ile Behre gediğinin arasında Havaçor boğazından istifade ederlerdi. Karayel gediğinden Koçlar, Ferhatlar, Karabalılar, Abbaslar faydalanırlardı. Salda boğazı Hozat, Çemişkezek ve hatta Ovacık aşiretlerinin bir kısmının Arapkir'e yönelttikleri soygun yoluydu.

Nazimiye taraflarında Derçuvan, Kalman, Aşağı Çarık civarı Kigi'ye akan çapulcuların yoluydu. Hel dağı Pülümür üzerinden Erzincan ovasına yol verirdi.

Bütün bunlar, bugün masal olmuş Dersim'in iğrenç hatıralarıdır.

Reislik, Verasetle Değil Zorbalıkla

Dersim aşiretlerinde reislik veraset yoluyla babadan oğula geçmez. Aşiretin içinde akıl ve uyanıklığıyla öne çıkan birisi bütün azbetlerin oyu alınarak bu makama getirilmez, aşiretin içinde reis soyundan olan en zorba, en azılı adam, bu hakkı eline alır. Kendi en yakın akrabası en kalabalık olan aday, bu emeline daha kolay ulaşır. O zaman aşiretin bütün hak ve serveti onun avucunun içine girer.

Mahkemenin de Onayladığı Ağalık Hakları

Cemaat usulüyle verilmiş olan toprak kararları ve kan hakkı diye tanınmış toprak devirleri, "teamül" olarak buralardaki devlet mahkemelerince de geçerli sayılagelmiştir. Cemaat usulüyle verilen toprak kararlarında, bu toprakların bir kısmının reisin hakkı olarak tanınması geleneği asırlardan beri Dersim'de kökleşmişti. Bu aslan payları Dersim'in son devrinin en mühim anlaşmazlık konularından biri olmuştu.

Süre

Dersim hayatında müracaat edilen en mühim usullerden birisi de süredir; süre iki aşiret arasındaki çarpışmayı durdurmak için yapılan ateşkese denir. Komşu reisler, seyitler süreye vasıta olurlar. Ve hatta hükümet memurlarının bile süre yaptıkları olurdu. Süre, günle sınırlıdır. Bu zaman zarfında cemaat yapılır ve barış şartları tespit olunurdu.

Dersimli Bu Hayata Neden Katlandı?

Bu halk niçin bu baskıya, bu kadar ıstıraba Cumhuriyet günlerine kadar tahammül etti? İnsan, bunu bir değil, birkaç kere kendi kendisine soruyor, halka soruyor, orada uzun zaman memurluk edenlere soruyor...

Halk karanlık içindedir. Okuma, yazma bilen hemen hemen yoktur. Okur yazar, ya reis soyundandır veya onun aylıklı uşağıdır. Aşiret ağasının günlük istihbaratı gayet geniştir; vilayet merkezindeki hatırlılardan tutun da, memurlardan, jandarmalardan adamları vardır. Onların evinin yağı, peyniri aşiret ağası tarafından yollanır. Bu aşağılık menfaatlar karşısında devletin sırları kolaylıkla ağanın kulağına kadar gönderilir. Memur evleri devlete ait kararların yayıldığı yuvaları idi. Konu komşu gelince bilgiçlik taslamak için, kadınlar kocalarından ne duyarlarsa ortaya korlardı. Filan memurun filan iş için şuraya gideceği, filan yere şu kadar kuvvet gönderileceği, filanla filan arasında şöyle bir anlaşmazlık olduğu hep bu hanım meclislerinden sızardı.

Ağa bunların hepsinden istifade yolunu bilirdi. Bu yılki taramada 12 yıl önceki bir cezalandırma hareketinin kaç kişilik bir kıta ile ne zaman ve ne şekilde yapılacağına dair Dersim'in içindeki bir aşiret reisine gönderilen bir mektup ordunun eline geçmiştir; bu mektubu civar merkezlerden birinde oturan bir dava vekili yazıyordu...

Aşiret üzerindeki otoritesini sürdürmek için bu haberlerden tam manasıyla istifade etmesini bilen Dersim ağası, bir memurla üç beş dakika başbaşa konuşuşunu da aşiret fertlerine karşı kullanmayı ihmal etmez. İsterse aşiretin içindeki en ufak bir itaatsizliği gene devlet eli ile ezmenin yolunu bulan ağa, zavallıları binbir iftiraya çarptırabilir; hakiki sorumlusu kendisi olduğu suçları devletin mahkemesinde bunların üzerine yükletir.

Ağa, hakiki şakiyi saklamak, onu devlet eline vermemek suretiyle korur, hapisteyken baktırır, bir insanı bundan kolay kendine bağlama yolu var mıdır?.

Dersim'i yakından tanıyan bir vatandaş, işi bir de şu yönden değerlendirelim dedi:

- Evet, her insan, varlığını, malını ve hayatını korumak için bir şef, bir reis ve devlet denen bir kurumu tanımak ihtiyacındadır. Dersim, her ferdin işini bütün manasıyla ve hakkıyla görecek böyle bir

devlet kuruluşuna kavuşmadıkça, bura halkı da insani ihtiyaçtan doğan "bir büyük tanımak" ve kendisini, dayanışması ile koruyan bir topluluğa yani aşirete bağlamak zorunluluğundan uzak kalmazdı.

Gerçekten böyle oldu, kendisini komşusunun tecavüzünden korumak için aşiret birliğine, bu küçük camianın koruyuculuğuna muhtaç sayan Dersimliye, ağa, silaha sarılmak yolunu gösterdi ve onu bu yoldan devam ettirdi. Ve sonra da bu silahlı kuvveti daima kendi menfaatı için kullandı.

Dersim köylüsü, hakkını silahla muhafaza fikriyle yaşadıkça tüfeğinin menzilinin sınırı dışında ekip biçemedi. Dersim'in hayvancı kalışının sebeplerinden biri de bu oldu. Hayvancı kalmakta, hayvanın kaçıldığı zaman beraber götürülebilir olması, yaz ve kış daimi surette gıda vazifesi görmesi etkili olmuştur. Dersimlinin ruhu tahlil edilince görülür ki, onun çiftçi olamayışındaki başlıca sebep sabır ve tahammülünün azlığıdır.

Çiftçilik tarlayı açmak, temizlemek, sürmek, ottan, ayrıktan arıtmak ister, tohumu attıktan sonra yaza kadar ürünü beklemek ister. Daima korku ve emniyetsizlik içinde geçen bir hayat çiftçilik için hiçbir zaman müsait bir zemin olmamıştır.

***

Dersim halkını kurtarmak için onu ağadan, seyitten kurtarmak lazımdı. Devlet, Türk tarihinde, Kemalist nesle şeref verecek olan kurtarıcı hamlesiyle Dersim'de hürriyet ve hak devrini açmış bulunuyor. Başkasının sırtından, başkasının emeğinden geçinme zihniyetini kökünden kaldırmak bu inkılabın Dersim'de gerçekleştirdiği en büyük fazilettir. Bunu sürdürmek için devletin tam kadrosu ile Dersim'de yerleşmesi ve ancak böylelikle yeni yeni ağa ve reislerin türemesinin önüne geçmesi lazımdı. Dersim için devletin aldığı karar ve tedbirler de aslında bu istikamette gelişmektedir.

DERSİMLİNİN EV HAYATI

Bayramlar-Köy-Aile Yuvası-Çocuk-
Hastalık-Esrar-Ecel-Mezar-Rüya...

Dersim'de yapılan kültür incelemeleri, bize Dersim'in aslı hakkında çok zengin belgeler veriyor. Bu incelemeler gösteriyor ki, Tunceli halkı Orta Asya'nın ahlak ve âdetlerinden birçoğunu muhafaza ediyor. Buralara göçeliden beri uzun asırlar geçmesine ve birçok istilalar ve karışmalara rağmen Altayların âdetleri, biraz bozulmuş olmakla beraber halkın sosyal hayatında derin izler halinde yaşıyor.

Ergenekon Töreni Gibi

Her yıl martın ilk çarşambasında "kara çarşamba" adlı bir tören yapılır; bu tören adeta Ergenekon'u temsil eder. O gün Dersimliler, bir gül dalını ortasından yarıp ayırarak yaptıkları bir çemberin içinden geçerler, ondan sonra elma yerler, şenlikler yaparlar, karanlıktan, sıkıntıdan kurtularak sanki Kızılelma'ya kavuştuklarını ilan ederler. Bu, güneşin bol ışık ve sıcağına kavuşuşun kutlanmasıdır.

Dersim'i hakiki Ergenekon'una Cumhuriyet idaresi kavuşturdu; Tunceli'nin medeniyete açılışı, halk için hakiki Ergenekon'dur. Tuncelililer bunu daha bugünden duyup anlamış bulunuyorlar.

Dersimlinin Bayramları

Dersimlinin bayramları da hemen hemen bu yöreye özgüdür, yılda üç bayram vardır: Kegan, Hızır ve Aşure bayramları...

Kegan Bayramı: Ocağın birinci haftası sonundaki iki gün Kegan bayramıdır. Birinci günü çocuklar komşuları dolaşırlar. Komşular çocuklara, Kegan hediyeleri verirler. Bu hediyeler mevsim icabı ya kuru meyve veya zengin evlerinden tavuk gibi canlı şeylerdir.

Dersimli yazdan küpe bastığı yağın ve kavurmanın ağzını bugün açar, yağı ve kavurması olmayan fakirler komşularından toplarlar. Ertesi akşam bir evde gömme pişirilir, gömme bir nevi hamur işidir. Hamurun içine üç tane küçük çatal ağaç konur. Gömme yenirken bu ağaçlar kime çıkarsa çok sevinir; bu ağaçlardan biri ikbal, diğeri kısmet, ötekisi de berekettir.

Hızır Bayramı: Şubatın 17. günü Hızır bayramı kutlanır. O gün buğday kavrulur ve bir el değirmeninde çekildikten sonra onunla bir tür bulamaç yapılır ve üzerine yağ dökülerek yenir. Kavrulmuş buğdaya bura halkı kavut diyor. Batı Anadolu'da da buna kavut derler. Bu bulamaçtan konu komşuya ikram edilir. Gün battıktan sonra köylü ellerine ekmek ve çörek alarak mezarlığa giderler, çörekleri fukaraya verirler, ekmeği de köpeklere doğrarlar ve herkes kendisine ait mezarın başına bir mum yakarak döner. Mezarlıktan döndükten sonra evdeki yiyeceklerin üstü düzeltilir. İnanırlar ki, Hızır gelmiş ve evi dolaşarak bereket bırakmıştır.

Aşure Bayramı: Aşure bayramı muharremin birinci günü başlar ve 12 gün sürer. Bu 12 günde Dersimliler oruç tutarlar. Oruç günleri ancak 24 saatte bir yemek yerler, 12 gün su içmezler, oruç bitince kurban keserek aşure pişirirler. Aşurenin içine üzüm, ceviz, kurutulmuş hıyar kabuğu, patlıcan, fasulye ve ayran koyarlar. Bu aşurenin içine konan şeyler mutlaka 12 türlü olacaktır, 12 İmam'a hürmet maksadıyla... Bu bayramla Kerbela vakasının matemi tutulur.

Dersim Köyü

Dersim köyünde aile yuvası ilkel ve basittir: Kalabalık köyler azdır, köylerin çoğu on, on iki evlidir. Kom denen ve birbiri arasında hayli mesafe olan iki veya üç evin toplanmasından doğan coğrafya mevkilerine burada daha çok rastlanır.

Bu komların veya köylerin içerisinde işlenmemiş taştan yapılmış, çamur harçla örülmüş bir duvarla çevrili oldukça geniş bir sahaya rastlanır. İçeriye girince birinci planda geniş bir avlu gelir ki, aynı zamanda ağıl vazifesini de görür. Onun sonunda tek odalı bir çatı vardır. Bu çatının pencereleri gayet ufaktır, adeta birer mazgala benzer; burası Dersimlinin evidir. Tek odalıdır, mutfağı, ambarı hepsi bundan ibarettir. Evin helası yoktur, çünkü bilmem hangi imam öldürülmüş ve başı helaya atılmıştır... Hela bu yüzden uğursuzdur. Bazı evlerde devlet zoruyla yaptırılmış helalar vardır, fakat onlara da girmezler, dışarısını kirletirler. Ocağın içinde –eğer varsa– yemek kaynar, bulaşık hemen orada yıkanır. Gece bütün aile fertleri bu odada yatarlar.

Diyelim baba, ana, evli iki oğul eşleriyle ve geriye kalan dört beş çocuk... Hepsi yorgan vazifesi gören –ekseriya tek yekpare– bir keçenin altına girerler. İki kat elbisesi olanlar nadirdir. Zaten biri eskimedikçe diğerini ağa sırtından çıkarıp vermez. Bu odanın süsü duvara asılı bir mavzerdir. O, silinmiş, iç yağıyla yağlanmış ve hürmet mevkiine konmuştur.

Bu evin içine girmesi yasak maddelerden birisi de paradır. Ağa, Dersimlinin evine para girmesini hiç hoş görmez. Dersimlinin ahlakı bozulmamalıdır; paraya ve daha iyi hayata eğilim gösteren insanlarda, ağaya karşı olan körü körüne bağlılığın çözülüp kopacağından endişe edilir.

Ağa Sofrasının Artığını Maraba Nasıl Sömürür?

Tunceli ağası konukseverdir, komşularının veya bir devlet memurunun kendi evine inmesini büyük şeref bilir; misafire sonsuz bir hürmet gösterir. Bir misafirin gelişi çadır halkı için hakiki bir bayram halini alır, onların da bu sayede yüzü güler.

Havaya göre ya odaya, ya bahçeye büyük iki sofra kurulur. Birinci sofrada misafir ile ağanın akran tanıyabileceği insanlar oturur, ikinci sofrada marabalar diz çöker. Misafir şerefine bir oğlak veya bir kuzu kesmek âdet olmuştur. Birinci sofrada oturanlar siniden

kopardıkları kol veya but parçasını alıp etlerini sömürürler, kemikleri arkadaki sofraya atarlar, maraba da o kemikleri iyice kemirir, kemik bundan sonra etrafta dolaşan şişman, iri tüylü çoban köpeklerine fırlatılır. Eğer misafir üzerinde fazlaca et kalan bir budu arkaya marabalara savurursa, ağanın gözü yerinden fırlar, bir kere marabanın ahlakının değişip bozulmasından endişe eder, ikincisi bunu bir israf sayar ve kemiği çeker geriye alır, ötesini, berisini sıyırdıktan sonra, marabaya atar:

- Bu köpeklere o kadar et ne ola... sözüyle bu hazin sahne kapanır.

Aslında fazla bir şey yetiştirmeyen bu yörenin yemekleri de sayılıdır. Kuzudan sonra midesine güvenenler bol bol ayran içer ve keşkek yerler. Babiko denen bir nevi hamur yemeği, bulgur pilavı, bir nevi yağlı çörek olan tava gömmesi, menüyü tamamlar. Sebze buralarda yaygın değildir. Çorbayı Ermeni yemeği tanıyan Dersimli sofrasında bulundurmaz.

Kadın

Tunceli kadını erkekten kaçmaz, öteden beri kaçgöç işinde bir bağnazlığı yoktur. Ama kılığı kıyafeti Dersimliye benzemeyen birine rastladılar mı, yüzlerini ilkin o yabancıdan saklarlar, biraz konuştuktan sonra bu yabaniliği bırakırlar.

Eskiden Dersim'de nikâhı seyitler kıyardı. Son yıllarda nikâhları köyde tescil ettirip ele bir kâğıt almak âdet olmuştur.

Seyit evlenmek isteyen çiftleri karşısına oturtur: Yerden üç taş alır, okur ve bunları bir bez parçasına sarıp cebine kor, nikâh muamelesi bundan ibarettir. Bazı seyitler çiftlerin önüne içi su dolu bir tas koyar, adaylara bir hastalıkları olup olmadığını sorar, eğer hastalıkları varsa tastaki suyu dörde bölerek güya hastalığı dağıttıktan sonra nikâhı kıyar.

Kız bakma için görücü âdetinin uygulandığı kısımlar vardır. Erkeğin vereceği yüz görümlüğü uzun boylu münakaşa edilir. Kızın

babası daima "rızalık" adıyla bir para ister, bu para kızın üstüne başına harcanır. Ağa evlenecek marabasına beş, on mecidiye verir ve bu suretle onu kendisine bir kere daha bağlar. Çoğunlukla rızalık işinde, yüz görümlüğünde anlaşılamaz, delikanlı kızı alır, kaçırır.

Kız Kaçırma

Bu buluşma şöyle olur:

Kız ve erkek çoğunlukla aynı aşiret ve çoğu aynı köy halkından oldukları için daha önceden birbiriyle tanışırlar, sevişirler. Âşık delikanlı bir gece silahını kuşanır, atma biner, sevgilisinin kapısına dayanır, önceden kızla sözlüdürler, birlikte ata biner ve silah atarak kaçarlar. Bundan sonra da seyit, nikâhlarını kıyar.

Düğün

Ağaların oğulları ve kızları evlendiği zaman düğünler, bir hafta, on beş gün sürer. Masraf erkek tarafına aittir. Düğün devam ettiği müddetçe ziyafetler verilir, davul zurna çalınır. Komşu ve dost aşiretlerin reisleri gelir, gece yatısına kalırlar.

Düğünlerde davul ve zurnaya uyularak halay oynanır. Düğün esnasında kadın erkek beraberdir. Oynayanların alnına para yapıştırılır, bu paralar çalgıcılara aittir.

Gelin getirileceği gün, atı olanlar atma biner, diğerleri yaya olarak kız evine giderler. Kıza gümüş bir kuşak bağlanır, buna "bel bağlama" derler. Bel bağlayanlara erkek tarafı para verir, böylece gelini alıp erkeğin evine götürürler. Düğün alayı gelince damat, varlığına göre, leblebi, dut kurusu, badem veya kuru üzüm serper.

Düğün günleri güreşler yapılır, kafalar tütsülendikçe havaya silah sıkılır.

Güvey girilecek gece, damat sağdıcının dikkat ve himayesi altındadır, çünkü önceden kıza göz koymuş olanların daha sıkı bir gözetim altında bulunan kızı kaçıramayacaklarını görerek damadı kaçırmaları tehlikesi de vardır. Bu hem ciddi olabilir, hem de bu yolda şa-

ka etmek âdet olmuştur. Şakadan maksat sağdıçtan para koparmaktır. Güvey girilen gecenin sabahında semet denen eğlenceler yapılır.

Çocuk

Tunceli'nin gelini çoğunlukla ilk geceden gebe kalır. Erkek çocuk biraz daha itibarlıdır. Ailenin ihtiyarları doğacak çocuk için o günden meraka düşerler ve tedbirler alırlar. Eğer kadın gebeliğinde çevik ve rahat ise çocuk erkek, değilse kız olacak denir. Erkek çocuğa gebe olan kadınların karnı yuvarlak ve yukarıya doğru; kız çocuğa gebe kalanlarda aşağıya sarkık olur derler. Erkek çocuklarda meme uçları siyah ve kızlarda kırmızı olurmuş... Münasebetten sonra kadının sağ tarafına yatması da çocuğun erkek doğması için alınan gerekli tedbirlerden biriymiş...

Doğum esnasında hiçbir müdahale yapılmaz, anne kendi kendine bırakılır. Lohusa yatağının etrafını iplerle sararlar, bu tedbir güya cinlerden ve perilerden korumak içindir, kadına su vermezler ve onu üzmezler.

Dersimli kadınlar çok doğururlar, fakat çocuk bakımı nedir bilmezler. Sinek ve pislik içinde yüzen Dersim köyünde çocuk çabucak ve sık sık hastalanır. Çocuk hastalıklarının başı ishaldir.

Çocuklar diş çıkarırlarken buğday kaynatılır, komşular davet olunur. Çocuğunun önüne kaynamış buğdaylarla birlikte makas, kitap, silah, para vesaire konur, çocuğun geleceğe ait eğilimi, bunların hangisine temas ederse güya ona göre keşfolunur.

Aynı aşiretten olan ana ve babadan doğan çocuklar, o aşiretin malı olur. Fakat iki ayrı aşiretten evlenenlerin çocuğu babasının aşiretinden sayılır.

Kız evlatla erkek evlat miras vaziyetinde bir sayılmazlardı, kız babadan miras yiyemezdi, zevceye miras düşmezdi. Erkek çocuk bırakmayan bir kimsenin mirası gene kendisinin en yakın akrabasına veya adamına düşebilirdi.

Dersimli Çocuk Nasıl Büyür?

Çocuk Dersim'de bir ot gibi büyür. Entari, çocuğun on, on iki yaşını buluncaya kadar tek giyimidir. Eline bir kuru ekmek parçası tutuşturulan çocuk sabahtan akşama kadar kapının önünde köy çocuklarıyla birlikte toz ve toprak içinde yaşar. Ağız ve burun yara içindedir. Kendi pisler, kendi temizler. Anasının çocuğu temizlemesi, saçını taraması pek nadirdir.

Nazimiye ve Pülümür taraflarında çocuk yürümeye başladığı zaman şöyle bir oyun tertip edilir: Çocuğun eline yağlı bir çörek verilir ve etrafına kendisinden daha büyük çocuklar toplanırlar; çocuğun elindeki çörekten birer parça koparark kaçarlar. Elinden çöreği alınan çocuk, büyük bir hırsla bunların peşinden gitmek için yürüyüş hamleleri yapar ve ilk adımı atar. Bu ilk ders çok dikkate değer; Dersimliye elindeki ekmeğinin konu ve komşu tarafından koparılıp alınacağı zihniyeti de böyle aşılanır.

Çocuk Oyunları ve Spor

Çocuklar büyüyünce aralarında cir denen bir oyun oynarlar. Bu bir tür esir almacadır. İki taraf kale yapar ve kendi kalelerinden geçmek isteyenleri tekmelerle, yumruklarla püskürtürler.

Çocuklar genç yaşta hayvana bindirilir. Çocuğun hayatında belli başlı bir hadise de sünnet oluşudur. Sünnet işi, aşiretler arasında dostluk bağının takviyesi için kullanılan bir vasıtadır. Çocuk sünnet edilirken tutan adama "kirve" derler. Kirve, ona akrabasından ileridir, kirvelikte iki taraf en esaslı dostluk bağlarından biriyle bağlanmış olurlar.

Dersim'de Tedavi Usulleri

Dersim'in düne kadar hekimi seyitlerdi. Seyit sıtma bağlar, göz okur, günah çıkarır ve hastayı güya iyi ederdi. Kırık çıkık Dersim'in

belli başlı derdidir. Bu sarp topraklarda en çok başa gelen şey, kırık ve çıkık vakalarıdır. Bu yüzden Dersim'de bu tür işleri iyi bilen birçok sözde hekimler yetişmiştir. Zımbık köyünden İbiş, Dersim'in en ünlü ortopedicisi idi. Bir de kurşun yarası, Dersim'in salgın bir hastalığıdır, bunu da ilk hekimlik esaslarına göre keylerler, kızgın yağ akıtarak tedavi ederler.

Karındaki yaraları iyi etmekte güçlük çeken Dersimli, vuruşurken daima karnını korumaya dikkat eder, göğüs yarasının tedavisinde Dersim hekimliği çoğunlukla muvaffak olmuştur.

Soğuk algınlığına, bronşite karşı en bilinen tedavi usulü hastayı başucunda kesilen bir koyunun sıcak postekisine sarmaktır, hasta terler ve çoğunlukla şifa bulur.

1. Büyük Millet Meclisi'nde Dersim Mebusluğu eden müteveffa Diyap Ağa'nın kız kardeşi, Dersim'in ünlü cadısı Ani Hatun son yıllarda vücutça çok düşmüştü, tütüne, bir rivayete göre esrara düşkün olan bu cadı, sık sık sıcak posta bürünüp vücudunun toksinlerini atar ve aşiretinin ve halkın başına yeni belalar açacak kudret ve kuvvet kazanırdı.

Mazgirt köylerinde yaraları sıcak balmumu akıtarak kapamak usulüne başvurulur.

En enteresan tedavi usulü Ovacık'ta idi. Hasta Ziyaret pınarına götürülür, suya bir yumurta atar ve bu buz gibi suya sokulur, soğuğun yapacağı tepki ile hastayı tedavi etmek bugünkü teorilere biraz uygun düşmüyor mu?

Başka taraflarda da hastayı bir garip mezarının başında yıkama âdeti vardır.

Dersim'de trahom yok denebilir, fakat göz nezlesi yaygındır, göze şekerli su akıtırlar. Yaraları iyi etmek için halvora denen ottan yapılan merhem sürerler. Bazı yerlerde Munzur suyunun mukaddes balığını, alabalığı yaranın üstüne örterler. Yanıklara da yoğurt ve yumurtadan oluşan bir eriyik sürerler. Böcek soktuğu zaman emerler ve o yeri sütle yıkarlar.

Bazen hastayı bir arabaya koyup koştururlar ve hastanın vücudunu sarmaktan bir şifa umarlar.

Sıhhat Memurlarına Dersim'in Kapısı Açıktı...

Ama, bugün Dersimli sıhhatin, sağlığın değerini bilip anlamıştır. Son sekiz on sene içinde Dersim'in en ücra köyüne elini kolunu sallayarak girenler ve her kapıyı çalanlar, küçük sıhhat memurları idiler. İlacın faydasını Dersimli öğrenmiştir, sıhhat memuru köyün daha uzağında iken onun etrafını alırlar, kinin isterler, kinin birçok yerlerinde mevcut olan Dersim'in baş ilacıdır, onu rakıya karıştırıp içerler.

Devlet son yıllarda bütün Tunceli kazalarında hükümet hekimlikleri ve halk dispanserleri kurmuştur. Dispanserlerde idealist Türk evlatları şefkatle çalışıyorlar. Dersimlilerin ilçe merkezlerine geldikleri zaman ilk uğradıkları yerler dispanserlerdir. Hastanın takatı varsa buraya kadar gelir, yoksa hekimi götürüp baktırırlar.

Dersim'de içkiye büyük bir düşkünlük yoktur. Tütün ve kahve o kadar yayılmamıştır, hem bunlar para ister. Bulurlarsa içerler, bulmazlarsa aramazlar. Hiçbir tarafta korkulacak derecede bulaşıcı bir hastalık yoktur. Verem, frengi pek azdır. Hastalıkların başlıca sebebini hekimler, halkın temizlik nedir, bilmemesinde buluyorlar. Pülümür'ün ve Ovacık'ın öyle köyleri var ki, halkı daha sabunu tanımamıştır. Temizlik için kullanılan başlıca vasıta kildir, çamaşır dere boyunda kille yıkanır.

Esrar

Tunceli'nin en fena alışkanlıklarından birisi esrara düşkünlüktür. Esrarı seyitler yayar ve kullanırlar. Esrar içenlerin gam ve kasavetten uzaklaşacağı düşünülür. Dersim kadınının esrar içtiği söylenir, "dem tuttuk" diye övünürler. Seyit esrarla uyuttuğu Dersim vicdanını daha iyi kullanacağını bilir.

Dersim'de hak ve hürriyetin koruyucusu seyyar jandarma eri.

Dersim köylerinde mektepli çocuklar Cumhuriyet Marşı söylüyorlar.

Bir köylü kız harman yerinde atla düven çekerken.

Elazığ ovasında elle çevrilen harman makineleri çoğalmıştır.

Bu tarafın şen çiftçileri harman yerinde.

Tunceli'de dağdan dağa haberleşme bağlantısı yapan pırıldak müfrezelerinden biri.

Tunceli'nin atlı jandarması.

Ölüm ve Dersimli

Dersimlinin hayatına dair incelemelerimizi, onun ölümü ile tamamlayalım:

Dersimli için yatağında ölmek makbul bir akıbet değildir. Bir çatışmada ölenin hatırasına daha büyük bir saygı gösterilir ve ölü sevdiği eşyalarla birlikte gömülür. Bunlar silah, kama, bilezik veya kemer gibi şeylerdir. Dağ Türklerinin âdeti, eski Türk âdetlerinin aynıdır. Eskiden Türklerin silahlarıyla ve kıymetli eşyalarıyla birlikte mezara konduğunu arkeolojik keşiflerde görmüyor muyuz?

Dersimli, insanın içinde cesetten ayrı bir varlığın, ruhun yaşadığına inanır. İnsan ölünce, bu ruh soluk halinde ağızdan çıkar ve kaybolur.

Dersimli, ecele de inanır, günü tamam oldu der. Ölüme yol açan hadiseyi bir vesile sayarak kolaylıkla teselli bulur.

Bir kimse öldüğü zaman seyide haber verilir, seyit bir müridini de alır, gelir ölüyü yıkar. Ölünün üzerine konu komşu eski püskü örterler. Seyitler birtakım ağıtlar okurlar ve bağlama çalarlar. Cenazeyi kaldırıp gömme işi de seyitlere aittir. Ölünün üzerine konan eşyayı da onlar alıp giderler. Ölü gömüldükten sonra mezarcılara yemek dağıtılır, buna can aşı derler. Kırk gün sonra da "kırk yemeği" diye bütün köye aş dağıtılır.

Dersim'de sosyal incelemeler yapan öğretmenler, bu cenazelerde söylenen ağıtlardan birini şöyle not etmişlerdir:

Bu dünya böyle olduğunu bilmezdim,
El uzatıp gonca gülün dermezdim,
Canım çıksın yâr kadrini bilmezdim,
Gün doğanda, gün batanda oy Mahmut!

Dağlar al giyinmiş, deryalar kara,
Vücudum sağ değil, sinem hep yara.
Dilim kopsun, nasıl öldü diyem o yâra,
Gün doğanda, gün batanda oy Mahmut!

Yeni duydum Mahmut gitmiş ölüme,
Ateş saldı gülşenime, gülüme,
Kanlı kılıç seni almam elime.
Gün doğanda, gün batanda oy Mahmut!

Dersimlinin mezarı

Dersim'in mezar taşları da çok orijinaldir. Oldukça iri kaya parçaları muntazamca bir şekilde yontulur ve üzerine tüfek, Ali'nin zülfikârı resmedilir. Yahut koç başlı mezar taşları vardır, bunlar, altında yatan ağaların ve ağazadelerin yiğitlik ve kahramanlığını tespit eder. Bu koçları, Dersim ve civarına kültür bakımından etkili olmuş olan Karakoyunluların ve Akkoyunluların simgesi olan koyunlarla da alakalı görmek mümkündür. Her iki Türk devletinin bayraklarında koyun resmi vardır.

Rüya

Dersim'in manevi çehresini tamamen çizmiş olmak için rüyanın bu zavallı kalabalık içinde yaptığı derin etkiyi tekrarlamak lazımdır. Dersimli rüyaya inanır, birçok hakikatlerin insana rüya şeklinde ulaştığı kanaatini taşır. İyi insanların rüyası rahmani, kötü adamların rüyaları şeytanidir.

Cahil köylüler ya İmam Cafer'in veya Baba Mansur'un adına niyetle uykuya yatarlar ve güya her hakikat kendilerine açıkça görünür.

Dersim'de muskaya inanan yoktur, fal da yaygın değildir. Dersim evlerinin tavanlarında tıpkı kendileri gibi mağara hayatı yaşamış olan Eshabı Kehf'in* adlarına rastlayanlar olmuştur.

* Yedi uyurlar. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

DERSİM'İN SAZI VE TÜRKÜSÜ

Dersim'de hurafeler ve masallar, milli övünçler nakletmezler; milli hayatın övünç ve gururunu ifade eden türkülere de rastlanmaz. Dersim'in ağıt ve övgülerden ibaret olan mezhepsel şarkılarını bir tarafa bırakırsak, geri kalan bütün türküler ya bir dedenin başından geçenleri veya âşık bir ağanın sevgi, hasret, ıstırap veya ölümünü; haydut başıların maceralarını anlatır.

Mezhepsel şarkılarda Ali'ye ait övgüler ve hatıralar en çok yer tutar, bunlar vaktiyle Anadolu'nun içinde de okunan Bektaşi nefeslerinin hemen aynıdır, seyitler okurlar.

Masallara gelince, onlar da bütün doğuda mevcut Orta Asya masallarıdır.

Dersim Eşkıyalığında Bile Sanatın Rolü Vardır

Halk türküleri, dağlarda genç kızların ve çocukların ağzında dolaşır durur. Bunlar aşiret içinde vuruşan veya devletle mücadele esnasında bir yiğitlik (!) gösterenlerin övünçleridir. Dersim'in genç nesillerine böyle vuruşmaların, böyle ölenlerin ebediyen anılacağı fikri bu türkülerle öğretilir. Bütün türküler bozuk düzendir.

***

Dersim'de kültürel incelemeler yaparken müzik üzerinde duran 4. Genel Müfettişlik uzmanları, buranın müziğini beş tam sesli gamlardan oluşmuş bulmuşlardır. Beş tam sesli müzik Orta Asya'nın müziğidir. Bu da, dağ Türklerinin kaynakları hakkında güzel

bir fikir verebilir. İhtiyar seyitlerin çaldıkları parçalarda "beş tam ses" belirgindir. Müzik aletlerinin belli başlısı bağlamadır ve Anadolu'nun her tarafında kullanılan bağlamanın aynıdır.

Dersim'in çalgısı: Beş telli bağlama

Dersim Türkülerinden Örnekler

Şimdi size Dersim'in türkülerinden bazı örnekler vereceğim:

Köroğlu, bütün Türk illerinin olduğu kadar, Dersim'in de malıdır. Hozat halk türkülerinin başında Köroğlu gelir; hikâye malumdur. "Bolu beyi Köroğlu'nu yakalamaya gider. Sarılan Köroğlu bir kurtuluş yolu bulmak için kıyafetini değiştirerek beyin çadırına gelir, orada kendisinden şüphe edilir ve elleri bağlanır. Köroğlu, ben âşıkım, Köroğlu değilim, verin sazı, dinleyin der. Eline saz verilince, bir türkü söyler. Dinleyenler, bu adam Köroğlu değildir, derler, kendisini bırakırlar."

Köroğlu'nun bir atı var dırahşan,
Benim adım sorarsanız Hurişan
Bolu beyi ben Köroğlu değilim,
Elli yüz yaşına girsem babalı emirem.

Köroğlu'nun bir atı var dogri,
Babamın adını sorarsan Ali,
Vallah billah ben Köroğlu değilim,
Elli yüz yaşıma girsem babalı emirem.

Köroğlu türküsünün halk ağzından tutulmuş notası.

Ovacık Türküleri

Maksut Uşağı Aşireti'nden Emir Ali'den dinlenmiş olan bu türkü de Ovacık'ındır. Munzur suyu Ovacık'ın ruhuna daha derin duygular aşılamıştır. Bu türküden bazı parçalar alıyorum:

Belik belik olmuş huri kızları,
Hiçbirisi Gülzarıma benzemez!
Gönül kimi severse odur güzel,
Hiçbirisi sevdiğime benzemez!

Kimi al giyinmiş kimi kırmızı,
Kimi gül devşirir, kimi nergizi,
Kimisinin ağzında dişleri inci...
Hiçbirisi Gülzarıma benzemez.

Tazı saldım ceylâna
Yurdu boş bırakmış, gitmiş bir yana
Yolcu benim Gülzarımı gördün mü?
Hiçbirisi sevdiğime benzemez.

Yukarıki Ovacık türküsünün halk ağzından tutulmuş notası.

Ovacığın Zeranik köyünde, Bal uşağından 28 yaşında Ağa adlı bir âşıktan dinlenmiş olan bir başka halk türküsü. İki Türk genci arasında mezhep ayrılığının vermiş olduğu ıstırabı ifade etmek bakımından enteresandır:

Değirmen düzen olmaz,
Bu sevda bizden olmaz!
Gel bu sevdadan vazgeç
Dinin dinime uymaz!

Çifte pınar yanyana,
Su içtim kana kana...
Gizliden bir yar sevdim,
O da çıktı meydana!

Fırat'tan gelir kelek,
Aldattı bizi felek!
Muradımızı versin,
Kemah'tan Sultan Melek!

Yukarıdaki türkünün halk ağzından tutulmuş notası.

***

Şimdi okuyacağınız, bir halk türküsü. Dersim hayatının içindendir, realitesindendir. Bir aşiret çocuğu olan Ali, adam öldürdüğünden takip edilir. Gençliğine doymayan böyle bir babayiğidin hapiste çürümesine hiç gönül razı olur mu(!) Aşiretin ağaları gayrettedirler, para yedirip bir sene ceza ile katili kurtarmaya uğraşırlar. Eğer kız, bir yıl sabrederse Ali ona kavuşacaktır, yoksa yâr elden ele düşecektir, işte Dersim gencinin acısı...

Dağlar elele verdi,
Güle velvele düştü,
Öldüğüme ben yanmam,
Yâr elden ele düştü!

Alimin yapusuna,
Celp gelmiş kapusuna:
Bir yıl daha sabreyle
Alimin mahpusuna!

Eric'in altı Bükler
Çiçek açmış söğütler...
Hiç mahpusa, girer mi
Ali kimin yiğitler.

Al ata bindirdiler,
Hopik'e indirdiler,
Sarı sırmalı gelin
Aliye vurdurdular...

Eric'in altı eniş,
Ağalar gayret edin...
Doktor yemiş beş lira
Kurşun yerin dememiş!

Eşkıya Türküleri

Tunceli halk türküleri "Eşkıya reislerinin maceralarını nakleder" demiştim. Ferhat uşağı aşiretinin reisinin amcası oğlu Keki Ağa, 1916'da adam öldürmüş. Katil kendisini tutmaya gelen jandarmalara ateş etmiş, onlar da Keki'yi öldürmüşler. Bunun üzerine şu türkü çıkmış:

Avlunuzda kuzu.
Ağızları kırmızı,
Hasan ağayı sorarsan
Ne oğlu var, ne kızı!

Başında mor fesi,
Dereden gelir sesi...
Hasan ağayı sorarsan,
Üç ayın güveyisi!

Paki, ağanın kızı,
Kime edersin nazı?
Hasan ağayı vuranın
Kör olsun iki gözü!

Baba bunu etmeydin,
Sivasa gitmeyeydin!
O gün kara olaydı.
Oğlun terketmeyeydin!

Mağaranın önünde,
Silâhları belinde,
Öldüğüne gam yemem,
Babam Sivas elinde!

Mağaraya girdiler,
Müşavere kurdular;
Hasan ağaya söyleyin,
Marabayı vurdular!

Kıştır eller üşüyor
Düşmanlar dövüşüyor...
Hasan ağayı sorarsan
Paşalarla konuşuyor.

Kır atı sürdüm düze,
Aynayı aldım göze,
Bana Keki ağa derler
Beli demem bin beş yüze...

Bir Anane Beraberliği Daha

Bir başka Ovacık türküsü, eski bir Türk geleneğini hikâye eder. Aslına göre hayli değişimler geçirip dejenere olduğuna şüphe edilemeyen bu âdetlerle bir Türk mitolojisi arasındaki münasebet, dikkat çekicidir.

Kızılbaş Türk, güneşin ışığı altında iyi niyetler taşınarak hareket edildiği zaman şer işlenmeyeceğine inanır; şer işleyenleri bu ışık çarpar. Ziya Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserinde Türk mitolojileri aktarılırken, Türklerin yılda bir, aşk gecesine inandıkları ve bu gece kadının her nereye dokunsa gebe kalacağına, altın ışık ineceğine, onun bir kadının harimine bile gireceğine ve bu temastan eski Türklerin bir kötülük çıkmayacağına kani oldukları yazılıdır. Tarihin karanlıklarında yaşamış olan böyle bir inan bugün, Dersim'de rastlanmış bir tesadüften ibaret değildir, bu da Dersim'in aslı hakkında bir belgedir.

Bu Ovacık türküsü de, bir sevginin hikâyesidir, sevgili erkek, kadının gündüzlüsüdür, dostudur, kadın onunla ancak gündüzleri buluşur; gece oynaş tutmaz:

Vardım odasına kahve pişirir,
Kınalı parmaklar fincan devşirir
Gel beri, gel beri gündüzlü dostum,
Uydun el sözüne selâmı kestin...

İşte sevgisi ile, acısı ile Dersim'in türküsü ve müziği...

DERSİM'İN ISLAHI TARİHÇESİ

DERSİM'DE ISLAHAT TEŞEBBÜSLERİ TANZİMAT HAREKETİ İLE BAŞLAR

Dersim'in ıslahı için Tanzimat'la başlayan teşebbüslerden kısaca bahsedeceğim... Genç nesil, 1860 yılından itibaren imparatorluğun Dersim'e temasından Cumhuriyet'in bu davayı ele aldığı günler arasında geçen üç çeyrek asırlık uzun bir zaman içinde yapılan teşebbüslerin yetersizliğini ve tedavisi söz konusu olan derdin teşhisindeki isabetsizliği ibret gözü ile görecektir. Yarım tedbir niteliğini aşamayan birçok hareketlerin faydalarının devamlı olmadığı ve bu tedbirlerin, özlerindeki hatalar yüzünden çoğunlukla ters etkiler bırakmış oldukları, kitabımızın boyutlarının müsaadesi oranında anlatılacaktır.

Bütün bu izahların sonunda görülecektir ki, asırlarca ihmal edilmiş olan Doğu illerimizi medeniyetin feyizlerine kavuşturmak yolunda Cumhuriyet idaresinin aldığı tedbirler, en isabetli ve en faziletlileri olmuştur: Bu tedbirleri imar ve medenileştirme kelimeleriyle ifade mümkündür. Cumhuriyet hükümeti, zamanında ve imkânın ilk müsait gününde kurtarıcı elini bu prensiplerle Dersim'e uzatmıştır.

Eğer Dersim işi –savaşların doğurduğu acil sebepler dışında da– daima bir tepeleme konusu olarak ele alınmasaydı, bugün bu dert bize kadar miras olarak kalmazdı.

Osmanlı Devrinde

Osmanlı idaresi altında Dersim, dört buçuk asır devletle alakası kesik sayılabilecek bir aşiret derebeyliği hayatı sürdü. Seyitle ağa-

nın el ele vererek yarattığı bu, türü kendine özgü feodalizm her şeyden önce Kızılbaşlığından doğan zararlarını önlemek için Pertek ve Çemişkezek Dersim toprakları içerisinde, Kemah, Erzincan, Kemaliye, Arapkir'de yörede karakolluk ediyor ve sınırlardan uzak olan Dersim'den yana imparatorluk bir endişe hissetmiyordu. Nizamı Cedit devrinde de Dersim'le meşgul olmak istenilmiş, bu ağaları kandırıp, kazanıp Dersim'de devlet nüfuzunu kurmak çareleri aranmış ve fakat bu teşebbüs bir fayda vermemişti.

Tanzimat Olunca...

Tanzimat memlekette yeni bir hayatın başlangıcıydı. Tanzimatçı devlet adamları, Dersim'in böyle kalmayacağını göz önüne alarak 1860'ta el uzattılar. O zamana kadar Dersim adı, Çemişkezek, Pertek gibi yerlere verilmiyordu; Dersim, daha içerilerde eşkıyalık hayatı yaşayan yerlerin adıydı. O zaman Dersim'in Pülümür taraflarında Şah Hüseyin Bey, Mazgirt'te Gülabi Bey, diğer kısımlarda da Mansur Ağa ve Şeyh Süleyman gibi derebeyleri hâkim bulunuyordu.

Memlekette bugün anladığımız manada bir asayiş de yoktu. Dersim, soyguncuğunu bir yandan Bayburt'a, diğer yandan Sivas'a, Kangal'a kadar uzatıyor, Fırat'ın batı bölgesinin yegâne iktisadi yolu olan Giresun katır yolunu sürekli tehdit altında bulunduruyordu.

1860'ta Erzurum Müşiri Samih ve Kumandan İsmail Hakkı Paşalar, Dersim işini ele aldılar. Bunlar Dersim'in içinde müstahkem karakollar yapmak ve bunları birbirine telgraf telleriyle bağlayarak asayişi kurmak istediler. Samih Paşa vatansever bir duygu ile bu iş üzerinde durdu, Şah Hüseyin'i yakalatıp geniş imparatorluğun ta öbür ucuna, Vidin'e sürmeye muvaffak oldu ve ağaların nüfuzunu kırmaya başladı. Fakat bozuk düzen Osmanlı idaresi 1863 yılında Şah Hüseyin'i Vidin'den kaçırttı. Hüseyin Dersim'e geldi, aşiretlerin başına geçti. Bir gün Şah Hüseyin Bey'i Pülümür Kaymakamı ve Gülabi Bey'i de Mazgirt Kaymakamı görüyoruz. Epey bir zaman

geçiyor. Şah Hüseyin ölüyor, oğlu Ali yumuşak bir yüzle hükümete sokuluyor ve bütün Dersim'in Osmanlı devleti adına idaresi ayrıcalığını alıyor: Dersim Umum Müdürü Ali Bey... Ali Bey Erzincan'da oturmuş, halk üzerindeki ezici otoritesini daha büyük bir kudretle yaşatmış ve Dersimliyi kendi kâr ve hesabına çalıştırmıştır. Bu usul o devrin politikasına uygun geliyordu, içeriye girip asayişi kuramayan Osmanlı devleti ağaya mevki vererek halkı avucunun içinde tutacağını sanıyordu; maalesef ağa hükümete karşı halkı, halka karşı hükümeti ileri sürerek kendi menfaatım temin ve temasta olduğu adamları da tamahkârlığa sevk ediyordu.

Dersim Umum Müdürü Erzincan'da göz hapsi altında tutulurken, Dersim'in içinden yeni ve daha zorlu bir haydut başı türedi; Şeyh Süleyman beş bin silahlı ile, ne Dersim Umum Müdürü'nü ve ne de Osmanlı idaresini dinliyordu.

Gazi Muhtar Paşa'nın Teşebbüsleri

1875'te Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ordusunun gerisinde devleti dinlemeyen bir kitlenin yaşamasını emniyet fikriyle bağdaşır göremiyor ve ağaları Erzincan Mutasarrıfı Şefik Paşa'nın aracılığıyla Erzurum'a çağırıyor ve üzerlerinde devletin kaymakamlığı da bulunan bu ağalardan yol yapmalarını ve asker vermelerini istiyor. Gazi Muhtar Paşa, Dersim'i birbirine muhalif iki gruba ayırarak zayıf düşürmeyi ve bunların arasına devlet nüfuzuyla girmeyi de tecrübe ediyor, fakat bu teşebbüslerden de olumlu bir netice alınamıyor.

Çarlığın Temasları ve Hıyanet

Osmanlı idaresi ıslahat teşebbüsleri ile meşgulken, Çarlık da, buralara lakayt değildir; Dersim ağalarıyla temas yolları aramıştır. Çarlık da Safevi gibi mezhep ayrılığının yarattığı nefretten istifade etmek için her çareye başvurmuştur. Kafkas Rus kurmayları, Kızıl-

başlık ayrılığından faydalanarak cephe gerisini eline geçirmek için ajanlarını bu bölgede çok çalıştırmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Muharebesi'nde önceki günlerde Mazgirt Kaymakamı Dersimli Nafiz ve ağalardan Mansur Erzurum'da Rus Konsolosu'yla görüşerek, muharebe olursa Dersim'in yardımını vaat etmişlerdir.

1860 ile 1877 arasında geçen kısa zaman içinde Osmanlı idaresi Hozat ve Mazgirt'te birer kışla yaptırmış, bu kışlalarla Dersim'e nüfuz etmeye başlamıştı. Bundan bizzat şikâyetçi olanlar, Osmanlı kaymakamı unvanını da taşıyan Dersim ağalarıydı, nüfuz ve tahakkümlerinin zayıflayacağından korkan bu ağalar düşmanla bile temastan çekinmeyecek tıynette alçak ve azılı insanlardı.

Rus Harbi başlayınca Hozat ve Mazgirt kışlalarındaki asker cepheye alındı, bunu gören aşiret ağaları bu merkezlere hücum ederek kışlaları yaktılar ve kasabaları talan ettiler.

Osmanlı-Rum Savaşı'ndan Sonra

Rus Harbi'nin bu acı hıyanet teşebbüsü Dersim'de devlet idaresini kurmak lüzumunu bir kere daha duyurmuştu. 1880 yılında Dersim vilayeti oluşturuldu ve devlet zekâsına güvendiği Fikri Paşa adlı bir zatı buraya vali yaptı. Dersim vilayeti bugünkü Tunceli gibi, Pülümür, Nazimiye, Hozat, Mazgirt, Pertek, Ovacık ve Çemişkezek kazalarını içeriyordu: Pah ve Çarsancak merkezleri de birer nahiye halinde yakın kazalara bağlanmıştı.

Yeni vali, eski Hozat'ın yakınında daha geniş bir sahada bulunan bugünkü Hozat'ın yerini beğendi. Yeni Hozat hükümet konağı, mektebi ve kışlacığı ve bir de camisi ile küçük bir devlet sitesi haline geldi. Buraya civardaki aşiretlerden kopup ayrılan Türkler gelip yerleşti. Fakat bütün bu kuruluş yüzeyde kalmaya mahkûmdu; Dersim'i ağasıyla, seyidiyle, aşiret zihniyetiyle birlikte devlete bağlamak mümkün değildi. Çünkü birbirine zıt iki kuvvetin yaşadığı bir yörede, hâkim olmak mümkün değildi... Ağanın elinde esir

olan halk kitlesi, onun her kötülüğüne alet oluyor; cemaat usulünün kolay ve çabuk muhakeme usulü yerine daha çabuk hüküm veren ve daha teminatlı bir adliye kuramayan, kuvvete ve tam olarak kurulmuş bir kadroya dayanamayan Fikri Paşa'nın idaresi bu yüzden bir "idarei maslahat" kurumundan ileri gidemiyor, o da sonunda Dersim'in devlet makamlarını aşiret ağalarına pay ederek aralarını bulmaya ve sükûnu böylelikle temine mecbur kalıyor.

Aradan zaman geçmiş, harbin verdiği korku unutulmuş, Sultan Hamit'in ezici ve uyutucu idaresi bütün manasıyla memleketi sarmış, vergi vermeyen Dersim'e para yetiştiremeyen Babıâli, "geliriyle gideri arasındaki büyük açık kapanmadığından..." valiliği kaldırarak, mülki teşkilatı mutasarrıflığa çevirmiş ve bu vaziyet Cumhuriyet devrine kadar gelmiştir.

Koçların Azgınlığı

Koç bölgesi Dersim eşkıyalığının daima odağını oluşturmuştur. Koç, Şam ve Resik uşakları 1892'de azmışlar ve bu azgınlık 1901 yılına kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Kumandan Şefik Paşa asilere hayli kayıp verdirerek Amutka'yı sarmış, fakat Dersim ağalarının araya girmesi, Harput valisinin müdahalesiyle asilerin merhamet dilemesi kabul olunmuş ve mesele yine idarei maslahata bağlanmıştır.

Atatürk Tunceli'de: Ebedi Şef Singeç Köprüsü'nü açtıktan sonra istirahat ederken.

İnönü, yanında Dr. Refik Saydam olduğu halde 1937'de Dersim'de: İnönü Harçlık suyu üzerinde köprüyü geçerek Dersim'in içerilerine girmişti.

Milli Şef İnönü, 1937 yılında Dersim'in imar ve medenileştirme işine başlarken yanında Dr. Refik Saydam Tunceli'ye gitmiş ve Kızıldağ'a kadar çıkmıştı.

Atatürk Murat üzerinde yapılacak olan beton köprünün yerini incelerken.

Bir yıl sonra aynı noktada Cumhuriyet'in büyük eserini yükselmiş gördük.

İSTİBDAT DEVRİNİN YARIM TEDBİRLERİ VE AF POLİTİKASI, DERSİM EŞKIYALIĞINI DÜNE KADAR YAŞATAN BELLİ BAŞLI SEBEPLERDİR

1905'te Dersimliler yine tahammül edilmez bir hal almışlardı, cezalandırılmaları zorunluluğu hissedildi; fakat Harput valisi, bu teşebbüsün önüne geçti. Dersim durmuyor, Kemah'ı, Arapkir'i, Kemaliye'yi vuruyor, halkın feryadı ve nihayet göçe mecbur kalmaları üzerine Babıâli harekete geçiyor; Anadolu Islahat Genel Müfettişi Müşir Şakir ve 4. Ordu Müşiri Zeki Paşaların bu işle meşgul olmalarını emrediyor. Bu Osmanlı paşaları şöyle düşünüyorlar:

Ortalığı velveleye vermeden Dersim'e yirmi tabur asker sokalım, bu kuvvetleri güçlü bir kumandaya bağlayalım. Yirmi para gündelik ve bir tayın ekmeği vererek Dersimlilere Erzincan-Harput yolunu yaptıralım; yollarda çalışıp eli para görecek olan halk bize ısınacaktır. Bir yandan da aşiretlerin aralarını açıp, ortak aşiret cephelerini bozalım. Telkinlerimize başlayalım, maksadın Dersim'de halkı geçime kavuşturmak olduğuna inandıralım, eğer boyun eğerlerse ne âlâ, yoksa şiddet kullanılacağını söyleyelim. Önce nüfusu yazalım, yavaş yavaş asker de isteyelim. Başkaldıran bölgelerin askerinin Trablus ve Yemen'e yollanacağını, söz dinleyen bölgeler askerinin 1. ve 4. Ordu'ya askerlik edeceğini duyuralım. Muti halkının oturduğu merkezleri Harput'a bağlayalım. Dersim sancağını kaldıralım ve sıkıyönetim ilan edelim. Askeri idare işi eline alsın, yalnız "hukuki işlerin şeriat uygulanarak görülmesi maddesini kadı vekillerine havale edelim" ve "...Ahalide yatkınlık oluştuğu anla-

şıldıkça inançlarının öğretilmesi için seçkin, maaşlı birkaç şeyh seçip gönderelim!.."

Münasip yerlerde ilk mektepler açalım, okuyacak çocuklara günde yüz dirhem ekmek, senede adi bir entari, kuşak ve festen ibaret elbise verelim, böylelikle çocuklarını okutmalarını teşvik edelim, askeri aç ve cephanesiz bırakmayalım.

Bu esaslar üzerinde ıslahat müfettişi, ordu müşiri, serasker, sadrazam anlaşmışlarken bir müddet sonra ordu müşiri, doğuda ayrıcalıklı Kürt aşiretlerine imrenme cereyanını açan ve aşiret bağlarını kuvvetlendiren, ümmetçi bir fikrin ürünü mahut teşkilatının Dersim'i kapsamasını istiyor ve Dersim'de de Hamidiye alaylarını kurarak, buraları ıslah edeceğini sanıyor. Zeki Paşa'nın düşüncelerinde, kan dökmeyeyim, devletin başına yeni bir dert açmayayım gibi çekingen fikirlerinin hâkim olduğu kayıtlardan anlaşılıyor.

Dersim İşi Babıâli Tomarları Arasında

Babıâli hemen "idarei maslahat" yoluna giriyor; sorumlu makamların ortaklaşa alıp da uygulayamadıkları kararları devlet şûrasına* havale ediyor. Devlet şûrası, Dersim'in memleketin ortasında böyle yaşamasının zararlarını ifade ile beraber işi yeniden iki müşirin görüşüne havale ediyor.

Şakir Paşa verdiği görüş yazısında:

"Dersim öteden beri haydutluk ediyor. Şimdiye kadar üç defa askerle üzerine yürüdük. Reisleri, ağaları tuttuk, ya öldürdük, ya sürdük veya affettik... Her üç şıkta da yeni ağalar türedi. Bence sefer fayda vermez. Eşkıyalığın sebebi önce fakirliktir, sonra suçların takipsiz kalmasıdır ve halkın batıl inanlara bağlılığıdır. Kanunları hâkim kılalım, işi yumuşaktan tutalım, eğer ağalar ıslahata karşı mukavemet ederlerse yıldırım gibi beyinlerine inelim, birliklerini dağıtalım!.." diyor.

* Danıştay. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Müşir Şakir Paşa, Müşir Zeki Paşa'nın –bu bölgenin kumandanı sıfatıyla– harekât yapmak istemeyişinin sebebini kan dökmekten sakınmasından fazla, bu harekâtın güçlüklerinden kaçmasında buluyor. Hamidiye alayları kurulması fikrini reddediyor, ağa çocuklarının buradan toplatılıp aşiret mektebine doldurulmasını doğru görmüyor ve Dersimlilerin Kürt olmadıklarını işaretle, Sünni olmadıkları için de hilafet makamına bağlılıklarının zayıf bulunduğu kaydediliyor.

Bu muharebeler, "ıslahat ve cezalandırma" teşebbüsünün hızını kesiyor. Mazgirt ve Ovacık'taki birer tabur asker de geri alınarak oralar da ağaların eline bırakılıyor.

Hükümet tecavüze uğrayanların feryatlarına kulağı tıkıyor. Aşiretlerin yöresindeki köylüler tarlalarını kaybederek civardaki ağaların marabası oluyorlar. Bir kısım halk –kaçabilirse– Amerika'ya kadar iş bulmaya gidiyor ve bu ıstıraplı yıllarda halkın şikâyet yazıları, büyük tomarlar halinde Çemişkezek, Kemaliye, Arapkir ve Kemah hükümetiyle Harput valiliği arasında mekik dokuyor.

Nihayet bu feryatlar etkisini gösteriyor, tecavüze uğrayan yerlere birer tabur asker dağıtan Osmanlı idaresi, bu suretle Dersimlilerin dışarıya karşı sarkıntılıklarını sınırlıyorsa da yine tamamen durduramıyor.

1903'te İsabetli Bir Görüş

1903'te Dersim'de mutasarrıflık eden Mardinli Arif Bey, bu bölge için en isabetli görüşleriyle tanınmış bir Türk idarecisidir. Dersim'i tanıdıktan sonra onu şöyle tarif etmiştir:

"Dersimliler, nikâh kıyan, ölü yıkayan ve gömen, sazla, sözle mezhepsel meseleler hakkında halkın maneviyatına hâkim olan dedeler ve seyidler; halkın dünyevi işlerine hâkim ve eşkıyalık ruhunu huy edinmiş ikiyüzlü fesatçı ağaların elinde esirdir..."

Arif Bey tedbir olarak şunları ileri sürüyor:

"Bir hareketle silahları ve askerlik çağındakileri toplamalıdır. Seyid, dede ve ağa unvanı altındaki eşkıyalık, fesat, tahrik ve teşvik etkenleri yakalanarak bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere aileleriyle birlikte İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürülmelidir. Her zaman uygulanan ve bu sefer de düşünülen af yolu Dersim'i ancak biraz daha müzmin bir vaziyete sokacak bir tedbirdir."

Arif Bey, Dersim civarında daimi seyyar kuvvetler bulundurulmasını, imar ve bayındırlık faaliyetinin bu tedbiri takip etmesini istiyor:

"...Şakiler yaklanırsa aklı gözünde olan Dersimli yılar, yılgınlık asayiş işlerinde ilk adımdır" diyor.

Arif Bey, Müşir Şakir Paşa'nın Nakşi tekkeleri ve ilk mektepler oluşturulmasına ve işin asker eline bırakılmasına, ordu müşirinin Hamidiye alayları kurulmasına dair fikirlerine taraftar olmuyor: "Dersim'e iyi memur gönderelim, onları refah içinde yaşatalım" dedikten sonra haykırıyor:

"Dersim cahillerin zannettiği gibi Kürt değildir, halk Türk'tür, Türkçe konuşur, buralar Türklerin pek eski bir yuvasıdır. Türklerden beri hiçbir neslin eserlerine ve hatırasına rastlanmaz, fakat bu yanlış yollar Kürtlüğe kapı açıyor!" diye Babıâli'yi ikaz etmek istiyor.

***

1903-1906 yıllarında bir Celal Bey mutasarrıflık etmiştir. O, "burada Dersimanlı, Şeyh Hasanlı ve Seydanlı namlarıyla üç şube yaşıyor" diyor. –Demek ki, Şeyh Hasanlar ve Seydanlılar kollarından geri kalan aşiretler, Dersimanlı diye anılıyormuş.– Celâl Bey, aşiret efradını toprağa bağlamak suretiyle medenileştirmeye taraftardır. O da, ağaların, reislerin ve seyitlerin Dersim'den çıkarılmasını istemektedir; Dersim'in kuvvet önünde itaat edeceğine inanmıştır. Ağalarla ahbaplık eden memurların değiştirilmesini lüzumlu görüyor ve "Af politikası işi fenalaştırmıştır" diyor.

Babıâli Harekât Yapmaya Mecbur Oluyor

1907 ilkbaharı... Havalar düzeliyor, dağlar ve boğazlar geçit vermeye başlıyor. Kendi kaderi üzerinde devletin bir karar veremediğini gören Dersim yine azıyor. Kemah'a, Kığı'ya, Çemişkezek'e doğru taşıyor; soygun kafileleri köylere ve hatta kasabalara saldırıyor. İlkin halkın feryadına kulağını tıkayan saray, nihayet eylül ayında cezalandırma emrini Müşir Zeki Paşa'ya bildiriyor. 4. Ordu'nun derlenip toplanması kasımın dokuzuna kadar sürüyor. Bundan sonra havalar Dersim'de harekât yapmaya müsait değildir; bu kanaat Osmanlılarındır, bu ümitsizlik, harekâtı idare edeceklerin ruhlarına hâkim olduğu halde işe başlanıyor.

Neşet Paşa Harekâtı

Buna Neşet Paşa harekâtı derler; Koç, Şam ve Resik uşağı üzerine yapılmıştır. Harput Valisi, Karaballı ve Ferhat Aşiretleri'ne güvenebiliriz, dediği için kumandan bunlardan orduya kılavuz alıyor. Bu ağalar, ateş başlayınca eşkıya tarafına geçerek askere silah atıyorlar... Daha basit bir görüşle Koç uşaklarına bile inanan kumandan, kılavuzluk eden Timur oğlu Hüseyin'in de ihanetine uğrayınca güçlükler artıyor... Amutka'da Koçların mukavemeti kırılıyor; şakiler Ali boğazının, Peyamlı deresinin mağaralarına, engebelerine ve sarplığına sığınıyorlar. Bu bölge tahrip edildikten sonra, zamanında harekete geçemeyen kıtalar, soğuğun ve karın başlaması üzerine Dersim'de barınamıyorlar, Osmanlı idaresi yedi gün süren bu hareket müddetince bile askerinin karnını doyuramıyor ve taburlar garnizonlara dönüyorlar, şakiler de yuvalarına...

Bu netice, aşiretleri daha çok şımartıyor, Osmanlı devletinin kudretini üzerlerine hareket yapan kuvvetlerle ölçüyorlar. İntikam almak için söz birliği ediyorlar: Devletin aldığı bazı tedbirleri bahane ederek hazırlanıyorlar. Bu hazırlığı öğrenen Müşir, kati bir cezalandırmaya lüzum görüyor.

Harput Valisi ile Dersim Mutasarrıfı Arasında

Dersim mutasarrıfı cezalandırma istiyor, Harput valisi buna taraftar görünmüyor ve onları nasihatle ıslah edeceğine inanıyor. Mutasarrıf feryat ediyor: "Ya vilayetin buralara müdahalesi kaldırılmalıdır veya Dersim livası bugünkü haliyle terk olunmalıdır ki harap olsun!" Mutasarrıf, ağaların Harput'a giderek orada hadiselerin etkisinden daha uzak olan valiyi aldatmalarından şikâyet ediyor ve "vakit vakit sözü fiiline uymayan Dersimlilerin, her zaman her türlü antlarla verecekleri teminata inanmak, Dersim'i bilenlerin itibar edeceği şey değildir" diyor.

Dersim İdare Meclisinin Feryadı

Dersim idare meclisi rapor hazırlıyor ve diyor ki: "Hozat, Mazgirt, Nazımiye ve Ovacık vergi vermiyor. Dokuz milyon kuruş kalan borçları var. Bu borç, Koç, Şam, Resik, Kırhan, Yukarı Abbas, Törüşmek, Yusufan, Demenan, Katan ve Haydaran aşiretlerinin boynundadır. Hayvanlarının yüzde onunu ağnam vergisine yazdırmıyorlar. Aşarı aynı nisbette veriyorlar. Yazılan vergi hesabına da ancak üç beş kuruş verip atlatıyorlar. Bunu gören itaatli halk da vermemeye başlıyor. Bir yandan civarın hayvanlarını vuruyorlar, onların da vergisi düşüyor... Cezalandırma yalnız bu aşiretleri değil, onlara her zaman uyan Aslan, Beyt, Kâv, Bahtiyar, Aşağı Abbas, Ferhat, Karaballı, Fizan, Kureyşan ve Alan aşiretlerini de kapsamalıdır. Bu aşiretler nüfusunun sekiz on bininin eli silah tutar..."

Devlet Kararsızlık İçinde İken

Müşir, kati cezalandırma için Seraskerle haberleşmeye başlarken Harput valisi gene idarei maslahat taraftarı olduğundan İstanbul kararsızlık içinde kalıyor. Koçlar, her sefer olduğu gibi bu sefer

de önayak oluyorlar. Dersim ağaları toplanıyorlar ve üç gün görüştükten sonra ant içip isyana karar veriyorlar.

İsyan İsyan Üstüne...

1908 isyanı mayıs ayında başlamış bulunuyor. Aşiretler Hozat'taki askere erzak getiren kolları ve postayı vuruyorlar, karakolları basıyor ve Çemişkezek'e saldırıyorlar. Bu saldırışlar karşısında ufak kıtaların çekilişi Dersimlileri şımartıyor. Hükümete adeta nota veriyorlar. Dersim'e uygulanan ablukanın kaldırılmasını ve yakalananların salıverilmesini istiyorlar: Sayısı on bini bulan asiler mutasarrıflıkla kaza merkezlerinin haberleşmesini kesiyorlar, günler de temmuzun ortasını buluyor.

4. Ordu Müşiri, iaşesi, elbisesi, teçhizatı noksan olan on taburdan fazla bir kuvvetle Çemişkezek, Ovacık, Hozat ve Pülümür üzerinden harekâta başlıyor.

Asker fedakârca dağ ve dereleri aşıyor, merhamet dilemeler başlıyor. Tam bu sırada hürriyet ilan olunuyor. Serasker 28 Temmuz 1908'de "Meşrutiyet'in ilanı sebebiyle Dersim'de kan dökülmesinin doğru olamayacağını, aşiretlerle anlaşma yoluna girilerek harekâta son verilmesini" bildiriyor.

Buna rağmen başlanan harekâttan olumlu bir netice almak isteyen ordu, hareketi birkaç hafta uzatıyor ve nihayet çekiliyor. Zulüm gören Kemaliye ve Arapkir halkı; Neşet Paşa, rüşvet yedi de harekâtı durdurdu, diyorlarsa da hakikat bu şekilde cereyan etmiş bulunuyor. Haydaranlı'dan başka aşiretler de meşrutiyet münasebetiyle merhamet dileme haberi yollamış bulunduklarından daha ileri gidilmiyor.

DERSİM MEŞRUTİYET DEVRİNDE DE AZGINDI; GENEL HARP ESNASINDA AĞALAR, İŞİ VATAN HIYANETİNE KADAR VARDIRDILAR

1908 hareketi aşiretleri sıkıştırmış, Dojikbaba'ya iltica eden şakileri bir hayli yıldırmışsa da, Meşrutiyet'in ilanı ile iş yarıda kalmış, genel af da bunların ekmeğine yağ sürmüştü.

Meşrutiyet hükümeti kumandanları değiştiriyor, Ferik Ali Paşa ve liva Mehmet Paşa kumandan oluyorlar. Aslan ve Beyt uşaklarının üzerine kıtalar yollanıyor, onlar da merhamet diliyorlar.

Ordu raporunu veriyor:

1) Dersim'de harekât birkaç köyün ve ekinin yakılmasından ibaret kalmıştır.

2) Asker elbisesizdir, teçhizatsızdır, açtır.

3) Haydaran merhamet dilemediği gibi, diğerlerinin de itaati şüphelidir.

4) Cezalandırmayla ıslahat beraber yapılmadığından bu harekâttan bir netice alınamamıştır. Redifler isyankâr bir vaziyet alınca terhis edilmişler, mevsim de ilerlemiş ve bu sene harekâta nihayet verilmiştir.

Ordu cezalandırmanın istenen derecede olmamasının sebebini, Neşet Paşa'nın hatasında değil, askere bakılmamasında ve vasıtasızlıkta bulmuştur.

Meşrutiyet Kumandanı Ali Paşa, Dersim'i inceliyor, o da aşiretlere inanmamak lüzumuna inanıyor, bahar için hazırlanıyor. Ali Paşa silah toplamak, suçluları yakalamak, Harput-Ovacık yolunu Er-

zincan'a kadar uzatmak, jandarmayı çoğaltmak, "dürüst ve güçlü" memurlarla buranın yerli memurlarını değiştirmek lüzumundan bahsediyor; İstanbul'dan cevap alıyor: "Bu işler için şimdi paramız yoktur." Bu cevaba rağmen 4. Ordu yeni bir teklif yapıyor:

Yedi tabur veriniz, askerin en az dört aylık yiyeceğini ve bunların taşıma vasıtalarını temin ediniz, yüz bin lira kâfidir... Fakat iş, bununla da bitmez, harekâtın arkasından imar ve eğitim hamlesinin gelmesi lazımdır, diyor.

Fakat bu esnada Ordu Müşiri ile Harput valisi arasında bir görüş farkıdır başgösteriyor; Ordu Müşiri meşrutiyet münasebetiyle kabul edilen affın bütün Dersim suçlularını kapsamamasının aşiretleri ürküttüğünü ileri sürüyor. Harput valisi ve Dersim mutasarrıfı ise, Dersim'i ayağa kaldıran 26 kişiden tutuklu ve kaçak olanlar affa layık değillerdir, diyorlar. Vali, hele Koçlardan İdare, Mansur, Timur adlı "melunlar ellerine geçen memurların kulaklarını kesmek ve diğer işkence ile öldürmek gibi alçakça hareketlerde bulunmuş olduklarından bu üçünün de asılması Dersim'in cezalandırılma ve ıslahını etkileyecektir" diyor. Bu tarihlerde Harput Valisi Mehmet Ali Ayni Bey'dir.

Müşir İbrahim Paşa'nın Görüşü

Müşir İbrahim Paşa, 23.10.1909'da tutukluların affedilmemesinin Dersim olaylarının sorumluluğunu birkaç şahsa yüklemek demek olduğunu ve işte, bunu doğru bulmadığını söylüyor. Yakalanmayanların arasında bunlardan daha kötülerinin bulunduğunu, nesillerden beri eşkıyalık hissi kök salmış olan bu insanlardan birkaçının asılmasıyla Dersim'in ıslah edilemeyeceğinde ısrar ediyor. İbrahim Paşa:

"Bunlar yaratılış olarak vahşi bir halktır. Daima askerle cezalandırma yoluyla maksada gidilemez. Dersim'de isyanın dışında kalmış hemen bir fert gösterilemez. Harput valisinin teklifi intikam

hislerinin tahrikinden başka bir şeye yaramaz. Dersim'i adam edecek kuvvet, adliyedir; halkın hükümet ve adaletten emin olması lazımdır" diyor.

Sadrazamlık bu cevap üzerine Harput valisine şu tebligatta bulunuyor:

"Tutuklu Dersimliler, Dersim'de mertlik özellikleri taşıyan kişiler olup ve cezalandırılmaları intikam hissinin tahrikine yol açar; tutuklular içinde zararlı oldukları bildirilenler doğru ise de, tutuklanmayanlar arasında daha fenaları vardır... Dolayısıyla söz konusu ahalinin istisnasız affı ve tutukluların bırakılması..."

Sadaretin bu tebliğinin sonunda, yalnız memurlara işkence suretiyle onları öldüren üç beş azılının, asılmayarak, suçlarına göre cezaya çarptırılmaları hakkında vilayetin görüşü öğrenilmek isteniyor. (16.12.1909)

Bu suretle reislerin bir kısmı affediliyor, bir kısmı az çok ceza görüyorlar.

Meşrutiyetin ilanı üzerine, 1908 harekâtı neticelendirilememiş ve aşiretlerin silahı da alınmamış olduğundan 1909'da harekât icrası için esaslı hazırlıkların yapılmasına karar verilerek kışa giriliyor.

Müşir İbrahim Paşa, cezalandırma esnasında askeri ve mülki kuvvetlerin tam bir işbirliği yapmasını lüzumlu görerek Harput vali ve kumandanlığına Ahmet Abuk Paşa'nın getirilmesini istiyor. Müşir, fikrini Serasker'e şöyle bildiriyor:

"...Dersim, asırlık müzmin bir yaradır. Sahası 250 saat ve içinde 500 köyü ve 54 aşireti olan bir kıtadır. Burada yapılması gereken icraatın iki şıkkı vardır: Cezalandırma ve ıslah... Esas ikinci kısmıdır, bence cezalandırma onun bir parçasıdır..."

Müşir İbrahim Paşa Ovacık'ın Hopik köyüne ve Farukîzade Sami Paşa da Pülümür'e gidiyorlar ve temmuzun 20'sinde harekâta başlanıyor. Ağalara haber salınıyor ve 35 ağa geliyor, el etek öpüyorlar, aşiret usulü ant içiyorlar. Bir gece ordugâhta yatıyorlar, kendilerine silahlarını ve suçluları teslim etmeleri için on gün mühlet veriliyor.

Kumandan Dersim'in o günkü vaziyetinde askeri harekât icrasını gereksiz görüyor, mülki ıslahata ehemmiyet verilmesini yazıyor ve henüz teslim olmayan Hayderan aşireti üzerine yürüyor.

Orgeneral Fahrettin Altay

Ordu kumandanı, o zaman genç ve değerli bir kurmay subayı olan bugünkü 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Altay'ı Pülümür'den Hozat yoluyla Nazımiye'ye yolluyor ve Nazımiye'deki taburu alarak Zelbaba'ya çıkmasını emrediyor.

Fahrettin Altay, Nazımiye'deki taburu alıp bir gece yürüyüşü ile Zel dağını tutuyor ve devlet kuvvetleri tarihte ilk defa olarak bu topraklara ve dağlara ayağını basmış oluyor.

Altay, Zelbaba'ya hâkim olunca, Haydaran'm ihtiyar Kamer'i kalkıp genç kumandanın yanına geliyor, büyük bir hayret içinde:

- Niçin buralara geldiniz? diyor.

Kumandan, devlete isyan eden bazı insanları istiyor. Kamer, onlar burada değil, aşağıdadır, haber yollayalım, diyor. Altay, Kamer'i yanında alıkoyuyor. Bu sırada Bobyezbaba'dan doğru top sesleri duyuluyor ve Müşir İbrahim Paşa kuvvetlerinin Zelbaba istikametinde yürüdüğü görülüyor. Müşir ile Altay Haydaran bölgesinde buluşunca, Müşir geleceğin büyük bir kumandanına, Altay'a:

- Kumandanlar böyle harekât meydanlarında buluşurlar, diye iltifat ediyor.

Bu suretle Haydaran bölgesi istila ediliyor, Dersim'in bu sarp ve aşılmaz kayalıklarına sığınan haydutlardan yüz kadarı öldürülüyor. Ordu kasımda Erzincan garnizonuna dönüyor. Bu cezalandırma Dersim'i iki sene kadar sindiriyor.

Meşrutiyet Yıllarında

Meşrutiyet devrinde Dersim uslu durmuyor. Önce Pülümür bölgesi azıyor. Haydaran başkaldırıyor, 1911'de ufak bir cezalandırma ateşin üzerine biraz kül atıyor. Balkan Harbi esnasında, etrafındaki

kuvvetlerin azaldığını gören Dersim yine soygunculuğuna devam ediyor. 1914'te Kırhanlılar azıyor, Sin nahiyesindeki müdürü nahiye sınırları dışına çıkıyorlar. Bunlarla müttefiklerinin üzerine kuvvet yollanıyor, ilkönce Kırhanlılara yardım vaat eden Seyit Rıza, hükümeti kuvvetli görünce müttefikleri aleyhine dönüyor, aşiret reisi Süleyman vurulunca asiler merhamet diliyorlar.

***

Dersim'in bu devrinden ciddi bir idare memurunun hatırası kalmıştır: Sağıroğlu Sabit Bey... Kemahlı olan bu halk adamı mutasarrıflığı esnasında en ufak vukuatı ciddi bir surette takip ederek yenilerine meydan vermemiş, mahalli durumları bilmesi dolayısıyla bu nazik zamanlarda Dersim'i iyi idare etmiştir.

Genel Harpte

Genel Harpte Dersim'in yaptıklarını hiç unutmayız. Devlet dört cephede meşgulken hiç tek durmayıp sağa sola sarkıntılık eden Dersim, ağaları elinde hıyanete, hıyanetlerin en ağırı olan vatan hıyanetine de düşmüştür. Dersim ağası, menfaatı uğrunda uşaklarını vatana ihanete sevkten de çekinmemiştir. Bu yılların hadiseleri de ibretle görülecek şeylerdir. O zaman devletin başlıca geliri aşardı. 1916'da darda olan devlet Dersim'den aşar istiyordu. Ferhat uşağı aşar mültezimini öldürdü, ordu, Halit Bey'i üzerlerine gönderdi, şiddetli bir baskı karşısında suçluları verdiler.

Ruslar Mamahatun'a geldikleri zaman kaçak Mustafa'yı ve birtakım Ermenileri Dersim'e yollayarak tahrikler yapmaya başlamışlardı: Güya Dersim'e beylik verecekler, ağaların kuvvetine kuvvet katacaklardı... Bu tahrikçiler, Koçuşağı, Kureyşanlı ve Balabanlı aşiretlerine silah vererek onları ayaklandırmaya uğraştılar: Doğu Dersim'inde ayaklanan aşiretler Nazımiye'yi bastılar, mutasarrıflık

merkezi olan Hozat'ı sardılar. Pertek, Mazgirt ve Çarsancak köylerini yağma ettiler.

Bunun üzerine devlet Galatalı Şevket Bey'in kumandasında yedi taburlu bir tümen askeri Peri'de toplayarak harekâta memur etti. Galatalı Şevket Bey eşkıyayı Darboğaz ve Kutu deresine atarak dağıttı ve oradan cepheye gitti.

Bu cezalandırma üzerine bir müddet sinen Dersimliler, fazla Rus kuvvetleri önünde geri çekilen zayıf kıtalarımızı basarak ellerindeki silahları almak suretiyle gene başkaldırdılar; Erzurum Astsubay Mektebi talebesini Karadağ'la Sultan Seydi arasında öldürerek silah ve cephanelerini ele geçirdiler.

Ruslar Erzincan'ı alınca Pülümür'e gelen kazalar Şah Hüseyin ailesinin konağında kadınlara tecavüz ettiler, Dersim ağaları Koçgirili mahut Alişir'in, kaçak Mustafa'nın laflarının, Erzincan'da kendilerine yapılan ikramların yalan olduğunu biraz geç de olsa bu hadiseden sonra anladılar, akıllarını başlarına topladılar.

Mütareke'nin Kara Günlerinde

Mütareke'nin* kara günlerinde memleketi parçalamak isteyen hainler, Dersim'de de maksatlarına hizmet edecek insanlar aradılar. Dersim, gene sanatına devam ediyor, fakat bu nevi hıyanet seslerine kulaklarını tıkıyordu. İstanbul'daki hainler, Koçuşağıyla, Karaballi aşiretleriyle münasebetler kurmaya uğraştılar. Daha sonra asılmış olan Semdinanlı Seyit Abdülkadir'in reislik ettiği bu tür hıyanet teşebbüsleri, aslen ve neslen Türk olan bu yöreden asla alaka görmedi. O günler, orada vazife gören memurlar, "idarei maslahat"ın devlet hayatında tam rol oynadığı bir devri yaşıyorlardı, vazifelerini zamanın icaplarına uydurarak devam ettirdiler.

* Mondros Mütarekesi. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Sultan Hamit'in Son Suikastı

Sultan Hamit devrinin doğu illerine yaptığı son büyük kötülük Hamidiye alayları ve aşiret mektebi kurulması yoluyla olmuştur. Hamidiye alayları teşkilatıyla ayrıcalıklara boğulan kabile ve aşiretler, Doğu'da her biri birer beylik halini alıyor ve yeni silahlara kavuşuyorlardı. Bunlar vergi vermiyor, asker vermiyor, üstelik yöresindeki bütün köy ve kasabaları soyuyorlardı. Reislerinin ve onların akrabalarının göğüsleri nişanlarla donatılmış, her biri devletten yüksek birer rütbe almıştı... Devletin bütün yükünü çeken, canı ile, parası ile bu devletin hayatını koruyan halk, sarayın himaye ettiği bu vahşi insanların hedefi oluyordu. Bu manzara karşısında milletin eli ağzında kalmıştı... Devleti her bakımdan koruyan kendileri idi. Saray denen melun varlık sırtlarından geçinip yaşıyordu. Onlarla meşgul olmak şöyle dursun, evlatlarını Bosnalara, Fizanlara, Yemenlere yolluyordu. İtaatli olanların bunca mahrumiyetlerine ve fedakârlıklarına rağmen aşiret ağalarının oğulları "aşiret mektebi"ne yollanıyor, okutulup yetiştiriliyordu... Doğu illeri ne yapacağını şaşırmıştı.

Bu şaşkınlıkla bunlardan da oğullarını aşiret mektebine yollayanlar oldu. İstanbul'da aşiret mektebinin sıralarında toplanan bu kalabalık, biraz okuyunca ayrıcalıklarını daha devamlı kılmak için kendilerine yabancı bir asıl aramaya koyuldular, onlar tarih bilmiyordu, etnik bilgilerden mahrumdurlar, iyi hocaları yoktu, ümmet zihniyetinin hâkim olduğu İstanbul onlara Türklüklerinin tadını tattırmadı; Osmanlı idiler, bu kâfi değil mi idi! Halife'nin emrine sadıktılar... Emirülmümininin bendeleri idiler, daha ne lazım!..

Bu aşiret mektebi yetiştirmelerinden biri de 1925'te Elazığ'da asılan Karaballılardan Hasan Hayri'dir. 1919'da İstanbul meclisine Dersim'den mebus seçilenler arasında idi. Mebus Efendi, hükümetin zaafı karşısında işi azıttı; aşiretleri birleştirmeye, memurları azil ve tayin ettirmeye ve devlet işlerine burnunu sokmaya kalktı...

Tam bu sırada idi ki İstanbul İtilaf orduları tarafından işgal altına alınıyor ve Ankara'da bizim devletimiz kuruluyordu.

Atatürk'ün basiretli ve yüksek iradelerinin milli kuruluş ve kurtuluş yıllarında bütün memleketi büyük maksat uğrunda nasıl topladığını içimizde bilmeyen kaldı mı? Yurdun her zerresini diğerine kenetleyen büyük düzenleyici dehanın ışıkları Dersim'i de etkisi altına aldı ve bütün bağımsızlık mücadelesi boyunca onları her türlü olumsuz etkiden izole bir halde tuttu.

CUMHURİYET, İLK GÜNDEN BERİ DERSİM'DE KANUNU HÂKİM KILMA, HALKI KURTARMA ÇARELERİNİ ARADI VE BUNA HAZIRLANDI

Cumhuriyet, Dersim'e ilk temasını Şeyh Sait isyanından sonra yaptı dersek yanılmış olmayız. Şeyh Sait'in bağnazlık isyanına katılan bütün şeyhler toplatıldıktan sonra, o zaman 3. Ordu Müfettişi olan rahmetli Orgeneral Diyarbakırlı Kâzım İnanç, yanında Kolordu Kumandanı ve bugün Seyhan saylavı olan Korgeneral Naci Eldeniz ve Elazığ havali Kumandanı olan General Kabataşlı Nurettin, kurmayları ve maiyetleri ile birlikte Hozat'a kadar giderek Dersim'i incelemişlerdi. 1925 senesi Mayıs'ının sonunda olan bu seyahatte ben de vardım. O zaman Dersim'i kısmen görmek nasip oldu. Ordu kumandanının Dersim'den istediği sadakati Dersim temin etmişti. Dersimliler isyan günlerinde Çapakçur ve Kiğı taraflarındaki asi köylerine milis adıyla baskınlar yaparak hayli de faydalanmışlardı.

Çoğu Elazığ'da Safa Oteli'nde havali kumandanının misafiri olarak bir iki ay beslenen ağalar, yolumuza çıktılar, atlarımızın üzengilerini öptüler... Duada ve övgüde bulundular ama... Dersim ağasından Cumhuriyet'in istediği şey "Allah Cumhuriyetimize zeval vermesin!" sözünden ibaret değildi. Bizim arzumuz, Dersim halkının ağa ve seyit esaretinden kurtarılıp vatandaş seviyesine yükselmesiydi. Lakin o günün şartlarına göre, Dersim ile temasımız "öğüt" safhasını aşmadı. Bağnazlık isyanına iştirak etmemiş olan ağalar belki de okşanmış oldu. Yol boyunca önümüze çıkan seyitler, Allah rızası için bizden para da istediler, hatta bu dileniş bazen ısrar şeklini

alıyor, seyit beş on para koparmadıkça, dar patikada birbiri arkasına sıralanmış olan hayvanlarımızın önünden çekilmiyordu.

Hamdi Bey'in Raporu

Dahiliye Vekâleti, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'i 1925 senesinin sonunda Dersim'i incelemekle görevlendirdi. Müfettiş, seyahatinin sonunda verdiği raporda; "Dersim Cumhuriyet için bir çıbandır, bu çıban üzerinde kati bir ameliyat yapılmalıdır. Son derecede zeki, kurnaz ve hileci olan Dersimli, hükümetin zayıf ve kuvvetli bulunduğuna göre saldırgan veya itaatlidir. Mektep açmakla, yol yapmakla, refahını temin yoluyla medenileştirmelere çalışmak imkânsızdır (!). Eşkıyalığı ağa, reis ve seyit teşvik eder. Dersim için süratle tedbir alınmalıdır. Silah toplanmalı, genel cezalandırma yapılmalı ve bu esnada hizmete koşanların hareketlerinde daima hile sezinmelidir. Silah toplandıktan sonra ağaları, seyitleri sürmeli, halka toprak vermeli, üreticiyi korumalı, Dersim'de boş yerlere iskân yapmalı, yolları yaptırmalı ve milli ideal aşılayacak memurlarla 25 sene çalışmalıdır" dedi.

Bay Cemal Bardakçı'nın Fikirleri

Doğuya ait işleri esaslı olarak incelemek kararını alan Cumhuriyet hükümeti, Dersim'i bir de içinden dinlemek ihtiyacını duymuş. Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı'yı inceleme yapmakla görevlendirmişti. Cemal Bey, uzun bir incelemeden sonra verdiği raporda, Alevi ve halis Türkmen olan bu halkın devletten uzak kalışını mezhepsel etkilerde görmüş, üç beş şahıs dışında, Dersim halkını müthiş bir fakirlik ve ihtiyaç içinde bulmuş ve Dersimlinin hayatını ve malını muhafaza için silahlanmış olduğu kanaatine varmıştır.

Cemal Bey tedbir olarak, mezhep ayrılığının milli bünyede bir rol oynamadığına Dersimliyi ısındırmak işine çok ehemmiyet vermiş ve

bundan başka, Dersim'de iş yaratılmasını, halkın Elazığ ve Malatya'da ovalara iskânını, adam olmayacağına kanaat ettiği Koç uşağının üzerine hareket yapılarak haddinin bildirilmesini teklif etmiştir; Cemal Bey böyle bir hareketin diğer taraflara da ders olacağını düşünmüştür. 1926'da Koçların üzerine başarılı bir hareket yapılmıştır.

Geçmişin Kötülüklerini Tasfiye Yolunda

Cumhuriyetimize geçmişten ne kadar kötülüklerin miras kaldığını hep biliyoruz. Bunların arasında, doğu illerimizdeki kötülüklerin başında memleketin emniyet ve asayişini tehdit eden hıyanet ve eşkıyalık ocakları vardı. Halkı esir gibi kullanan derebeylik ve toprak ağalığının yanında, bunların daha korkuncu olarak aşiret sistemi geliyordu; bu sistem, Kemalist rejim karşısında fiili bir isyan ve itaatsizlikten farklı görünmüyordu. Halkın tam hürriyetini ve hakkını tanımayan ve reddeden bir vaziyeti Cumhuriyet hayatıyla bağdaştırmak mümkün mü idi? Cumhuriyet hükümeti bütün bu yaraları temizlemeyi ve sosyal adaletsizliği kaldırmayı gaye edinmişti, fakat bunların başarılması ehemmiyet ve acilliğine göre sıra ve imkân bekliyordu.

Bu konular arasında, Dersim halkını ağanın ve seyidin elinden kurtarıp insanlık haklarına kavuşturmak işi de devletin ciddi bir surette meşgul olduğu meselelerin ilk safında yer alıyordu.

Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Dersim'i dolaşmıştı. Hükümet Abdülhalik Renda'dan da, doğu illerinde en mühim zamanlarda vazife almış büyük bir devlet adamı sıfatıyla Dersim'i bir kere incelemesini rica etmiş ve bu seyahat yapılmıştı. Genelkurmay Dersim işleriyle her zaman yakından alakalı idi. Dahiliye Vekâleti'nde Vekil Cemil, Abdülhalik Renda, Mahmut Esat Bozkurt, o zaman Genelkurmay Asbaşkanı olan Kâzım Orbay'ın da katıldığı bir heyet Dersim üzerinde de çalışmış, Cumhuriyet idaresinin Dersim'de bütün manasıyla yerleşmesi yollarını araştırmıştı.

Devlet doğu işini hiçbir zaman kuru bir cezalandırma konusu olarak görmüyordu. Cumhuriyet'in maddi imkân bakımından bugüne göre çok kısır olduğu günlerinde bile, mesele daima ve daima halkın medenileştirilmesi ve derebeylerinin, toprak ağalarının, aşiret reislerinin elinden kurtarılması şeklinde değerlendiriliyor ve "bir damla kan yerine bir parça daha kurtarma" bu çalışmaların bilinçli bir ilkesini oluşturuyordu. Bu maksatladır ki, Dersim'i de içine almak, doğu vilayetlerimizin bir kısmında esaslı ıslahatı başarmak üzere 1. Genel Müfettişlik kuruldu (1927 yılı sonları).

1. Genel Müfettişlik ve Dersim

1927, 1928, 1929 senelerinde Dersim'in etrafına tecavüzü eksik olmamakla beraber genel bir kaynaşmaya da rastlanmıyordu. Genel Müfettiş Dersim'i baştan başa dolaşıyor ve Dersimli için kurtarıcı tedbirler arıyordu.

Doktor Tali Öngören Dersim'de yapılacak hareketlerin kapsamlı olmasına, silah toplanmasına ve eski alışkanlıklarını sürdüren ağa ve reislerin çıkarılmasına taraftar olmuştur. Sayın doktor, derdi aşiret rejiminin devamında görmüş, halkı çok fakir bulmuş, ziraate elverişli toprağın azlığı dolayısıyla, birçok ailelerin birkaç keçinin ürünü ile yaşadığını tespit etmiştir.

Halkın milli ve laik devlete ısınması ve bu yeni devleti bütün vasıfları ile tanıması için büyük gayretler sarf eden Doktor Tali'nin görüşleri çok yerinde idi. Dersim'de yirmi otuz senedir "cezalandırma" görmeyen aşiret yoktu, fakat bu cezalandırmaların hiçbirinden olumlu bir netice alınmamıştı. Cezalandırmalar esnasında ağalar yanlarına en güvenilir silahşorlarını alarak ya mağaralara, ya en sarp meşeliklere saklanıyorlar ve bunları bu çetin coğrafya içinde bulmak mümkün olamıyordu. Aşiret uşaklarından birkaçı öldürülüyor, halkı kaçan köyler yakılıyor, birkaç sürü ele geçiriliyor ve nihayet komşu ve hasım aşiret ağalarından bir ikisi hükümet katında-

ki nüfuzlarını artırmak için birkaç zavallıyı yakalayıp, hükümete teslim ediyorlardı. Dersim'de böyle birçok cezalandırmalar olmuştu. Bazı kumandanların şiddetli hareketleri dillerde destandı; fakat bütün bu şiddetli hareketler etki bakımından devamsız ve nihayet bölgesel olmaktan kurtulamamış, asker döndükten sonra, dağlardaki halk yerli yerine gelerek Dersim gene eski kılığını bulmuştu.

Dersim'e giren kuvvet, her işi bitirerek, yani silahı ve suçluyu, ağayı, reisi ve seyidi alarak çıkmalıydı ki, yapılan her ıslah hareketinin önüne geçen bu canlı ve cansız etkenlerden Dersim temizlenmiş olsun!..

***

1931 sonbaharında Dersim gene azgındı. Dersim'in içindeki ve yöresindeki halk yer yer şikâyet ediyordu. Haydaranlılar Kiği'ya, Yukarı Abbaslılar ve yine Seyit Rıza'nın himaye ettiği Koçgirililer, Kemaliye, Refahiye, Zara ve Sivas'a kadar soygunculuk yapıyorlardı. İki yıl içinde Dersim'de yapılan suçların takibi için çıkarılan mahkemeye çağırma, tutuklama ve yakalama müzekkerelerinin ve özel müzekkerelerin toplamı 4.680'i bulmuştu.

Dersim'i çevreleyen kazaların 150 bin nüfusluk halkı, Dersimlilerin art arda ve sürekli taarruz ve tecavüzlerinden bıkmıştı. Dersim'e yakın yörelerin kazanç ve hayatları Dersimlilerin ayaklarının altında çiğneniyordu. Toplu ve büyük çetelerin köy basması, sürü götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, son ayların adi vakaları arasına geçmişti. Dersim'e yakın yerlerdeki halk; malından, canından emin değildi; bu halkın manevi cesaret ve mukavemeti de kırılmıştı.

Dersim'in içi daha acıklı idi. Çemişkezek, Pertek, Mazgirt ve Hozat kazalarında aşiret hayatından ayrılmış olan çiftçilerin de ağaların eline düştüğü görülüyordu. Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için kendilerine musallat olan aşiretlere de haraç vermek mecburiyetindeydiler, soyuluyorlar, öldürülüyorlardı.

Mareşal Fevzi Çakmak, Orgeneral İzzettin Çalışlar, Orgeneral Fahrettin Altay ve Orgeneral Asım Gündüz 3. Ordu manevralarında.

Korgeneral Alpdoğan Dersimlilerle yaptığı temaslardan birinde.

Mareşal Çakmak Tunceli harekâtından sonra
3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kâzım Orbay'a veda ediyor.

Mareşal Çakmak
Elazığ'dan ayrılırken.

Mareşal Çakmak Dersim'den
dönerken.

Orgeneral Kâzım Orbay Tunceli harekâtında.

Tunceli taramasının ikinci safhasında: Ordu Müfettişi harekâtı idare ederken.

Orgeneral Kâzım Orbay, Kurmay Başkanı Tümgeneral Muharrem İskora ve Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Albay Pasin karargâhta çalışırken.

Tunceli taramasına iştirak eden kolordularımızdan birinin komutanı, Korgeneral Galip Türker Kurmay Heyeti ile birlikte harekât esnasında

Aşiretler arasındaki düşmanlık da pek canlı bir halde idi. Bu düşmanlık, tarih boyunca birbirlerini soymalarından başka, eski idarelerin aşiretleri birbirine kırdırmakla Dersim'e hâkim olunabileceğini zanneden sakat hareketlerinden de hatıralar ve izler taşıyordu.

1931 Yılında İncelemeler

1931 yılının sonlarında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Jandarma Genel Komutanı Kâzım Orbay ile birlikte doğu vilayetlerini teftiş ve inceleme vazifesini aldılar. Dersim ve yöresi de bu tetkik ve inceleme konusunun içinde idi.

Dahiliye Vekili'ne orada Genel Müfettiş Dr. Tali Öngören, Kolordu Komutanı rahmetli General Kenan, bugünkü Emniyet Genel Müdürü ve o zaman Genel Müfettişlik Asayiş Müşaviri olan Şükrü Sökmensüer ve Tümen Komutanı General Kopdagel (bugünkü Malatya saylavı) katılmışlardı. Bu seyahatte ben de vardım.

Bay Ş. Kaya Dersim'de halkla ve ağalarla konuştu; ağalar o yılki azgınlıkların sorumlusu olarak orada hazır bulunmayan Seyit Rıza'yı, Haydaranlının Kamer ve Hızır'ını gösteriyorlardı.

Devam eden tecavüzlerin önünü almak için hükümetçe tedbirler alındı ve Dersim'in taşkınlıkları epey bir zaman için kısmen önlendi.

***

O zaman Dersim için şöyle düşünülmüştü:

Dersim'in kurtarılması için, devlet tam tedbirler almalıdır, aşiret sistemi ve aşiret geleneği yıkılmalıdır. Bu sistemin tehlikesi aşiretlerin silahlı olmasındadır. Dersim silahlarını vermelidir. Dersim ağaları ve seyitler buradan çıkarılmalı, suçlular yakalanmalı, toprak sız ve ağa elinde esir olan köylülere ya yerinde veyahut nakledilecekleri verimli yerlerde toprak verilmelidir. Cumhuriyet Dersimli Türk'ü bu suretle bağrına basmalıdır. Yeniden ağa ve reis türetmeyici tedbirler alınmalı ve Dersim'e tekrar silah sokulmasına meydan verilmemelidir.

Devlet teşkilatı kuvvetle, adalet ve kültürle Dersim'de kurulmalıdır; bunun için idare teşkilatı yeniden düzenlenmelidir. İyi memurlarla Dersim donatılmalıdır. Adliye makinesi mutlak surette seri bir şekilde işletilmelidir. Yollar yapılmalı, dağınık köyler toplanmalı, halkın yaşamasına müsait olmayan yerlerdeki köyler nakledilmeli, mektepler açılmalı, sağlık teşkilatı kurulmalı, kazanç, ticaret ve iş imkânları oluşturulmalıdır.

Bu suretle devletin bir tahakküm vasıtası değil, her zaman iyilik getiren ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğu, bu geri kalmış insanlara ispat edilmelidir, velhasıl Dersim, imar edilmeli ve medenileştirilmelidir. Devlet bu düşüncelere göre bir program dahilinde kademe kademe Dersim'in içine yerleşmeli ve bu program büyük bir ısrarla uygulanmalıdır.

İSMET İNÖNÜ'NÜN KURTARICI KARARI: İMAR VE MEDENİLEŞTİRME

Davamız Dersimliyi ağa ve seyit esaretinden kurtarıp medeni ve hakiki bir vatandaş seviyesine çıkarmaktır.

Bütün memleketi yüceltecek ve ilerletecek büyük devlet tedbirleri arasında doğu illeri ve Dersim için alınması gereken esaslı kararlar Başbakan İnönü'nün kafasında hazırlanıyor ve bunların uygulanıp gerçekleştirilmesi, devletin çözümü ile meşgul olduğu diğer meseleler arasında sıra ve para bekliyordu.

Demiryolunun Elazığ'a varması da, beklenen şeyler arasında idi. Bütün doğu illerinin kalkınması ve imarı zaten bu kurtarıcı eseri beklemiyor mu idi?

İnönü'nün Doğu Seyahatinde

İnönü, üç yıl önce, bir Doğu seyahati yapmıştı. Doğu illerimizde büyük imar ve medenileştirme hareketinin hızlanıp programlaşmasına esas olan bu kutlu gezide, büyük devlet adamı Dersim'in ortamını da gördü. İnönü, Dersim işini en gerçekçi bir gözle bir kere daha inceledi; Erzincan'a geldiği zaman Dersim'in medenileştirilmesi üzerindeki kararının ana hatları belirmişti. İnönü'nün, yıllarca büyük bir ısrar ve önemle takip ettiği politika neticesinde demiryolu inşaatının Doğu'ya doğru ilerlemesi sayesinde doğu vilayetlerimizin imar ve bayındırlığı için dev adımlar atılacak günler artık gelmiş bulunuyordu.

Türk inkılabının tarihe geçecek büyük belgelerinden bir belli başlısı niteliğinde olan İnönü'nün "Doğu Seyahati Raporu" Dersim'in de medenileştirilme ve imarı esaslarını tespit eden bir eserdir. İnönü Doğu'dan dönünce, bu memleket çapındaki kararlarını uygulamak için liyakatinden emin olduğu vatan çocuklarına vazifeler verdi; Kâzım Orbay ve Abdullah Alpdoğan Dersim'i baştan başa dolaşmak ve verilen direktiflere göre Dersim'in medeniyete açılması için lazım gelen tekliflerle Başbakan'ın önüne gelmek vazifesini aldılar. İki komutan, Doğu'ya gittiler, 1. Genel Müfettiş'le görüştüler, Dersim'i gezdiler, halkı dinlediler, araziyi, kasabaları, köyleri, yolları yeni baştan incelediler, dönüp geldiler ve İnönü'ye görüşlerini sundular.

Bunun üzerine verilen karar özetle şu oldu:

Dersim'de bir vilayet kurulacaktır, vali aynı zamanda bu vilayetin komutanı olacaktır. Dersim ve yöresi bir genel müfettişliğe bağlanacak ve bu vali ve komutan aynı zamanda genel müfettiş olacaktır. Dersim imar edilecek ve medenileştirilecektir.

Bu kurtarıcı hareketin büyük şehirlere, medeni tesislere ve kültür ocaklarına dayanması lazımdır. Büyük şehrin kültür, sağlık ve vasıta bakımından oynayacağı rol de büyüktür. Elazığ demiryoluna bağlanmıştır; imar, demire, çimentoya ve yapıcı insana dayanacağı için burası bu kutlu hareketin üssü olacaktır. İdari bakımdan ihtiyaçlar, bu müfettişliğin kuzeyde Erzincan'a ve güneyde Elazığ'a hâkim olmasını icap ettirir.

Hükümetin teklif ettiği bu esaslar, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek Tunceli kanunları derhal uygulamaya kondu, 4. Genel Müfettişlik ve Tunceli Vali ve Komutanlığı vazifesi Korgeneral Alpdoğan'a verildi (4 Ocak 1936).

Genel Müfettişliğin ilk vazifesi Dersim'e hâkim olmaktı. Dersim'in içine girip yerleşmek için yol ve köprü yaptırmak lazımdı; köprünün yakılmaması ve yıkılmaması için de beton olması şarttı.

Dersim'in coğrafyasına göre bu köprülerin Murat üzerinde Pertek'te, Palu yolu üzerinde Külüşkür'de, Çabakçur, Uhi ve Mazgirt

yolu üzerinde Bağın'da, Dersim'in içinde Mazgirt yolu üzerinde Şeyhsu'da ve Hozat yolunda Singeç çayı üzerinde yapılması lazımdı. Bu köprülerle Dersim'e girilebilir, Elazığ-Pertek, Pertek-Mameki, Pertek-Hozat-Pülür yolları ile Dersim'in içinde yürümek mümkün olurdu. Bağın-Mazgirt, Paş-Nazımiye yolları da lazımdı.

Dersim'in içinde hükümet konakları, kışlalar, karakollar kurmak ve bu bölgede vazife göreceklerin ikametgâhlarını da inşa icap ediyordu. Bu tesislerle beraber dispanserler ve okullar açılmalı, sağlık ve kültür vasıtalarıyla halk yerleştirilmeliydi. Bir taraftan da, Dersim'de yeni bir devir açmak ve bu programın uygulanması esnasında çıkabilecek zorlukları yenmek için vali ve komutana bazı adli ve idari yetkiler verilmek lazımdı.

Tunceli Kanunları

Millet Meclisi, üç kanun çıkardı; Tunceli vilayetinin idaresi hakkında 2884, bazı idari teşkilat yapılmasına dair 2885 ve Tunceli vilayeti halkından olup nüfus ve askerlik kanunlarına göre kendilerine ceza verilmesi lazım gelenlerin affına ve nüfus yazımı ile askerlik işlerine dair 2887 numaralı kanunlar. Esas kanunla, savcıların vazife ve yetkilerini genişletmek, soruşturmayı süratlendirmek ve duruşmaları kolaylaştırmak için hükümler konuyor, mahkemenin hükmü kati oluyor, vali ve komutan, tehir etmek istemezse, idam hükümlerinin infazını emredebiliyordu. Vali ve komutana dilediği kimselerin cezalarını ertelemek veya geciktirebilmek haklarını da içermek üzere adli yetkiler veriliyordu ve bu haklar 1939 yılının sonuna kadar sürecekti.

4.000.000 Lira

Bu yetki ve programla işe girişebilmek için önce Tunceli kazalarında asliye mahkemelerinin kurulması ve imar ve inşa işinin gerektirdiği paranın verilmesi lazımdı. Yapılan bu hesaba göre, birinci

planda 4 milyon liranın sarfı icap ediyordu: Her yıl bir milyon üç yüz bin liradan üç sene zarfında dört milyon kadar bir para harcanacaktı.

Meclis, 1937 bütçesine yarım milyonu nakit ve yarım milyonu da ertesi yıla yayılan taahhüde girebilmek yetkisi koydu ve 1937, Dersim'in imarı için hayırlı bir başlangıç yılı oldu.

İlk Adım Nasıl Karşılandı?

Genel Müfettişlik bu ödenek ile bugün tahta bir köprü ile geçilen Murat suyunun üzerinde ve en müsait bir noktada beton Pertek, Pertek-Hozat yolu üzerinde beton Singeç köprüleri ile Elazığ-Pertek-Hozat-Pülür yolunu yaptırmaya başladı. Ayrıca Külüşlür köprüsü de yaptırılıyordu.

Pülümür'de ve Ovacık kazasının merkezi olan Pülür'de birer kışla, bir hükümet konağı yaptırılıyor, bir yandan dispanserler açılıyor ve okulların sayısı artırılıyordu.

Devlet bu işlere başladığı zaman Dersim ağasını, Dersim seyidini büyük bir endişe almıştı, onlar bu gelişteki ciddiyeti sezmişlerdi; bu geliş, eski seferler gibi bir sele benzemiyordu. Bu defa, devlet Dersim'in içine yerleşiyordu ve bu yerleşmenin hedefi ancak aşiret rejiminin tahribi olabilirdi. Akıllı Dersim ağaları bunu görüyor, ellerindeki esirlerin bir hamle ile zincirlerini kırarak kurtulacağını anlıyorlardı. Genel Müfettiş halkla temasa başladı, onlara Dersim hakkında Cumhuriyet'in iyi niyetlerini anlattı. Bir yandan da ilerleyen imar işlerinden, Dersimli için kazanç yolları açılmıştı. Ağadan korkmalarına ve kazandıkları parayı reislerin ellerinden alacaklarından endişe etmelerine rağmen Dersimliler, yol boylarına dökülmüş ve çalışmaya başlamışlardı.

Af Yok, Erteleme Var!

Müfettişlik zemini hazırlandığına kanaat getirince, halktan devlete itaat etmesini istedi; suçlular, bizim suçumuz var, korkuyoruz,

dediler. Hükümet, af yoktur, suçlular için tek bir kurtuluş yolu vardır, eğer suçlular, suç işledikleri silahı getirir ve bir daha da suç işlemezlerse cezaları geri bırakılır, cevabını verdi. Dersimliler, bu sefer devletin elinden kurtulamayacaklırını anladılar ve hükümete başvurmaya başladılar. Adliyenin suçlu tanıdığı 3.700 kişiden 2.000 kadarı devlet kapısına koşarak silahını verdi ve cezasını erteletti.

Bu esnada kışla, karakol, okul, yol ve köprü inşaatı devam ediyor, lüzum ve ihtiyaç duyulan noktalarda karakollar açılıyordu; Kahmut'ta birinci ve Şin'de ikinci karakol açıldı, Kahmut karakoluna gidip gelebilmek için Pah ile Kahmut arasında Harçık suyu üzerinde telle asma bir köprü yaptırdı.

Genel Müfettiş her hafta Dersim'in bir köşesine gidiyor, devletin yerleşeceği zamana kadar halka öğüt vererek, kendilerine hakikati, asıllarını ve menfaatlarını öğretmeye uğraşıyordu. Devlet dağ başlarındaki tek evleri kaldırarak köy toplulukları kuracak, birkaç köyün ortasında bir okul açacak, köy ve nahiye yollarını yapacak ve halka hayvancılık ve hayvan ürünlerini ıslah yollarını gösterecekti.

HAYDUTLAR SALTANATI YIKILIYOR

"...Zorluklara uğrasa da, yaz ve kış bu programı biz orada uygulayacağız. –İ. İNÖNÜ..."

Halka karşı gösterilen kurtarıcı alaka ve geçim yolları yaratan tedbirler, hükümetin nüfuzunu her gün bir kat daha artırıyor; suçlular, cezalarını affettirmek için takım takım hükümet dairelerine koşuyorlardı. Kahmut'ta ve Şin'de karakolların açıldığını, yolların durmadan ilerlediğini ve böylelikle Dersim eşkıyalığının sonunun geldiğini, artık halkı bir köle gibi kullanamayacaklarını gören ağalar, son defa bir talih tecrübesi daha yapmak istediler. Halkı karakollar ve köprüler aleyhine tahrik ederek bunları yıktırmak istediler. Dersimli, büyük hareketlere çoğunlukla martın 22. sabahı başlar. Bugün, Dersimli için kutsaldır, ilkbaharın birinci günüdür; bu, güneşe tapılan devirlerden kalma insanların bir devamıdır. Dersim işte böyle bir günde azmayı tercih eder, bundan bir meymenet umar. Ağaların tahrikine uyan Demenliler 21-22 Mart 37 gecesi Kahmut köprüsünü yaktılar ve karakola tecavüze başladılar. Bunun arkasından Seyit Rıza şakisi de Şin karakoluna tecavüz etti (26 Nisan 37).

1937 Harekâtı

Yürütülen imar ve medenileştirme çalışmalarının bu suretle önüne geçilmek istendiği görülünce 1937 harekâtına lüzum hissedildi. Ana kuvvetler toplanıncaya kadar küçük kıtaları ezdirip de eşkıyayı şımartmamak için Kahmut tarafındaki kuvvetler Mazgirt'e, Şin tarafındaki kuvvetler de Beyazdağ'a alındı.

Doğudan hazırlanan kuvvetlere Ankara'dan Muhafız Alayı da katıldı ve bu kuvvetlere Nazımiye-Keçiseken-Sin-Karaoğlan hattına süratle varmak vazifesi verildi. Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak beraberinde Asbaşkan Orgeneral Asım Gündüz ve kurmayları olduğu halde Dersim'e giderek harekâtı takip ettiler. Büyük kahramanlık gösteren kıtalar, yukarıda adı geçen hattı ve hatta daha ilerisini kısa bir zamanda tuttular, bu hattın gerisinde suçlu ve silah topladılar.

İnönü'nün Sözleri

Başbakan İnönü Tunceli hadiseleri hakkında Millet Meclisi'ne verdiği izahat arasında esas olarak demişti ki:

"- Hükümet iki seneden beri Tunceli bölgesinde özel ıslahat programı takip etmektedir. Bu program bu bölgeyi medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve özel hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma ayrıntılarını içermektedir. Bunu, şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış bazı reisler iyi karşılamadılar. Islahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu, bizim özel askeri tedbirler almamızı icap ettirdi. Orada şunu düşündük: Mukavemet eden ve hükümet programına muhalefet eden bölgede ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o bölgede ciddi cezalandırmalar yapmak ve bırakmak... Biz buna "sel seferleri" dedik. Ve memleketin bir tarafında bir hadise çıkınca onun üzerinden kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda çıkmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra, kendi programımızın –hiçbir şey olmamış gibi– takip olunmasını esaslı vazifeden saydık...

"Tunceli'de ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler ara görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz,

karakol yapıyoruz. Bir iki ay müddetle bu işlere ara gelmiş olan yerlerde tekrar bu işlere başladık.

"... Oradaki vatandaşların işitmelerini isterim ki, Cumhuriyet hükümeti oraya ıslah programını süs olarak, heves olarak götürmedi. Zorluklara uğrasa da, yaz ve kış bu programı biz orada uygulayacağız!"

İnönü Dersim'de

İnönü haziranın 19. günü, yanında Doktor Refik Saydam olduğu halde Elazığ'a gitmiş ve o gün Dersim'in içine girmişti, ertesi günü Kızıldağ'a çıkan İnönü imar ve medenileştirme çalışmalarını görmüş ve yerinde direktifler vermişti.

1937 Harekâtının Sonunda

Bu harekâtın devlete karşı fiilen itaatsizlik gösterenlere, haydutlara karşı olduğu, uslu oturana bir şey yapılmayacağı ilan edildi ve bu tedbirle ayaklanmalar yerelleştirildi; daha ileri hatlara varılarak Demen ve Abbas uşakları bölgesi eşkıyadan temizlendi. Seyit Rıza'yı saklayan Lâçin bölgesinde de silah ve suçlu toplandı: Lâçinlere yardımı tespit edilen Koç uşaklarından da silah istendi. Kalanlılar uslu durdular.

Dersim vicdanının uru Seyit Rıza, Demen uşağının başı Cebrail ve Haydaranlı Kamer yakalandılar. Seyit Rıza bu sefer Dersim zihniyetinin kellesine mal olduğunu gördü, yarım asırdan beri bu dağlarda akan kanların belli başlı bir sorumlusu olan bu haydut, Elazığ cezaevinde kendisini görenlere:

"Soranlara söyleyin, Seyit Rıza divane oldu..." sözüyle Dersim'de haydut saltanatının perişan olduğunu ve tarihe karıştığını itiraf etti.

1937 harekâtı biterken Munzur dağının kuzey yamaçlarında oturan halkın silahları toplatıldı ve jandarma bu vazifeyi muvaffakiyetle başardı.

Atatürk Dersim'de

1937 yılının son aylarında Atatürk, yanında Celal Bayar olduğu halde bir Doğu seyahati yapmıştır. Bu seyahatinde Dersim'e de uğrayan Atatürk, Singeç suyu üzerinde yapılan büyük bir beton köprüyü açmış ve Murat suyu üzerinde yapılması kararlaşan köprünün yerini incelemişti.

1938 Yılına Girerken

1938 yılma girerken devletin imar ve medenileştirme kolu çıkarılan bütün engellere rağmen durmadan işliyor, Dersimlinin kesesine para akıyordu.

Danzik, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da karakollar, nahiye konakları yaptırılıyor ve Nazimiye, Pülümür, Mameki, Deşt, Hozat ve Ovacık'ta kışlalar, hükümet konakları ve evler inşa ediliyordu.

Dersim ağaları korktukları akıbetin artık tamamen başlarına geleceğini görüyorlar, son bir defa daha Dersim'i ayaklandırmak için bahane arıyorlardı; çünkü suçları ertelenmiş, nüfus ve askerlik cezaları kaldırılmış, askerlik müddetleri altı aya indirilmiş, vergi borçları hafifletilmiş, bir yandan da toprağa kavuşmakta olan ve devletin yaptırdığı yollarda, yapılarda bir lira gündelikle iş bulan Dersimliler, ağalara aldırmamaya başlamışlardı. Köprülerin kurulduğunu, yolların açıldığını, günde altmış kamyon dolusu inşaat malzemesinin Dersim topraklarına girdiğini, hastasına sağına dispanserlerin kapısının daima açık olduğunu, 19 okulun bir yıl içinde yeniden açıldığını, hayvancılığın ve ziraatin iyileştirilmesi için

devletin yardım ettiğini, tohum ve fidan verdiğini, ağaçlarını aşılattığını gören halk arasında, ağaya dirsek çevirmeye başlayanlar hayli çoğalmıştı.

Dersim belasının başı ve sorumlusu olan ağalar gene el ele verdiler, ellerindeki halkın hepsinin birden kaçıp kurtulmasına meydan bırakmadan yalanlar ve dolanlarla onları azdırdılar. Azgınlık bu sefer Kalan bölgesinde başladı. Kalanlılara bundan önce uslu oturduklarından dokunulmamıştı; henüz imar ve medenileştirme çalışmaları kendi bölgelerine erişmemiş olan Kalanlılar, ağaların ve seyitlerin tahrikine uyarak Diztaş karakoluna tecavüz ettiler. Kış gelmişti, dağlar karla örtülmüştü, yollar henüz bitirilmemişti, harekâta yazın devam edilmek üzere kış geçirildi.

1938 Yılında Yapılan Hareketler

Havalar açılınca asker Kalan bölgesine girdi, Demenlerle Haydarların bölgelerindeki dökünütleri topladı; ağaların kötülüğüne ve fesadına alet olmaktan bıkmış olan ve asırlardan beri onların zulmü altında inleyen halk, askere kılavuzluk ederek ağaları, azılıları, onların yataklarını, yardımcılarını gösterdi ve yakalattı. Dersimli hürriyetin tadını tadıyor, insanlık havasını solumaya başlıyordu. Asker en yüksek dağlara çıkıyor, dereleri aşıyor, mağaraları arıyor ve yörenin kötü unsurunu topluyordu, kalmış silahlar da böylelikle ele geçiriliyordu.

Bu bölgelerde harekât devam ederken, Koç ağaları ordunun gelip, halkı kendi ellerinden kurtaracağını anladılar, –Aktaşlı Hüseyin'in karısının gelip aşiret geleneğini tahrik etmesi üzerine– bir destekleme isyanı çıkarttılar, 19 Haziran gecesi Amutka karakolunu bastılar, Amutka'da bir irfan ocağı kurmak için bin bir güçlük içinde çalışan okul inşaatı ustaları da koşup karakola kapandılar. Karakolun basıldığı gecenin sabahı Elazığ'ın Vertetil havalimanından kalkan tayyareler Amutka karakolunun üzerinde uçuyor ve ma-

kineli tüfekleriyle etrafı sarmış olan haydutları tarıyordu. Arkadan seyyar jandarma geldi, karakolu kurtardı ve Koç bölgesi de baskı altına alındı.

Artık Dersim eski Dersim değildi, tayyare yarım saat sonra imdat isteyen herhangi bir noktaya varıyor, büyük kuvvetlerin gelişi de ertesi güne kalmıyordu. Devletin kuvvetle Dersim'in her yanma hâkim olması zamanı gelmiş bulunuyordu.

Kamutay* 1938 yaz tatiline girerken o zamanki Başkan Celal Bayar iç meseleler arasında Dersim'e de temas ederek, bu yıl Dersim denilen işi kati surette tasfiye etmek için devletin bir tedbiri daha olduğunu ve ordumuzun Dersim havalisinde vazife alacağını ve genel bir tarama hareketiyle cezalandırma kuvvetlerine destek olaraktan bu meseleyi kökünden söküp atacağını söylemişti.

Ordunun Büyük Hizmeti

3. Ordu'nun almış olduğu bu vazife Genelkurmay Başkanımız yüce Mareşalin de hazır bulunması ile Ordu Müfettişi Orgeneral Kâzım Orbay'ın sevk ve idaresi altında iki safhada yapıldı. Bütün Dersim, gayet ciddi bir surette tarandı. Bu harekât olurken ben de Tunceli'de bulundum. Aşiret reisleri ve ağaları, fesatçı seyitlerle elebaşları tutuldu, Dersim'den çıkarılarak batıya yollandı. Ordunun yüksek bir gayret ve tam bir muvaffakiyetiyle başardığı bu harekât, bundan sonra Tunceli'de genel ve toplu eşkıyalık niteliği taşıyacak herhangi bir harekâtın olması ihtimalini kökünden sildi. Dersim artık kurtulmuş ve kurtarılmıştır. Dersim'de asker ayağı basmamış, subayın ve komutanın zekâ ve enerjisinin temas etmemiş olduğu bir nokta kalmamıştır. Ordu bu büyük hizmetiyle de Türk milletinin sonsuz teşekkürüne bir kere daha layık olmuştur.

***

* Millet Meclisi. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Dersim ıslahatının tarihçesini yaptık, yarım tedbirlerin uyandırdığı ters etkileri gördük ve işin bizden önceki devirlerde ele alınışındaki teşhis hatasını belirttik. Bu konunun, bizim için on binlerce insanın, ağanın ve seyidin maddi ve manevi zulüm ve esaretinden kurtarılması ve medenileştirilmesi davası olduğunu anlattık. Bu dava, Kemalizmin yapıcı vasfının yeni bir muvaffakiyet sahası olacaktır ve daha bugünden olmuştur bile...

DERSİM'İ YOLA GETİRMEK İÇİN HER ŞEYDEN ÖNCE YOL YAPMAK LAZIMDI; YOL, HAYDUDU "YAPICI İNSAN" HALİNE SOKAN OKUL OLDU

İki yılda 480 kilometre yol yapıldı.

Tunceli'ye hâkim olmak için önce yolunu yapmak gerekti. 1860 yılında buraya ilk defa temas eden Osmanlı müşirleri de bunu böyle görmüş, ağaları nişanla ve rütbeyle teşvik ederek, Erzincan-Pülümür-Hozat-Pertek-Harput ve gene Erzincan-Pülümür-Nazımiye-Mazgirt-Palu-Harput arasında tekerlekli vasıtaların geçebileceği yollar yaptırmak istemişlerdi. Bu yolları güya Dersimliler kendi vasıtalarıyla yapacaklar ve yolun tutar masrafı on senelik vergilerinden düşülecekti. Yalnız yolda çalışanlara devlet bir tayın ekmeği ve yirmi para gündelik verecekti. Müşire vaatte bulunan Dersim ağaları, yol yaparlarsa hüküm ve nüfuzlarının nihayet bulacağını görerek bundan vazgeçtiler.

1875 Gazi Muhtar Paşa gene yol istedi, Mazgirt Kaymakamı Gülabi bir parça yola başlattı ise de Hozat Kaymakamı Mansur ve Pülümürlü Şah Hüseyinzade, Gülabi'yi öldürttüler, bir karış yol yaptırmadılar.

Pertek Geçidi

Meşrutiyet idaresi, Pertek'te Murat suyu üzerinde bir taş köprü yaptırmak istedi, fakat muvaffak olamadı. Bu köprünün bugün ayak temellerine rastlanır. Bu devirden Dersim bölgesinde bayın-

dırlık eseri olarak Pertek tahta köprüsü ile Mazgirt yolunda yine bir tahta köprüden başka bir şey kalmamıştır.

Dersim yolları kayaların üzerinde katır nallarının açtığı patikalardan ibaretti; bunlar uçurumların kenarlarındaki dar izlerdi. Alışkın olmayan gözler buradan geçerken kararır, hele biraz sinirli olanlar yaya yürümeyi tercih ederlerdi.

Dağlı Türk, burada bir keçi gibi dolaşır, büyük bir süratle mesafe alırdı. Kışın bu yollar Dersimliler için açıktı, yabancılar hiç kımıldayamazlardı; hatta Dersim'in yıllanmış zaptiyelerinin bile gidemediği kısımlar vardı.

İlk Yollar

1928'de Elazığ-Hozat yolu otomobil geçebilir bir hale kondu, Pertek'ten Mazgirt'e doğru yol yapılmaya ve 1929'da Hozat'la Ovacık arasında toprak düzlemesine başlandı. Bu sırada Murat taştı, Pertek köprüsünü aldı götürdü, Cumhuriyet aynı yılın içinde yerine bir eşini koydu.

Bugün Tunceli'ye girmek için bu köprüden geçilir. Bugünkü tahta köprüye karşı müfettişliğin ve ordunun gösterdiği dikkat insanın gözünü yaşartacak derecededir: Beton köprü yapılıncaya kadar, bunu sakatlamamaya dikkat eden memurlar, köprünün iki başında yüklü kamyonları boşaltıyorlar, eşyaları yük arabalarıyla karşıya geçiriyorlar, kamyonlar köprüyü boş geçiyor ve ondan sonra suyun öbür yüzünde yüklerini alıp gidiyorlar.

Pertek'in büyük beton köprüsü, bugünkü köprünün biraz kuzeybatısında Murat'ın darca bir boğaz teşkil ettiği iki tarafı sağlam kayalara dayanan bir noktada yapılmaktadır. Boyu 145 ve kemerinin açıklığı 106 metre olan bu büyük Cumhuriyet eseri bu yıl açılacaktır; 250.000 liraya çıkmaktadır. Cumhuriyet Tunceli'yi betonla bütün vatana bağlamaktadır.

Yapıcı İnsan...

Tunceli'nin yolları Pertek'ten ayrılır, iki yıldan beri her istikamette baş döndürücü yol faaliyeti vardır. Fakat Dersim'de yol yaptırmak kolay değildir. Elinden gelse ağa, halkı bu işe bırakmayacaktı, devlet korkusu ile gözünü yummakta idi. Dersimli bir lira gündeliği ömründe duyup işitmemiştir, hatta ilkönceleri inanmayarak işyerine tereddütle gitmiştir. Bu sefer de Dersimli, yol müteahhitlerini memnun edememiştir. Dersimli, boylu bosludur, çok gösterişlidir, karşısına çıkan dik bir yokuşa bir nefeste tırmanır, bunu hafif bir meyille uzatıp daha az yorulmayı düşünmez, keçi gibidir, fakat eline kazmayı verdiğiniz zaman...

Dersimlinin elinden silahı Cumhuriyet henüz almış ve eline kazmayı küreği, bu medeniyet ve yapıcılık silahını yeni vermiştir.

Yalnız tetik kullanmaya alışkın olan eller yumuşaktır, kazma ve kürek bu elleri acıtır, Dersimlinin avucu üç beş günde su toplar, o avuç henüz nasır tutmamıştır. Mühendisler ve müteahhitler Dersimliyi, eline talk kremi sürerek çalışmaya alıştırdılar. Dersimlinin kuvveti ayağında, baldırında ve ciğerindedir; iyi koşucudur, fakat yapıcı değil... Kazmayı kayaya kuvvetle vurup saplayamaz, omuzu ve beli, mesela bir Orta Anadolu çocuğunun vücudu gibi "yapıcı insan" gövdesi halinde oluşmamıştır, kazmayı vurup kayaya saplayamayan bu omuzlar, kuvvetli bir bel hareketiyle bir parçayı koparıp yerinden sökemez. Dersimlinin durmadan sekiz saat, on saat çalışmaya sabrı yoktur, sabahtan akşama kadar oturup balast için taş kırmaktan usanır, bu bakımdan tembeldir, dalgacıdır. Fakat kendisine iş verene dosttur. Eli para göreli neşesi ve hayata bağlılığı artmıştır. Hafta sonu eline gündeliği verildiği zaman ömründe altı yedi lirayı alnının terinin hakkı olarak kazanmamış ve bu kadar bir toplamı bir arada görmemiş olan Dersimli, bir kenara çekilir, belki de sekiz on defa parasını sayar, lirayı yan yana dizer, bakar, koynuna koyar, arada bir yerinde durup durmadığını yoklar, bir fırsat bulursa bir ağacın arkasına saklanır, tekrar sayar ve köyü yakınsa bir gece koşar gider, karısına gizliden bir iki lira harçlık bırakır ve yi-

ne işine döner. Dersimli artık bundan sonra "yapıcı insan" halini alacaktır; yapıda, sabanda elleri nasırlanacak ve insanca yaşamanın yolunu da böyle tutacaktır. Yol boylarında kadınların taş kırdığına rastlar ve merak edersiniz. Pertek'in ve Elazığ'ın anneleri, çocukları ile beraber gelmişler, burada 60-70 kuruşa gündeliğe girmişlerdir. Türk anası sabırlıdır, çalışkandır, dürüsttür. Vücudu zahmetin her türüne katlanmaya alışkındır. Çift ve çubuk onun elini nasırlandırmıştır, bir taş yığınının önüne oturur, bir dakikayı boş geçirmeksizin sabahtan akşama kadar taş kırar, günlük taahhüdünü doldurur ve gündeliğini hak eder. Alakalılar bunlardan çok memnundular. Pertek-Hozat yolu şose olarak tamamlanmıştır, bu yolun virajlarında korkuluklar ve üzerinde beton köprüler vardır. Bu köprülerden 60 metre boyundaki Singeç köprüsünü geçen yıl Atatürk açmıştır, bugün otomobiller Elazığ'dan Hozat'a iki saatte gitmektedir.

Hozat-Pülür-Erzincan Yolu

Hozat-Pülür yolu toprak düzlemesi halinde açılmıştır. Bu yaz büyük kamyonlar da dahil olmak üzere bütün tekerlekli vasıtalar bu yol üzerinde muntazaman işlemiştir. Arazinin çıplaklığına, engebesine, buraların pek az insan yoğunluğuna sahip olmasına rağmen yollar iyi bir şekilde açılmış bulunuyor. Pülür'den güneybatısı istikametinde Ziyaret köyüne kadar da otomobil ile gidip gelinebilmiştir. Hozat-Pülür yolu, Tunceli'yi dik olarak ortasından keser.

Pülür ile Erzincan arasında bir otomobil yolunun yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun 1939 yılının çalışmaları arasına konması düşünülmektedir. Bu yolun Erzincan'la Munzur dağı arasındaki kısmı şimdiden otomobil yolu haline konmuştur.

Pertek-Mameki-Pülümür Yolu

Tunceli'nin ikinci şosesi, yine Pertek'ten başlayarak Kalan kazasının merkezi olan Mameki'ye gitmektedir. Mameki, Hozat'ın do-

ğusundadır ve aynı hizadadır. Pertek'ten Mameki'ye bugün otomobille gidilmekte ve şosenin inşaatı da hayli ilerlemiş bulunmaktadır. Bu yol üzerinde 60 metre uzunluğunda Türüşmek köprüsü beton olarak yapılmaktadır. Dinar mevkiinde 50 metre uzunluğunda bir tahta köprü yapılmıştır. Mameki'nin önünde Munzur üzerinde 80 metre uzunluğunda ahşap köprüden geçilmektedir, yakında 100 metre boyunda bir de beton köprü yapılacaktır.

Bu yol Mameki'den sonra biraz doğuya meylederek, kuzeye doğru çıkar, Seyithan mevkiinde tamamen doğuya döner ve Nazimiye'ye gider. Mameki-Nazimiye yolu toprak düzlemesi olarak yapılmıştır, sınai imalatı bitirilmek üzeredir, bu yoldan Nazimiye'ye otomobil gitmiştir.

Mameki ile Seyithan arasında yüklü bir kamyonun geçebileceği yükseklikte 72 metre uzunluğunda bir tünel açılmıştır. Seyithan köprüsü tahtadır, betonu da yakında yapılacaktır.

Seyithan'dan sonra yol kuzey istikametini takip ederek Pülümür'e varacaktır. Bu yolun Pülümür'den itibaren güney istikametinde Pardi köyüne kadar olan kısmının toprak düzlemesi bitirilmiştir. Bu yol Tunceli'nin ve memleketin anayollarının bir mühimi olacaktır. Pülümür ile Erzincan arasında, toprak düzlemesi halinde, oldukça geniş bir yol vardır.

Pertek-Mameki yolu üzerinde Vaskirt üzerinden Peri'ye bir toprak yol ayrılır, bu yol Peri'den Kızılcık, Göktepe, Demirtaht üzerinden Mazgirt'e gider.

Margirt'in yolu, Pertek-Mameki şosesinden Yukarı Kaçar köyü civarında ayrılır, Munzur suyunu Şeyhsu civarında geçer. Bu yol üzerinde geçici bir tahta köprü vardır; şimdi 120 metre uzunluğunda bir beton köprü yapılmaktadır. Mazgirt'ten Muhindi nahiyesine de bir toprak yol vardır.

Bu yollardan başka Hozat ile Mameki arasında bir yol açılmıştır, bu yol Sin'den geçer; otomobiller gidip gelmektedir.

Elazığ halkevi binası.

Elazığ'da Atatürk heykeli.

Elazığ Halkevi kitap salonu.

Tarihi Harput kasabasında bir çınar altı.

Harput'ta Atatürk anıtı.

Harput tarihi eserlerinden bir cami.

Elazığ ovasının şirin köylerinden biri.

Munzur eteğinde Mareşal Çakmak kasabası.

Elazığ'ın Vertetil köyünde devletin yaptırdığı göçmen evleri.

Elazığ ovasında yerleştirilen
Rumeli Türklerinden bir göçmen.

Tunceli'de yün eğiren bir kız.

Çemişkezek'in Yolu

Tunceli kazaları içinde henüz Pülümür'den başka Pertek'e bağlanmamış bir tek merkez olarak Çemişkezek kalmaktadır. Onun bugünkü tek yolu Elazığ'dandır; Elazığ'dan Murat kenarına gelinir, oradan gemi ile su aşılır ve Çemişkezek'e gidilir. Burada Murat üzerinde büyük bir beton köprü yapmak çok pahalı bir iştir. Çemişkezek'in de Pertek-Hozat şosesi üzerinde bir noktadan, diyelim Hıdırdamı'ndan batıya doğru ayrılacak bir yolla, Tunceli yolları şebekesine bağlanması düşünülmüş ve Genel Müfettiş bu yeni yolun keşfinde bizzat bulunmuştur.

Bu istikamet, Tunceli'nin tarihi toprak yollarının güzergâhına paralel ve uygundur. Nazimiye-Mameki-Hazat-Çemişkezek-Kemaliye istikameti... Kemaliye'nin Şirzi köprüsü de yapıldıktan sonra bu yol Bingöl'lerden Arapkir'e kadar açılmış olacaktır. Şirzi köprüsünün keşifleri yapılmıştır, bu yıl eksiltmeye çıkarılacaktır.

Özetle, bugüne kadar Tunceli'nde 480 kilometre şose ve toprak düzlemesi yol ve 684 metre uzunluğunda dokuz beton köprü yapılmıştır. Böyle bir eser ancak Cumhuriyet devrinde yapılabilir. Bu netice, rejimimizin yapıcı vasfının bir zaferi olmuştur.

Hedik ve Tevik

Tunceli'nin içindeki yollardan kışın yalnız Hozat-Pertek-Elazığ ve Pertek-Mameki kısımlarım otomobil ve kamyonlara açık bulundurabileceğimizi tahmin ediyorum. Bunun için İsviçre ve diğer dağ memleketlerinde kullanılan önündeki büyük pervanesi ile karları dağıtıp yol açan otoşönileri* tavsiye ederim. Hozat-Pülür yolu henüz toprak düzlemesi halinde olduğundan ve çok yüksekten geçtiğinden bu kısım için başka tedbirler düşünmek lazım gelecektir.

* Autochenille: Paletli otomobil. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Dersimli kışın ayaklarına hedik denen bir aleti takarak kar üzerinde yürür, ama kaymaz. Hedik, çapı kırk santim kadar olan bir tahta parçasıdır, üzeri ipler örülerek ayaklara bağlanır.

Ağa takımı tevik denen bir nevi kızağa biner, marabasına çektirir. Tunceli'de Cumhuriyet'in çağdaş kayak vasıtalarından istifade ederek çok çevik hareketler yapacağına şüphemiz yoktur.

Tunceli'nin Dışındaki Yollar

Tunceli'nin dışındaki yollar da mühimdir: Keban ile Palu arasındaki büyük şosenin köprüleri yapılmıştır. Fırat, Keban'da yeni yapılan büyük bir beton köprü ile aşılmaktadır, bu yol doğuya doğru Cip köprüsünü geçtikten sonra Elazığ'a uğramakta ve oradan Alişam köprüsüne gelmekte ve Murat üzerindeki 185 metre uzunluğundaki Külüşkür köprüsünü geçtikten sonra Palu'ya varmaktadır.

Tunceli'de Demiryolu

Tunceli'de demiryolu istasyonları. Bu söze belki de şaşacaksınız, halbuki bugün Erzurum demiryolunun Ilıç durağı Tunceli'nin kenarındadır, aylardan beri işletmeye açılmıştır. Burası Tunceli'nin kuzeybatısındadır, Kuruçay kazasının merkezinin Ilıç'a getirilmesi bile söz konusudur; bu suretle Tunceli'nin tam kuzeyinde modern bir kasaba kurulmuş olacak, demiryolu ile her tarafa bağlı olan bu nokta, medenileştirme çalışmalarında bir ilerleme üssü vazifesini görecektir.

Demiryolu Erzurum'a doğru giderken Pülümür kazasına da uğramaktadır. Yolun geçtiği arazinin kaypak olması yüzünden demiryolu buradan Fırat'ın güneyine inmekte ve Tunceli arazisine girmektedir, demiryolunun girip çıktığı bu nokta Tunceli'nin kuzeydoğusundadır, burada Tunceli'nin bir istasyonu olacak, bu suretle Erzurum da, kısa bir yoldan Elazığ'a bağlanacaktır.

TUNCELİ'NİN İMARINA DOĞRU

İMAR VE MEDENİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI, ELAZIĞ'IN KÜLTÜR VE SAĞLIK KURUMLARINA DAYANARAK TUNCELİ İÇERİLERİNE YAYILIYOR

Yazılarımızı buraya kadar okuyanlar arasında, sürekli "Dersim" adını kullanmamı belki de dikkatsizlik görmek isteyenler olacaktır. Ben "Tunceli" adını yeni hayata doğan Dersim'imiz için kullanmak arzusuyla bu zamana kadar kıskandım. Artık Tunceli, diyebiliriz. Tunceli, bugün Türkiye'nin refah ümitleriyle dolu ve saadetinin arifesinde bulunan bir parçasıdır.

Tunceli'nin imar ve medenileştirilmesinin ve kültür sahasında gelişmesinin büyük bir medeni merkeze dayanması lüzumunu doğuran sebepleri birer birer saymıştık. İşte bugün Elazığ bu şerefli rolü oynuyor: 4. Genel Müfettişliğin merkezi oradadır.

4. Genel Müfettişlik, Elazığ, Bingöl, Erzincan ve Tunceli vilayetlerinin işine bakar, müfettişlik bölgesi 40.000 kilometrekare büyüklüğündedir ve yarım milyon nüfusu vardır. Tunceli'nin coğrafyasını biliyoruz, diğer vilayetlerinde de dağlık arazi çoktur. Devlet 4. Genel Müfettişe yalnız Tunceli'yi kurtarmak vazifesini vermemiştir; o kısım, Tunceli vali ve komutanı sıfatıyla üzerinde daha ziyade çalıştığı konudur, Genel Müfettiş diğer üç vilayetin kalkınması işleriyle de meşguldür.

Elazığ

Elazığ Orta Anadolu'nun doğusuna doğru olan topraklarımızda büyük kültür merkezlerinden biri olmak üzeredir. 75-80 sene önce

Harput beylerinden Çataloğullarının mezrası olan bugünkü yerde bir jandarma dairesi, bir hükümet konağı ve daha sonra kışla yapılarak Mamuretülaziz kasabasının temeli atılmıştır. Sonradan komutan olan Mustafa Naim Paşa bugünkü şehrin planını çizmiş ve şehir bu plana göre gelişmiştir; doğudan batıya doğru geniş bir bulvar çizilmiş, mahalleler bu bulvara, birbirine dik sokaklarla bağlanmıştır. Doğuda, Diyarbakır yolunun ağzında kışlalar kurulmuş, hükümet konağı bulvarın üzerine ve şehrin ortasına konulmuş, şehir de bu merkez etrafında genişlemiştir. Düne kadar bu yeni şehrin ne suyu, ne parkeli bir yolu vardı. Harput ise, bu ovanın üzerinde bir kartal yuvası gibi duruyor, zamanın elinde harap olup gidiyordu. Cumhuriyet yıllarında ışığa, birçok medeni tesislere kavuşan Elazığ son iki yıl içinde şehirlerimizin en talihlilerinden biri oldu.

Elazığ'ın düzgünce haritası ele alınmış ve şehrin gelecekteki planı çizilmiştir, şimdi Elazığ'ın gelecekteki şekli şöyle bir manzara gösteriyor:

Kuzeyden Tunceli'den girerken sağlık kapısı (birçok sağlık kurumlarıyla), Diyarbakır'dan girerken ordu ve adalet kapısı (ağaçlıklar içinde kışlaları, adliyesi ve cezaevleriyle), güneyden demiryoluyla girerken büyük imar sahası (yapılacak olan müfettişlik binası, devlet daireleri, lise, lise öğretmenleri sitesi, kültür parkı ile), batıdan girerken büyük kültür kapısı (kız enstitüsü, stadyum ve halkevi ile) sizi karşılıyor. Şehrin merkezinde vilayet dairesi, belediye, çarşı ve diğer iktisat kurumları yer alıyor.

Bu gelişme planı kısmen gerçekleşmiştir ve gerçekleşmek üzeredir:

Sağlık Mahallesi

Elazığ'da Cumhuriyet işe kültür ve sağlık kurumlarıyla başlamıştır. Kuzeydoğusundaki Sağlık mahallesinde, 80 yataklı yepyeni bir memleket hastanesi, bir de cüzam hastanesi yapılmaktadır.

200.000 liraya bir askeri hastane yapılması da kararlaşmıştı. Şehirde mevcut olan akıl hastanesine bir pavyon eklenecek, bu suretle, Elazığ doğunun büyük bir sağlık merkezi haline gelecektir. Kâfi miktarda hasta taşıyıcı ve lüzumunda içinde müdahale yapabilecek vasıtalarla donanmış bir hastane kamyonu, bu sağlık kurumlarıyla Genel Müfettişlik sınırları içindeki halk arasında bağlantıyı kuracaktır. Sağlık mahallesine giden yol, Tunceli Caddesi adını almış ve parkesi kısmen döşenmiştir.

Kültür Mahallesi

Batıda Malatya caddesinin ağzındaki stadyum, halkevi, kız enstitüsü ve park, eski vali Tevfik Gür'ün Elazığ'a yadigârıdır. Stadyumun tribünü yapılmıştır, sahası genişletilmek ve düzenlenmek istiyor.

Halkevi, doğudaki yapılarımızın en güzellerinden biridir. Taştan yapılmış olan binanın geniş salonları, mükemmel bir kitap odası vardır. Bu binanın önünde Atatürk'ün asker elbisesiyle ayakta duran bronz bir heykeli Elazığ'ı şereflendirir. Halkevinin yanındaki park şehrin büyük bir ihtiyacını karşılar... Halkevinin arkasında yapılmış olan kız enstitüsü Elazığ'da Cumhuriyet'in çok kıymetli bir yuvasıdır.

Genel Müfettiş, enstitüsünün bu yörenin hayatında oynayacağı rolü bana şöyle anlatıyordu:

"Türkiye'nin içini bilirsiniz, kasabalarımızda yoksulluğa düşmüş birçok aile vardır, bunlar tembel tembel otururlar, zavallılar hayatlarını kazanmak yolunu bilmezler, dikiş bilmezler, elişleri bilmezler, ütü ve çamaşır bilmezler, darlık ve ıstırap içinde yaşarlar. Böyle büyük merkezlerde ev işlerini bilen ev kadınına daima iş vardır, çamaşır dikip yıkamak bile esaslı bir kazanç vasıtasıdır.

"Yemeğimizi ıslah etmek, çeşitlendirmek de lazımdır. Bütün bunları bize verecek bir kız enstitüsü idi, Cumhuriyet hükümeti bunu bizden esirgemedi. Geçen ders yılında açtı, ilk defa altı aylık öğretim oldu.

"Memnuniyetle söyleyelim ki, enstitü açılınca memleketin bütün ileri gelenlerinin bayanları kurslara girdiler, fakir aileler de koştular geldiler. Subayların ve memurların aileleri devamlı bir talebe oldular ve imtihana girdiler.

"Elazığ orta mektebinden çıkan kızlarımız lise sınıflarına devam edemiyordu. Şimdi bu enstitünün lise sınıfına devam imkânını buldular ve hem de medeni hayatın icap ettirdiği bütün sanatları öğrenebilecekler...

"İlk mektebi bitiren kızlarımız için de bu enstitü pek kıymetli bir ortaokul vazifesini görüyor."

Tunceli'den Kızlar

"Şimdi sizi ilgilendiren kısma geleyim, enstitü Tunceli'nin karanlık köşelerinden getirilen kızları da yüce maksadımız uğrunda yetiştiriyor. Ben bu kızları seçerken şu vasıfları aradım, aşiret ağasının kızı olmasın, kölenin de kızı olmasın... Halktan, kendi yuvasına hâkim ve sahip olan bir çiftçinin kızı olsun... Evi, toprağı olan ve asi veya esir tanınmayan bir ailenin kızı... 12 ile 15 yaş arasında 28 kız bu enstitüye geldi, bu teşebbüsümüzün ilkönce hayli mukavemet gördüğünü de söylemeliyim...

"Bu kızlar, enstitünün şefkatli öğretmenlerinin elinde temizlendiler, giydirildiler ve temizlik, dikiş, Türkçe okuyup yazma öğrendiler. Şimdi tatil zamanı köylerine döndüler, hem de arzu etmeyerek... Şehirde kalmak ve buranın temiz ve rahat hayatına devam etmek istiyorlardı.

"Halbuki biz bunları iki üç sene okutacağız, memleketi gezdireceğiz, Ankara'yı, İstanbul'u ve İzmir'i mutlaka göstereceğiz ve ondan sonra bulundukları köylere kadın eğitmen olarak yollayacağız...

"Bay Uluğ, Tunceli'yi dolaşırken bu kızlarımı bulunuz ve onlarla konuşunuz..."

General Alpdoğan'ın bu sözlerini can kulağıyla dinledim. Gerçekten Dersim'in gelecekteki annesini Türkçemizin en güzel lehçesiyle burada yetiştirmek gerekliydi. Bunların 13-14 yaşlarında çocuklar arasından seçilmiş olması isabetliydi, daha küçük yaştakiler öğrendiklerini unutacaklar ve bütün emek boşa gidecekti. Aslında bu yaştaki kızları alıp yetiştirmek fikri yüksek bir uyarıdan esinlenmişti.

Kültür adamlarımız, bu çocuklar ve Tunceli'nin diğer okullarındaki talebe üzerinde pedagojik usullerle incelemeler yapmışlar, Alfred Binet ve Simon usulleriyle yaptıkları bu gözlemlerde bu çocuklarda daima yaşlarının üstünde –bir veya iki sene kadar– daha büyük çocuk zekâsı görmüşlerdir.

Bu kızlar, beş aylık bir çalışma neticesinde güzel lehçemizi almışlar, temizlik, nezaket gibi toplumsal hayatın icaplarına uyum sağlamışlar, öğretmenlerine çok ısınmışlar, okulun şefkatli ortamını benimsemişlerdir.

Eğitmen Yuvası

Elazığ'dan bahsediyorum, Elazığ'ın bir orta mektebi vardır, geniş bir bahçe içinde iyice bir binası bulunan ve bol arazisi olan bu yeri, Genel Müfettiş eğitmen okulu olarak hazırlamaktadır. Burada, bu havalinin özelliğine uygun bir program takip edilecektir. Çeşitli ziraatin fiilen öğretilmesine yarayacak olan bu geniş sahanın suyu da vardır. Burası erkek eğitmen yetiştirecektir.

Yeni İmar Sahası

İstasyon civarı, imar sahası olarak yeni baştan düzenlenmiştir. İstasyondan hükümet konağı önüne kadar güzel, geniş bir bulvar açılmış ve kadastro çalışması neticesinde bu yolun sol tarafında 20 bin metrekare belediye arazisi meydana çıkarılmıştır.

Şimdi burada Genel Müfettişlik binası yapılmaktadır; bina yükselmiştir, yakınında jandarma deposu yaptırılmıştır. Devlet mete-

oroloji istasyonu burada kurulacaktır. Lise burada yapılacaktır; önünde geniş bir saha bırakmıştır, burada lise öğretmenleri için güzel bir mahalle kurulacaktır. Caddenin öbür tarafını bahçeli evler yaptıracaklara belediye satacak ve yolun bir tarafındaki dereyi kapatanlara buraları parasız verilecektir. İmar Elazığ'da, bu suretle teşvik olunacak, belediye de elde edeceği gelirle şehrin fenni mezbahasını yaptıracaktır.

Şehrin kışlasının bulunduğu saha ağaçlıktır, güzeldir. Kışlaya giden yolun ağzındaki ada kaldırılınca bu saha birdenbire güzelleşecek ve ufak bir düzenlemeyle Elazığ'ın doğu kapısı da şenlenecektir.

Şimdi şehrin ortası kalıyor, İstasyon Caddesi'nin, şehrin ortasından geçen ve parke kaplanan Atatürk Bulvarı'yla birleştiği noktada bir meydan açılmıştır. Şehir otel ve gazinosu, hükümet konağının yeni pavyonu bu meydana yapılacaktır. Millî bankalar da bu meydan etrafında binalar yaparlarsa, şehrin ortası çok güzel bir şekil olacaktır.

Şehrin içme suyu 100 bin liradan fazla bir para istiyor, bu para temin edilmek üzeredir; su şehrin kuzeyinde toplanacak ve tabii basınçlı olarak dağıtılacaktır.

Kuzeyden gelen büyük sellerin akıntıları önüne kurulmuş olan Elazığ'ın derelerinin ve sel yollarının bir kısmı şehrin dışına alınmıştır. Ana sel yataklarından birinin iki tarafı tamamen ağaçlanarak örtülecek ve iki yanında yaya kaldırımı yapılarak, burası bir gezme yolu haline konacaktır.

İşte Elazığ'ın kısa bir zamandan sonra alacağı güzel, modern çehre...

Elazığ Ovasında

Elazığ ovası, yurdun sayılı güzel yerlerinden biridir, buranın verimli toprakları, şen, toplu köyler yaratmıştır. Devlet bu köylerde kendisine ait topraklara, anavatana koşan Rumeli Türklerini yerleş-

tirmiş ve onlara güzel evler yaptırmıştır. Ne yazık ki, kadastro ve tapu işlerinin zamanında yapılamamış olması bu göçmen kafilelerine hayli acı çektirmiş, ancak, dertlerine son aylarda çare bulunan halkın yüzü, yeni gülmüştür.

Burada Halkevinde vazife alan arkadaşlarımızdan bir ricamız var; göçmen köylülerle eski halkın evlenmelerini teşvik edecek olurlarsa çok yerinde bir vatan hizmeti görürler, bu meşgul olunması lazım gelen bir noktadır.

Tarihi Harput

Elazığ'ı bu yeni çehresiyle Tunceli'nin medeni desteği olarak tespit ettikten sonra, tarihi Harput'tan bahsetmemek mümkün mü?..

Harput tarihin çok eski şehirlerinden biridir. Bunların bir Eti şehri olması kuvvetle muhtemeldir, arkeologların bir gün burada Firigya, Asur, İran ve Bizans devirlerinin izlerine rastlamaları da muhtemeldir. Bugün ayakta duran eserler Selçukların ve Artıkoğullarınındır. Elazığ'dan otomobille 15 dakika süren bir yolculuktan sonra yüksek ve yalçın bir sırtın üzerindeki bu tarih şehrine çıkılır.

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Selçukluların olan Anadolu topraklarında, Harput, Artıkoğullarının feodal devletinin merkezlerinden biri, sonra da bağımsız bir Artık devletinin merkezi oldu.

Urfa Artıkoğullarından Sakman'ın torunu Kara Arslan Harput'ta Ulu Camii yaptırdı, oğlu 1185'te Harput Artıkoğulları devletini kurdu ve para bastırdı. Selçuk devletinin adı yalnız hutbelerde okunurdu. Ömrü yarım asır süren bu küçük devleti Eyuplular kaldırdılarsa da Konya Selçuklularından Alâettin kısa bir zaman sonra Harput'u Eyuplulardan kurtardı. Selçuklular zamanında, Harput askeri bir mevkiydi. Burada bir sübaşı oturur ve yöreye hükmederdi. Harput sonradan İlhanlılar devletinin eline geçti ve nihayet Karakoyunlular buralara sahip oldular. Bir aralık Dulkadiroğlunun hâkimiyeti

altına giren Harput, sonradan Safevi İsmail'in eline düştü ve nihayet Çaldıran zaferiyle Osmanlı İmparatorluğu'na geçti. İmparatorluk devrinde Harput sancak beyliğiydi, civardaki tımar ve zeametler Harput'a, Harput da Diyarbakır valiliğine bağlı idi. Tanzimattan sonra Harput valilik oldu ve biraz sonra da Mezrea'da bugünkü Elazığ kuruldu, vilayet merkezi oraya indirildi. Harput bugün bir nahiye merkezidir.

Bugün Harput'ta Türk mimarisinin en orijinal eserlerinden birisi olan Ulu Camii vardır. Caminin içindeki abanoz minber Türk ağaç işçiliğinin şaheserlerindendir.

Bundan başka mihrap mozaikleri kıymetli olan mescit vardır, mihrabında Selçuk tarzının istilaktitlerini* görmek mümkündür.

"Sare Hatun" adını taşıyan cami, 1259'da yapılmıştır, Uzun Hasan'ın annesinin adını taşıyan bu caminin yerinde eskiden bir mescit varmış. Bunlardan başka Selçuk eserlerinden Esediye Camiisi, Palu beylerinden Cemşit beyin yaptırdığı hamam –ki bugün de işliyor– Muzaffereddin ailesinden bir atabeyin yaptırdığı dere hamamının harabesi buranın kıymetli eski eserlerini meydana getirir.

Kalenin ne zaman yapıldığı belli değildir, çok tamir görmüş ve karakterini kaybetmiştir. Eski bir Süryani tapınağının yerinde, Selçuk padişahlarının müsaadesiyle yaptırılmış bir tapmak binası vardır, prizmatik iki sütunun üzerindeki çini mozaikler 16. asır Türk çinilerindendir.

Genel Müfettiş, Harput'a çıkılan yolları ve içindeki sokakları ve eski eserlerin bulunduğu yerleri düzenleyerek turistlere açmak istiyor. Bir tarih şehrinin bütün karakterini taşıyan Harput'ta Halkevinin karşısında, asırlık bir çınarın geniş gölgesi altında bir çeşmenin üzerine dikilen Atatürk'ün büstü önünde, Tunceli'yi kurtarmaya giden ordunun genç subaylarını uğurladık. Harputlular etrafımızı aldılar ve asırlarca bu yöreye acı çektiren belayı kökünden kazıyan Cumhuriyet idaresini candan övdüler.

* Stalactite: Sarkıt. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

TUNCELİ KASABALARININ EN BÜYÜĞÜ OLAN HOZAT, BİRÇOK MEDENİ TESİSLERLE BEZENMEYE VE GELİŞMEYE BAŞLADI

Tarihini, coğrafyasını, iç hattını tanıdığımız Tunceli'nin altı merkezindeki kasaba hayatı yaşayan halkın 9 bin kadar olduğunu okumuşsunuzdur.

Hozat bu merkezlerin başında gelir, Tunceli'nin en kalabalık kasabasıdır. Nüfusu 2.300'ü aşmıştır. Eskiden Hazan Dağı'nın eteğinde Göze denen kaynakların yanında olan Kara Hozat, çok sarp bir yerde imiş, buraya 25 evden fazlasının sığmadığını gören idare memurları yeni kasabayı Taşlıtepe'nin altında yeniden kurmuşlar...

Ora binalarının tipinde bir hükümet konağı, bir mektep, bir jandarma dairesi, bir cami ve ufak bir çarşı, bir vilayet merkezi olmak bakımından eski Hozat'ın esasını oluştururdu.

Bugünkü Hozat'a gidenler daha şehre varmadan bakanlık binalarımız kadar büyük, güzel ve modern çizgili bir kışla ile eklentilerinin yapılmış olduğunu görürler. Bu muazzam kışlalar Cumhuriyet'in imar ve medenileştirme çalışmalarını koruyacak kuvvetlerin çatısıdır; elektrik, kalorifer, akarsu gibi modern tesislerle donatılmış binalar olacaktır.

Halkevi binası, hükümet konağının yanında Hozat'ın güzel bir çatısıdır. Önünde Atatürk'ün büstü dikilidir. Bunun yanındaki çocuk bahçesinde Hozat çocukları oynarlar.

Hozat'ta belediye reisliğini kaymakam görür. Belediye meclisi kasabanın imarı için esaslı tedbirler almaya başlamıştır; bütçesi 6

bin lirayı bulmuştur; geceleri üç lüks lambası yakıyor, belediye polisleri ve iki çöpçüsü var.

Bütün Doğu'da olduğu gibi Hozat'ta da evlerin damı toprakla örtülüdür. Halk bu damları sürekli loğlar, uzun direklerle çatıyı almak lazımdır. Bu, imarı güçleştirir. Belediye bundan böyle toprak çatılı binaların inşaasını yasak etmiştir. Hozat'a kiremit geçen yıl girmiştir, askeri binalardan birisinin üzeri Kütahya kiremidiyle örtülmüştür. Kiremit Elazığ'a kadar demiryoluyla ve oradan da muntazam yoldan kamyonla geldiği için kırık vermemiştir. Belediye Fikripaşa Mahallesi'nde geniş bir yer ayırmıştır, burada yeni çarşı kurulacaktır. Bir de hükümet konağı yapılacaktır.

Hozat'ın dispanseri Tunceli halkının en çok ziyaret ettiği bir devlet kapısıdır. Sağlığın değerini bilen insanlar burada şefkat ve alaka görürler.

Hozat ilçesi içinde yeni bir Cumhuriyet sitesi Sin nahiyesinin Deşt mevkiine kurulmuştur; kışlası, okulu ve memur ve subay evleri ile coğrafyanın düne kadar bilinmeyen bu noktası, bugün bir ufak medeniyet yuvası olmuştur.

Bu inşaat yapılırken bura halkının cebine çok para girmiştir, yağ, peynir, yumurta, tavuk ve davar dolgun fiyatlarla satılmıştır, Hozat halkı da taşeronluk ederek hayli para kazanmıştır. İnceağa, Derviş Cemal ve Tanır'da birer okul, Amutka merkezinde bir müdafaalı karakol ve nahiye binası, bir de okul yaptırılmıştır. Karaoğlan'da da bir müdafaalı karakol yaptırılmıştır, bu karakollarda aynı zamanda nahiye merkezi bulunmaktadır.

Hozat'ta Okuma

Hozat'ın merkezinde beş sınıflı bir okul vardır; 172 talebe okur, 24'ü kız ve 124'ü erkektir. İnceağa ve Derviş Cemal'de birer öğretmen vardır, üç sınıfı okutur. Bu yıl Sin, Tanır ve Amutka merkezle-

rine Çemişkezekli üç eğitmen gönderilmiştir. Bu eğitmenler kısa bir zaman zarfında çocukları okutmaya muvaffak olmuşlardır. Bu üç eğitmenin, 17'si kız ve 98'i erkek olmak üzere 115 talebesi vardır.

Babasıyla Hozat dispanserine gelen sekiz yaşında bir çocuğun gözüyle sürekli duvardaki sağlık levhalarıyla meşgul olduğunu görünce merak ettim, sordum:

- Yavrum sen hangi köydensin, okuma biliyor musun?

- Ben Tanır köyündenim, öğretmenimiz var, o okuttu. Kitap yazısını bilirim.

Yavrucuk, levhanın bütün yazılarını okudu, okuduğunu bana anlattı. Çobanlık eden 12 yaşındaki ağabeyisi hüzünle bu hale bakıyor, mahçup bir eda ile:

- Okul bu yıl açıldı, bizim zamanımızda yoktu da, diyordu.

12 yaşında çocuk ve onun zamanı... Dersimli geçen günlerinin kıymetini iyi bilmelidir.

***

Tunceli köylerinin dağınıklığı ve nüfuslarının az olması, her köyde okul açmak imkânını vermiyor. Üç beş köyün ortasına yapılmaya başlayan okulların İnceağa köyü, okulu iyi karşılamıştır; 10 kız ve 62 erkek talebesi vardır. Fakat Derviş Cemal köyü seyit yatağı olduğundan öğretmeni iyi karşılamamış, okul binası köy kanununa göre yapılırken de tembel ve miskin seyitler çalışmamışlardır. Onlar okulu düşman biliyorlar, ellerindeki üfürük ekmeğini alacağını sezmiş bulunuyorlar, bu okulun 4 kız ve 36 erkek talebesi vardır.

Koç ağaları da Amukta okuluna çocukların gönderilmesine hayli güçlük çıkarmışlardı. Fakat fakirler yavrularını okula yazdırmak suretiyle devletin bir emrini yerine getirdiklerine inanmaktadırlar:

- Ben hükümet severim, oğlumu okula yolladım, sözüne gülmek mi, ağlamak mı lazımdır, onu bir türlü tayin edemedim.

Hozat'a gittiğim günden itibaren, Alpdoğan'ın bahsettiği, enstitüdeki kızları aradım. Tanır köyünden bayan Gülli'ye haber yollayalım, dediler. Bayan Gülli, bu yörenin tanınmış bir siması olmuştu. 13 yaşlarındadır, İsmail oğlu Hasan'ın beş kızından biridir. Bir sabah erkenden babası kızını alıp bize geldi. Güler yüzlü bir çiftçi, Beğim Gülli kızın, aşağıdadır, dedi. Buyursun, gelsin... Üzerinde enstitünün forması olan saçı iyice taranmış ve eli ayağı temiz bir kızcağız yukarı çıktı, oldukça serbest bir eda ile beni selamladı, kendisine yer göstermeyince oturmadı. Babası, benim mebus olduğumu, yazar olduğumu söyledi. Kızcağız bir öğretmen karşısında olmadığını, imtihan edilmeyeceğini öğrenince biraz daha serbestleşti. Köylülüğünü kısmen unutmuş ve henüz tam medeni bir hal almamıştı, ara sıra lüzumsuz utangaçlık gösteriyor, sözlerini şaşırıyor, sorularıma kısa fakat toplu cevaplar veriyordu:

- Hükümetten emir gelmiş, kızları okutacaklarmış... Babama senin kızını da gönderek, demişler... Anam, babam, biz ilkin şaştık... Konu komşu da şaştı, durun hele kızı nereye götürecekler, dediler. Sonra babam adam olasın kızım, öğretmene sordum, iyidir, diyor, dedi. Altı ay kadar oluyor, anamla vedalaştım, babam aldı Elazığ'a götürdü.

Enstitüye gelince, öğretmen bayanlar saçımızı kestiler, bizi yıkadılar, yeni urba verdiler, sınıfa koydular. Elazığ'ın kızları iyi kızlardır, her biri bir yandan... İstanbul'dan var, Çemişkezek'ten var... Biz Dersim'den gidenler, daha çok şehir kızlarıyla oynadık. Altı ay ne mi, okudum; ilkönce okuma yazma, nakış, el dikiş, şapka, moda ve bayrak dikmesi...

- Okuyup yazıyor musun şimdi?..
- Kitabı okuyorum, el yazısı ile adımı yazıyorum.
- Bayrak dikmesini öğrenmişsin, köyüne bayrak diktin mi?
- Defterimde çizisi var, he baba bir bayrak dikeyim...

- Yemek pişirmesini öğretmediler mi?

- He... Ev idaresi öğrettiler.

- Peki tatil olunca köyüne döndün, ne yaptın bakalım?

- Köye gelince, bütün konu komşu kadınlar bize toplandı, tam bir hafta... Komşu köylerden de gelenler oldu, anama sordulardı, Gülli ne oldu, diye... Anam, Gülli, hanım oldu, şişman oldu, diye seviniyor, gelen gidenden usanıyorduk. Hepsi okulda iken ne yedik, ne yaptık, öğrenmek istiyorlardı, birer birer günlerce anlattım. Komşular anama, iyi ettin de yolladın, ne bilelim kadın, bu böyle olacaktı, diyorlardı.

Evimiz bir oda, yatak yerinden kalkmazdı, her gün onu havaladım (havalandırdım), hafta geçirmeden temiz yüzlük –örtü– serdim. Kapları anam iki su yıkardı, ama kurtarmazdı, ben yemek kaplarını sıcak su ile yıkadım, babam sabun aldı, onu sürdüm, bezle kuruttum. Tahtadan raf yaptık, kapları üstüne koydum. Her sabah tarağı alırım havluyu sererim, saçımı tararım, çocukların da saçını tararım.

- Enstitüde size çocuk bakımı öğrettiler mi?

- Çocukları sıcak su ile temizlemeyi, bez değiştirmeyi, her ağlayışında çocuğa süt vermemeyi de öğrettiler.

- Köyde nasıl temizleniyorsunuz?..

- Bizde pınarda, derede yıkanırlar, ama ben evde kazanda su ısıttım; odada kardeşlerimi yıkardım, sabunlardım.

- Köyde bit var mı?

- Olmaz olur mu, bit kötü şey... Ben konu komşuya gidince oturmuyorum bile... Güz gelsin de okul açılsın, diye günleri sayıyorum.

- Enstitüyü bitirince ne yapacaksın?..

- Öğretmenler iyi hanımlar, hastalanınca başımızdan ayrılmıyorlar. Bizi okutuyorlar, kısmet ise biz de onlar gibi Dersim'i okutacağız...

Gülli, hayli sıkıldı, yoruldu, terledi. Tunceli'nin bu ham yavrusunu daha fazla üzmedim. Ağzının iki yanı yara olmuştu, doktora uğrayıp merhem almalarını tavsiye ederek ayrıldım. Gülli utanmıştı:

- Bu yaralar kardeşlerimden geçti, beraber yiyoruz da... Sözleri dudaklarından dökülüyordu.

Yol boyunca Gülli'nin arkadaşlarına rastladım, hepsinin söylediği sözler birbirinin aynı idi, Dersim köylüleri, gittiğim yerlerde bu kızları bir bayrak gibi çıkarıyorlar, medeniyete özlemlerini sanki bu bayraklarla ifade etmek istiyorlardı.

Son Tarama Karşısında Tunceli Halkının Duygusu

Hozatlı Hızır Çavuş, Dersim'in eski zaptiyelerindendir. Kaç defa aşiretler üzerine cezalandırmaya gitmiş, Dersim'i dağıyla, taşıyla, eviyle, komu ile tanımıştır. Bugün yaşlanmış bir ihtiyar olan Hızır, son ciddi taramanın verdiği sevinçle;

- "Allah razı olsun, şimdi Dersim aydı, bundan evvelki cezalandırmalar onları daha çok azdırmıştı, devleti buraya kadar gelen askerden ibaret sanarlardı, şimdi devlet nedir, kuvveti ne kadardır, gördüler..." diye ellerimize sarıldı. Hızır Çavuş'la ağalığı şimdiye kadar yaşatan sebepler üzerinde konuştuk, seyidin rolü üzerinde durduk, gün görmüş ihtiyar;

-."Beğim, seyitler, ağaların elinin değneği idi, el kalmayınca değneğin ne hükmü ola!..." diyerek günün hadiselerini kendi açısından muhakeme ediyor ve eski tepeleme hareketlerinin ne için yarım tedbir niteliğini geçmediğini şöyle anlatıyordu:

- "Sözün gelişi, Neşet Paşa, 35 reis yakalamıştı, bunların hepsi askere silah çekmişti, fakat Paşa bunları cezalandırmadı. Hızır Çavuş biz bunları vurursak uzun boylu bu dağlarda gezmemiz lazım gelir, gel başımıza iş çıkarmayalım, dedi...

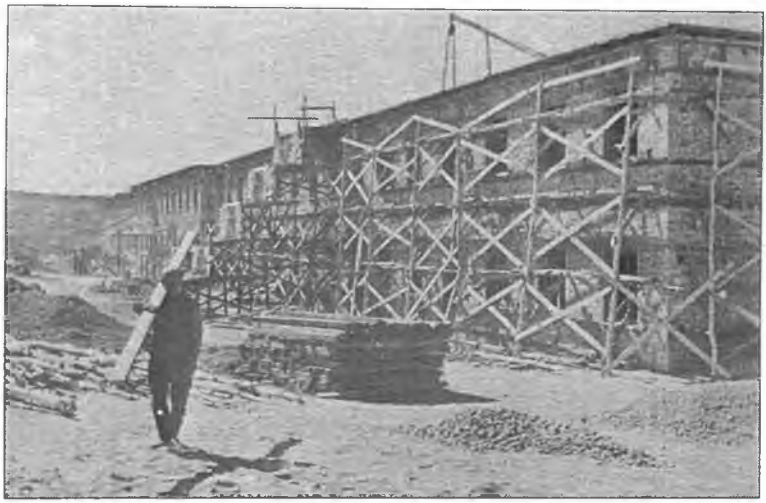
"Devlet dediğin yazlı, kışlı olur mu, kış gelince ağaların nahiye müdürünü sürmeleri âdet olmuştu, yaz gelince birkaç ay müdür yerine dönerdi. Katili tutamayınca, cezasını veremeyince devletin hükmü kalır mı?"

Hozat'ın umumi görünüşü.

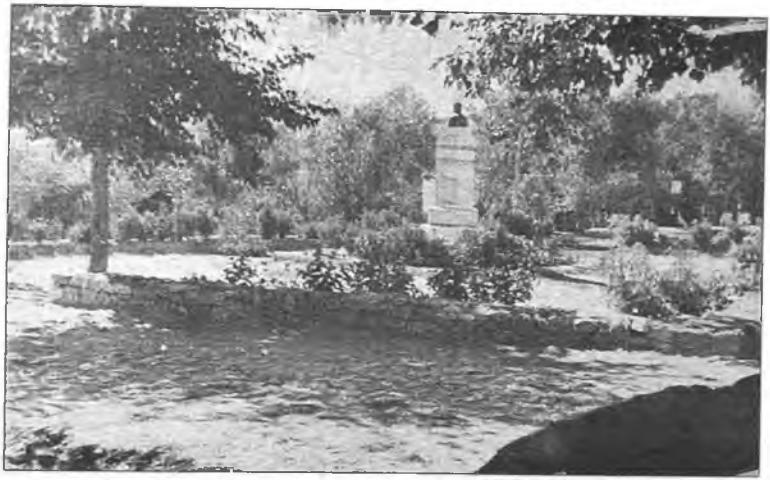
Hozat'ın eski Hükümet Konağı ve Halkevi.

Hozat'ın inşaatı bitirilmiş olan büyük kışlası.

Hozat kışlasının uzaktan görünüşü.

Hozat'ta Atatürk anıtı.

Hozat çarşısı hayli gelişmiştir.

Pertek'in genel görünüşü

Hozat-Ovacık yolunda nakliyat.

Hızır çavuş devam etti:

"Bir aralık Erzincan'da bir Müşir Zeki Paşa peyda olmuştu, buraların delikanlılarından adam toplattı, aldı aşiret mektebine yolladı, bunların hiçbirinden hayır çıkmadı. Hasan Hayri okudu, binbaşı oldu, hayınlığa saptı, asıldı. Cemil de adam çıkmadı... Karacalar seyitlerinden Haydar yüzbaşılığa kadar çıktı, Umumi Harp'te kaçtı, sonra Vehip Paşa politika yapayım, diye affetti. Bunların kanına Zeki Paşa girdi.

"Bence iyi mutasarrıf Ziya Paşa idi, ciddi idi, bir vukuat olunca peşini bırakmazdı. Sağıroğlu Sabit Bey de böyle idi, iyi, namuslu bir adamdı; zaten buranın yabancısı değildi. Diğerleri benim idarem zamanında ses çıkmasın, diye olan biteni örtbas ederlerdi. Dersim neden çileden çıktı gitti, beğim!..

"Vadesi ile ölen Dersim'de parmak ile gösterilir oldu. Aşiret ağaları değilse bile onların oğulları birbirini yediler... Asıl aşiret hayatından şikâyetçi onlardır da, ağızları dilleri varıp söyleyemezler.

"Bir aralık Koç uşağı vuruldu dendi. Yok begim öyle şey... Daha yiğitleşmişlerdi... İçlerinden kör Munzur'dan başka kimse tutulmadı, ama Koç uşağının adını anmak yasak oldu idi...

"Ben kırk sene jandarmalık ettim, çektiğim bütün zahmet helal olsun, şu Dersim'de devletin kurulduğunu gördüm..."

MUNZUR DAĞLARININ ETEKLERİNDE HENÜZ YAŞINI DOLDURMAYAN BİR BAYINDIR YER: MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK KASABASI...

Sayın Orgeneral Kâzım Orbay, Ovacık yolculuğunda beni de birlikte götürmek lütfunda bulundular. Hozat-Ovacık yolu, büyük fedakârlıklar ve ciddi emeklerle açılmış; Tunceli'nin imar ve medenileştirilmesi işinde önemli hizmet görmüştür. Yolun birkaç noktasındaki virajlar biraz genişletilir, zamanla dolgular kuvvetlendirilir, takviye duvarları ile daimileştirilirse bu yol tamamen kazanılmış demektir. Hükümet, ilk imkân gördüğü zaman bu yolu şoseye dönüştürmelidir ki, ömrü daha uzun ve kışın geliş gidişe açık olabilsin...

Üç saat süren bu yol, iki taraftaki kat kat dağları, uçurumları, dereleri aşa aşa Ovacık'ta nihayet bulur. Büyük Munzur duvarı kızıl, çıplak ve korkunç çehresiyle karşınıza çıkar. Bu büyük dağ kitlesinin dibinde Ovacık kazasının merkezi Pülür, yeni güzel sitesiyle yüzünüze güler.

Munzur'un kıyısında beyaz renkli, dik çatılı hükümet konağı, kışla, memur ve subay evleri, okul, gazino, fırın ve dükkânlar... İşte yeni Pülür... Buranın adını "Mareşal Çakmak" kasabası koymuşlar, ne güzel bir ad... Eski köy gene eski adı ile bu yeni kasabanın bir mahallesidir, o da Cumhuriyet sitesine bakarak kendisine medeni bir şekil verecek, o da buna benzeyecek ve memleketin yüzü değişecek, hayatı da değişecek...

İki kilometreden bu kışlalara, evlere ve kasabaya su getiriliyor.

Ovacık'ın büyük servetini, eşsiz güzelliğini oluşturan Munzur suyu burada, bu güzel sitenin önünde tertemiz, bembeyaz akıyor, ufak bir rıhtım bu güzelliği tamamlayacak...

Burada çok kar yağar ve uzun zaman kalır. Basık çatı bu kadar kara dayanmaz. Tunceli'ye göre yapı tipi tespit eden fen adamları kuzey memleketlerinin yüksek çatısını buraya da uygulama ihtiyacını duymuşlardır.

Ovacık'ın eskiden merkezi Ziranik idi, merkez bu yıl Pülür'e kaldırıldı. Ham yoldan Ziranik'e de gittik. Ziranik yolunda bir taş yığını eski bir bayındır yerden haber veriyor, fakat kimse bu bayındır yerin ad ve sanını, ne zaman yapılıp ne zaman harap olduğunu bilmiyor.

Ziranik'te halk ve çocuklar bizi karşıladılar. Geçen yıl İlçebay Söze'nin eşi, bu çocukları okutmuş... Munzur'un şırıltısına karışan ince sesleri ile Ziranikli yavrular bize Cumhuriyet Marşı'nı söylediler.

Bir yıllık bir çalışma bunları insanlaştırmıştı, hiçbirinde vahşet yoktu, hepsi etrafımızı aldılar, sevimli yüzleriyle sorduklarımıza yumuşak ve olgun cevaplar verdiler.

Türk Dili ile Aylar

İçlerinden birisi bir soruya cevap verirken, şimdiye kadar hiç kulağıma çalınmamış olan bir söz alakamı uyandırdı:

- Güzün gerikiayı idi...

Bu ne demekti, tekrarlatınca saydı:

- Begim, biz ayları böyle sayarız; karakış, zemheri, şubat, mart, nisan, mayıs, yayın önayı, yayın ortaayı, yayın gerikiayı, güzün önayı, güzün ortaayı, güzün gerikiayı...

Bizim kânunuevvel [aralık], kânunusani [ocak] diye gevelediğimiz, bir türlü halka öğretemediğimiz bu sözlerin dilimizde ne güzel asılları var ve bunlar Tunceli'de Munzur dağlarının eteğinde ilkel bir hayat süren Türkler arasında yaşıyor, ben utanarak cevap verdim:

- Şimdi anladım, güzün gerikiayı, teşrinisani [kasım] imiş...

***

Ziyaret köyünü de gördük. Ziyaret efsanesini okuyanlar, bu köyü tanımışlardır. Ziyaret mevkiine doğru tırmanırken mezarlığın

kenarından geçtik. Burada başka bir yerde rastlanmayan bir şey gördüm. Bazı mezarların baş ucunda uzun bir direk ve üzerinde bir kutu var. Bu kutunun içinde güvercin şeklinde bir tahta duruyor. Bu, evlenmeden ölen, muradına eremeyen genç kadınların mezarına konurmuş. İyi bir duygunun ürünü...

Bizi Atatürk'ün Bayrağının Altına Gönderin!

Ziyaret köyü halkı da Koç uşağından asırlarca zulüm görmüşler ve yılmışlardı; hâlâ da korkuyorlar "bizi buradan kurtarın" diye ordu kumandanından rica ediyorlardı. Ordu kumandanı, şefkatli ve kati ifadesiyle:

- Burada emniyet ve sükûn içinde yaşayıp, hayatınızı kazanacaksınız, diyerek onları temin ediyordu.

Hozat-Pülür yolunda karşımıza çıkan Karaoğlan muhtarı da, bu dağların arasından ayrılmak isteyerek şöyle yalvarmıştı:

- Şimdiye kadar ağaların korkusundan yol bulup çıkamazdık, paşam, bizi de Atatürk'ün bayrağı altında rahat bir yere gönderin...

Orgeneral, yıllarca ağanın zulmünü çekmiş, bugün kurtulmuş olan bu insana Tunceli'nin kanuna kavuşan bu noktasında şu cevabı vermişti:

- Yavrum, Atatürk'ün bayrağının altı işte tam burasıdır...

Bu esnada inşaatı bitmek üzere olan Karaoğlan nahiye binasının üzerinde Atatürk'ün al bayrağı sallanıyordu.

Toprak Ağasının Hakkı

Burada Ziyaretlilerle, Ziraniklilerle, Gediklilerle konuştum. Aşiret ağalarının zamanla toprak ağalığına dönmüş şeklinden duydukları acıyı ve ıstırabı dinledim:

- Toprak aslından ağanın eline geçmiş. Ürünü kaldırınca gelir başımıza oturur. Yedi godikte bir godik devletin der, alır. On godik-

te bir godik ağalık hakkı alır, tohumu da çıkartır, hayvan hakkı da ister, geriye ürünün yarısı bile kalmaz. Hayvan doğurunca bir çiftten tekini ağa alır, halimiz yamandır begim, bu işin sonu yok sonu... Siz her şeyi bizden iyi bilirsiniz...

***

Ovacık köylerinde tek tük kağnıya rastlanır. Nakil vasıtası kışın tevik denen kızaktır, bir nevi tekerleksiz kızak yazın da kullanılır.

Akşam yaklaşırken birkaç gün Pülür'de konaklayan Tümgeneral Erkoçak'a veda ederek tekrar Hozat yoluna tırmandık.

Dojikbaba'nın, Koçgölbaşı'nın, Kırkmerdiven'in, Karagöl dağının, Ziyaret tepesinin, Eğripınar dağının, Anuklu ve Kargasekmez tepelerinin, Yılan dağının, Bilgeç tepenin Tokmakbaba'nın ve Balkan dağının çevirdiği Ovacık'ı arkamızda bırakarak dağların arasına girdik ve Şamuşağı deresi istikametinde yükseldik. Uzakta Mareşal Çakmak kasabası, bu güzel Cumhuriyet sitesi küçülüyor, gözden kayboluyordu...

MAMEKİ, DÜNE KADAR BİR HAYDUT YATAĞI İDİ; BUGÜN CUMHURİYET'İN MODERN BİR SİTESİDİR

Mameki, iki yıl önce haritada güçlükle bulunabilen, ismi duyulmamış, cismine devlet eli değmemiş bir nokta idi... İç Dersim'in hakiki bir basamağı... Munzur suyu ile, Dar boğazdan gelen Pülümür suyunun birleştiği yerler. Pertek'ten sonra doğuya doğru ufak bir kavis çevirdikten sonra kuzeye dönerken, uzakta Mazgirt'in Kırklar dağının kertikleri, gece çölde yürüyen kervanlara yol gösteren yıldızlar gibi, haritada mevkimizi tayine yardım ediyordu.

Mercimek, Yeniköy, Yukarı Kaçar sağımızda, Tanız, Çevirme, Balıster solumuzda kalıyor, yükseğe çıkıyorduk. Munzur yanımızda berrak, temiz yüzüyle akıyor, şoseyi tamamlayan yüzlerce Dersimli bizi sevinçle selamlıyorlardı. Yol yaptırmak esasen kolay değildir, hele bu yollar, çıplak dağları yararak, uçurumları aşarak yapılırsa... Bu yollarda çalışanların, ellerine henüz bir yıldır kazma ve kürek almış insanlar olduğunu da ayrıca hesaplamak lazımdır.

İki buçuk saatlik bir yolculuk bizi Mameki'ye ulaştırdı. Önce Mameki'nin tahta köprüsünü gördük, uzun kocaman bir köprü... Her yerde köprüler kurulur, üzerinden nakliyat ya hayvan, ya kağnıyla, daha gelişmiş olarak dört tekerlekli araba ile yapılır. Fakat bu köprüden, ilk tekerlekli vasıta olarak kamyon geçmiştir; Dersim'e kağnı ve tekerlekli araba daha girmeden kamyon ve motor hâkim olmuştur. Bunun ilk çağdan modern dünyaya bir hamlede sıçrayıştan başka ne manası olabilir...

Mameki, Kalan kazasının merkezidir, bizi uğraştıran bölgenin içindedir, daha içeriye girecek yolların bir dayanağı, Kahmut ve Seyithan mevkilerinin desteği Nazımiye ile merkezin bağlantı nokta-

sıdır. Kuzeyden gelecek Pülümür yolu Seyithan'dan geçerek Mameki'ye bağlanacaktır.

Tepedeki kışlaların yapısı bitmek üzere idi. Bunlar henüz memleketin başka kısımlarında nadir rastlanacak büyüklük ve güzellikteydi. Kışlanın önünde vadiye bakan tepeden Munzur'un akışının tatlı sesi duyuluyor, karşıda Çirkiş köyünün tek tek evleri görülüyordu. Kuzeye doğru Dersim'in daha dağlık bölgesi başlıyor. Buralar mağaralar ve inler bölgesidir. Büyük medenileştirme çalışmalarına karşı koymak için ağaların ilk hücumu yaptıkları Kahmut karakolu Mameki'nin biraz ilerisindedir.

Perihan Çetin

Mameki, Dersim dağlarında büyük hizmetler görmüş seyyar jandarma kıtalarından birinin merkezidir. Alayın komutanı Albay Çetin harekât münasebetiyle daha ileride idi. Onun ve arkadaşlarının çoğunun aileleri geçen iki yılı burada kerpiç ve taş yuvalarda geçirmişlerdi; inşaatı bitmek üzere olan yeni evlerine geçmek üzere hazırlanıyorlardı.

Bir kerpiç yuvanın içinden tıpkı bir peri gibi bir kızcağız çıktı, yanımıza geldi; Orbay'ı ve bizi selamladı; buraların perisi olan bu 12 yaşında yavrucak, Albay Çetin'in kızı Perihan'dı. Ordu Müfettişinden sordu:

- Babam ne zaman gelecek efendim?

- Bugünlerde gelir, yavrucuğum...

- Çok gecikmem, demişti de...

Okuma yaşında olan bu yavrucuğun ne yaptığını öğrenmek istedim:

- Burada komşumuz bir bayan hepimizi okutuyor; Hozat'a gidip sene sonunda imtihan veriyoruz; ben de bu sene ortaya gireceğim.

- Mameki'yi seviyor musun, yavrum?

- Yeni evlerimiz çok güzel, suyu, banyosu, salonu var; hep gidip geziyoruz, çok hoşumuza gidiyor...

Medeni yuva, modern ev... Vatanın en çok mahrumiyet içinde yaşanılan noktasında bile her şeyi unutturuyor ve aileyi mesut ediyor, babayı işine daha kuvvetle bağlıyor...

Tek başına kışlanın, bu dağ başlarında devletin bütün manasıyla yerleşmesini mümkün kılmadığı kaç tecrübe ile görülmüştür. Tunceli'nin imarında böyle medeni sitelerle işe başlanmış olması çok isabetlidir. Memurunun ve subayın medeni ihtiyaçlarını düşünen rejim, elbette ondan azami randıman alacaktır.

Dersimli Binalara Bakıp da Şaşıyor...

Dersim yöresinden dışarı çıkmamış olan insanlar, hayatlarında ilk defa böyle azametli binaları görüyor, onların gözlerinde devletin kudret ve büyüklüğü bu binalarla canlanıyor... Ağasının evinden birkaç yüz kat büyük bir yapı... Demek ki, ağa, devletin yanında bir hiçmiş... Kışlaları, hükümet konaklarını ve mahalleleri, azıdişleri görünecek kadar ağzını açarak seyreden ve ancak gözüyle algılayan Dersimli, büyüklüğünü dar aklına sığdıramadığı bu varlıklar karşısında devletin kudretini anlıyor; dünyanın dağdan, taştan ibaret olmadığına artık inanıyordu.

Mameki hükümet konağının yukarısında 100 metre uzunluğunda beton bir köprü kurulmaktadır. Seyithan yolu buradan geçmektedir. Seyithan bir karakol merkezidir, müdafaalı karakolu yapılmıştır. Nazımiye'de de hükümet konağı, memur ve subay evleri, kışla ve okul yapılmış olduğunu burada öğrendik.

Mameki'nin kuzeyindeki dağlarda iki yıldan beri şehit düşen kardeşlerimiz için Genel Müfettişlik bir şehitler anıtı yaptırmaya karar vermiştir. Buradaki mezarlarda gömülü olan şehitlerin kemikleri toplanacak, Mameki garnizonunun karşısındaki tepeye gömülecek ve üzerine 11 metre yüksekliğinde bir anıt dikilecektir. Bu anıt bir kasaturayı andırmaktadır. Kaidenin üzerine şehitlerin adı kazılacaktır. Vatan uğrunda ölenlerin ruhu şâd olsun...

Vaskirt'in, Mazgirt'in, Nazımiye ve Hakis'in yeni okul binalarını, Pülümür'ün iki kışlasını ve kışlalara ve şehre getirilen iyi suyunu ve birkaç karakolunu söylemekle bu kısmın iki yıl içinde kavuştuğu imar eserlerini tamamlamış oluruz.

Tunceli vilayeti kurulalıdan beri, yani iki sene içinde 9 kışla, 5 nahiye karakolu, 5 hükümet konağı, 10 mektep yapılmış oluyor. Bin kilometreden fazla telefon hattı çekilmiş ve yollar ve köprülerle beraber bütün bunlara üç buçuk milyon lira harcanmıştır.

Bu parayı veren millet ve bu işleri başaran rejim ve rejimin emrini yerine getiren vatansever kadro bu kısa zaman zarfında elde edilen neticeden büyük bir kıvanç duyabilir.

PERTEK VE ÇEMİŞKEZEK BÜYÜK İMAR ÇALIŞMALARINDAN EN GENİŞ ÖLÇÜDE FAYDALANACAK İKİ ŞİRİN KASABAMIZDIR

Pertek, bugün Murat kıyılarından biraz içeride, bağlık ve bahçelik küçük bir kasabadır. Eski Pertek harap olunca, halk bağlara taşınmıştır. Pertekliler, çalışkan, medeni ve gürbüz insanlardır. Fakat ağalı ve seyitli Dersim onlara bugüne kadar göz açtırmamış, soygun ve ölüm korkusu asırlarca bu halkı ezmiştir.

Şimdi Tunceli'nin Pertek'i, temeli atılan hükümet konağı, karakolu, halkevi binasıyla yeniden imara başlanmıştır.

Bunlardan başka İnhisarlar Vekâleti tütün örnek çiftliği, Pertek çocuk bahçesi, Atatürk'ün bronz bir büstü kasabayı süslemektedir. Bizzat Atatürk 1937 yılında Pertek'i şereflendirmiş, bu tarih Perteğin imarına hayırlı bir başlangıç olmuştur.

Pertekliler, bu hatırayı ebedi kurtuluşlarının başladığı gün, diye bana naklettiler. Pertek'e uğradığım gün, buranın sanki bayramı idi. Pertek'in kasaba halkı daima askere gitmiş, fakat kazanın uzak köylerinde şimdiye kadar bu şerefli vatan hizmetine koşmamış hayli vatandaş kalmıştı. Askerlik meclisinin toplanması münasebetiyle bu vatandaşlar Pertek'e koşmuşlardı. İri yarı, güzel vücutlu yüzlerce delikanlı hekimlerin muayenesinden geçiyor, hemen hepsi sağlam kaydolunuyorlardı.

Eskiden Pertek çarşısını saçı sakalına karışmış, sakal bırakmayı bir meziyet sayan bir sürü beyaz donlu aşiret kalabalığı doldururdu.

Bugün çarşıda saçını, sakalını kesmeyi medeni bir icap sayan, beyaz donunu siyaha boyatan, aslına, Türklüğüne kavuşan insanlar dolaşıyor.

Pertek mektebi buranın kuvvetli bir kültür vasıtasıdır. İdealist idare memurları halkın gözbebeği olmuşlardır.

Çemişkezek'te

Dersim sitelerini dolaşırken, Çemişkezek'i ihmal mümkün müdür? Türklüğün Dersim içinde bin bir acı çekmiş bu köşesini bir kere daha görmeden ayrılmadım. Çemişkezek'e gittiğim zaman, Alpdoğan iki günden beri Çemişkezek'in Pertek'e bağlanması için yolun keşfini yapıyor, şehrin gelecekteki planının ana hatlarını çiziyordu. Bu hayırlı çalışmanın bazı kısımlarında ben de bulundum.

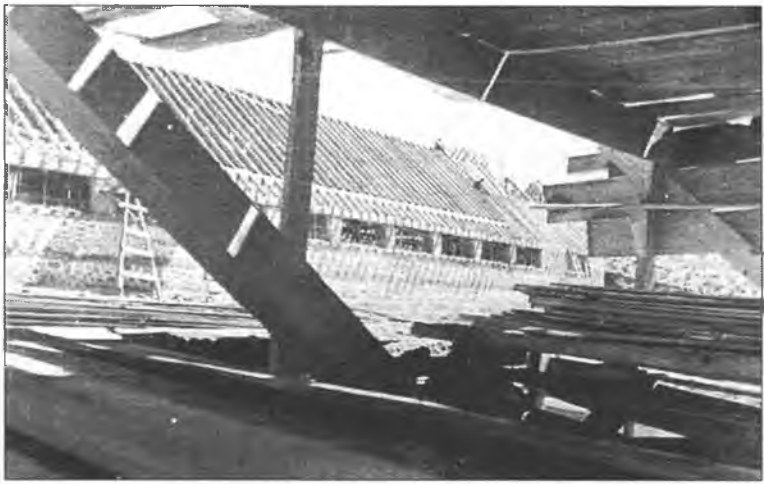
Çemişkezek'te, bu yıl oturacak asker için geçici bir garnizon hazırlanıyordu. Asıl kışla Tuhar vadisine bakan bir tepeye yapılacak, hamamı, çamaşırhanesi, tavlaları ile modern bir garnizon olacak.

Demir borularla şehre su verilecek, kaynakların suları fenni şekilde toplanacak, pek yakındaki su küvetinden faydalanılarak elektrik üretilecek, memurlar ve subaylar için modern evler ve beş sınıflı bir ilkokul yaptırılacak, yeni çarşı kurulacak... Bütün bunların yerleri, şehrin hayat ve ihtiyacına göre nerelerde olmalı... İki günün münakaşa ve inceleme konusu bu işler oldu, Genel Müfettiş, onun uzmanları, halk temsilcileri bu konuşmalara katıldılar ve en isabetli kararlar verildi.

Bu kararlar verilirken, Çemişkezek'in iktisat cephesinden kalkınması esasları da görüşüldü, para getirir yemişçilik yapmak esası üzerinde anlaşmaya varıldı. Genel Müfettiş, Çemişkezeklilere, aşı, aşıcı, iyi tohum ve iyi hayvan tohumu göndermek vaadinde bulundu.

Çemişkezek halkı, bunların hepsinden önce emniyet istiyordu; Koç uşağından bu sefer kati olarak kurtulduğunu öğrenen halk; "bundan sonra her şey olur, Dersim başımızda durdukça her şey boştu" diye Cumhuriyet'e şükranlarını sunuyordu.

***

Mameki'de büyük kışlalar yapılırken.

Mameki'de devlet binaları inşaatı.

Mameki'de Munzur'un kenarında subay ve memur evleri.

Mameki'de Albay Çetin'in kızı Perihan.

Mameki kışlalarından biri.

Burası Ovacık kazasının eski merkezi Ziranik'tir ve ortada görünen ilkel yapı eski hükümet konağıdır.

Bugünkü Ovacık kazasının merkezi olan Pülür'de şu güzel hükümet konağı yapılmıştır.

Mareşal Fevzi Çakmak kasabasındaki kışlalardan bir bina.

Ovacık kazasının merkezi Ziranik'ten Pülür'e nakledilmiş ve yeni kışlası, Hükümet konağı, memur ve subay evleriyle yeni kurulan kasabaya Mareşal Çakmak adı verilmiştir. Resimde Munzur kenarında yapılan yeni mahalleyi görüyoruz.

Çemişkezek dönüşü, Elazığ'ın köylerine uğradık. En ilkel şekilde ziraatin devam ettiği bu sahada bire beşten bire ona kadar ürün alınıyor. Köylü buğdayı geçen sene kilosu altı, altı buçuk kuruşa kadar satmıştır, bu, batıya göre yüksek bir fiyattır. Bu köylerde göçmenler de yerleştirilmiştir; nüfuslarına göre yeter topraklar almışlardır.

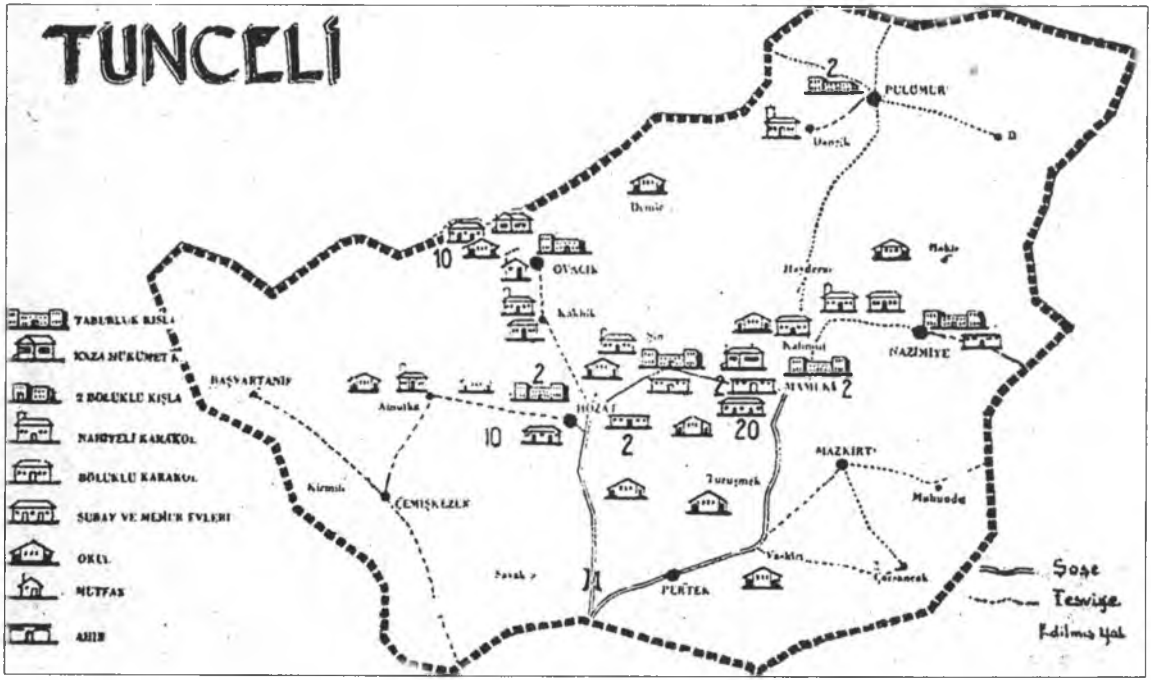
Aşvan Elazığ'ın şimalinde, Murat kıyısındaki köylerden biridir. Buradan geçerken bir çadırın etrafındaki birçok fenni tesisat merakımızı uyandırdı, sorduk, "haritacılar burada!" dediler.

Evlerine uğradık, bu dağların başında "İshak ve Niyazi" isimli iki fen adamımız bir istasyon kurmuşlar ve devlet hesabına harita alıyorlardı.

Öğrendik ki, devlet, Keban'da Fırat'ın 100 metre enindeki bir noktasında 80 metre yüksekliğinde bir bent yaparak suyun düşüşünden istifade suretiyle elektrik santralı kurmaya karar vermiş ve bu maksatla bütün bu havalinin haritasını çıkarmaya başlamıştır.

Keban'da 80 metre yüksekliğinde bir baraj yapılınca, geride hangi noktalara kadar suyun yayılıp toplanacağı bu harita ile anlaşılacaktır. Bu haritanın bir kısmı Dersim toprakları içinde çiziliyor. Keban'da bu baraj kurulunca, aşağısı sel felaketinden kurtulacak, yukarı kısımda da muazzam bir göl meydana gelecek, belki de gemiler işletilebilecek...

Haritacılarımız, Aşvan'da ilkönce radyolarını kurmuşlar, rasathanelerini tesis etmişler ve Aşvan'ın dünya üzerinde bulunduğu noktayı tespit etmişlerdir. Harita gelecek seneye kadar bitecek, barajın gerisinde toplanacak suyun miktarı bu haritaya göre ölçülecek ve onu barajın kati hesapları takip edecektir. Bir fen heyeti Keban mevkiinde Fırat'ın bir senede akıttığı suyun miktarını ölçmektedir, bu çalışma da devam edecektir. Bir yanda Dersim'i medenileştirmeye uğraşan devletimizin, bir taraftan da medeniyetin en büyük eserlerinin burada temellerini atmakta olduğunu görmek göğsümüzü iftihar duygularıyla doldurdu.

Tunceli'de açılan yollar ve medeni eserleri gösteren harita.

TOPRAK REFORMU TUNCELİ'DE REFAH DEVRİNİ AÇACAKTIR

Bayındırlık, kültür ve ekonomi konusu olarak elimizde tuttuğumuz Tunceli davasının şimdi de üretim cephesinde duralım:

Dersimli, üretim hayatında ekinci mi olacaktır, daha ziyade hayvancı mı kalacaktır, toprağın ve arazinin tabii ve hukuki şartları şimdiye kadar bu kitle üzerinde ne etki yapmıştır, bunu görelim.

Dersim'de ekilebilir toprak ne kadardır sorusuna ancak 1892'de devletin yaptırdığı bir tahmine dayanarak cevap vereceğiz. Yüzölçümü 14 milyon dönüm hesaplanan o günkü Dersim havzasının, 8 milyon dönümü dağlık ve taşlık, 5 milyon dönümü ekilebilir topraklar, 560.000 dönümü otlak ve 150.000 dönümü orman olarak tahmin edilmiştir. Devletin son incelemelerinde de bir buçuk milyon dönüm toprağın ekilip biçildiği kayıtlıdır. Dersimli ekilebilir toprağın pek mühim bir kısmını da otlak olarak kullanır, ekilebilir toprakla, ekilmekte olan toprak arasındaki büyük fark bu yüzden ileri gelir. Çiftçilik bir aralık Dersim'de hız kazanmıştır, fakat bu hızı türlü sebepler kesmiştir. Bu sebeplerin başında, halkın ekip biçtiği toprağın kendi malı olması gelir. Mesela Pülümür taraflarındaki ekilir toprakların hemen hepsini Şah Hüseyin ailesi eline geçirmiştir. Diğer tarafların ekime yarar toprakları da, zulüm ve tehdit yoluyla ağaların üzerine tapulanmıştır. Esasen Dersim halkının nesi varsa aşiretin ortak malı iken, daha evvel anlattığımız sebeplerle ve zamanla bütün haklar ağalara ve onların yakın akrabalarına geçmiş; kazanç ve üretim hırsı köleleşen halkta sıfıra inmiştir.

1903'te Dersim mutasarrıflığı yapan Celal Bey'in raporuna göre, Pülümür ve Mazgirt'te halkın yüzde 70 kadarı (maraba olarak), Hozat halkının yüzde 50'si (çoğunlukla maraba olarak), Nazımiye halkının yüzde 50'si (hemen tümüyle maraba olarak) ve Ovacık halkının yüzde 30'u (çoğunlukla maraba olarak) çiftçilikle uğraşmaya başlamışlardı. Fakat bu tarihten sonra zaman zaman çekirge belasına ve kuraklık afetine uğrayan Dersimli, bir yıllık çalışmalarının neticelerinin bir anda kaybolduğunu görünce –her cahil kitle gibi– bunu Tanrı'nın bir cezası sanarak çobanlığa dönmüş ve talan yoluyla da hayatının diğer ihtiyaçlarını temine gayret etmiştir. Cumhuriyet devrinde çiftçiliğe yönelen Dersim'i 1929 kuraklığı ve çekirge afeti yine yolundan çevirmiştir; çiftçiliğin istediği sabır ve sebatı, Dersim halkının karakterinden beklemek mümkün değildi ve aslında asayiş ve emniyet içinde olmayan bir toprak, hiçbir zaman çiftçilik için müsait bir zemin oluşturmamıştır. Dersimli bu yüzden, daha fazla hayvancı kalmıştır.

İn Köyünde

Hayvancılık, Dersim'in ekilen topraklarını daralttı; aşiret, komşu aşiretlerin korkusundan hayvanlarını uzaklara gönderemeyince, tarlalarında otlatmaya mecbur oldu. Toprağın bu sebeple de kıymeti arttı, ağalar daha önce köylüleşmiş ve çiftçileşmiş yörelerin topraklarına el uzattılar.

Hozat'ın yakınındaki İn köyündeki gözlemlerim bu acı vaziyeti tespite yaramıştır. Kanun ve düzen epey zamandan beri İn köyünde hükmedegelmiş, köylü, aşiret hayatından uzaklaşmış ve vatandaş olmuştu. Ağaların bitmek tükenmek bilmez hırsına yukarıki sebepler de eklenince, komşu aşiret reisleri İn köyüne musallat olmuşlardır. Ferhat uşağından sabıkalı bir azılı olan Ani Hatun, buraya sokulmuş, bin bir hile ile birkaç parça tarla edindikten sonra İn köyünün rahatını kaçırtmış ve oradaki toprağını genişletmeye başlamış-

tır. Toprağını kaybeden çiftçi de yanındakine sarkıntılığa başlamış, bu sarkıntılıklar devam edince köyde dirlik, düzenlik kalmamış, işin mahkemece halli aylar ve yıllar isteyince boğuşmalar da uzayıp gitmiştir.

Amerika'da ömürlerinin yarısını bulaşıkçılık, lağımcılık gibi ağır hizmetlerde geçirdikten sonra vatanına dönüp, köyünün içindeki en iyi toprakları elinde tutan komşu aşiretten bir ağadan hayli para vererek satın alan köylü, mesela İn köyünden İbrahim Deniz, bu yüzden kaç defa soyulmuştur. Ağa, bu yıl sattığı toprağı, ertesi yıl tekrar işgal etmiş, İbrahim Deniz'i tarlasına sokmamış ve kendi silahlı marabalarına ektirip biçtirmiştir.

Bu köyden asırlık Fatma Nine, kimsenin yardımına ihtiyaç duymaksızın yanıma geldi, tatlı bir lehçe ile:

- Biz dünyaya yeni geldik, rahat nedir bilmiyorduk. Gelen geçenler, ağaları ıslah edek diye uğraştılar, onlar kalkmayınca hepsi boştu, can çıkmayınca huy çıkar mı hey oğul!" diye derdini döktü. Hayatın örsünde bir asır dövülen Fatma Nine, Dersim'in derdini üç cümlenin içinde ne güzel toplamıştı...

Toprak Reformu

Her derebeylik rejiminin tasfiyesinde ilk iş olarak toprak reformu akla gelir; bu mesele Dersim'de de kendisini çok şiddetle duyurmaktadır. Dersim'de ekilebilen topraklar bugün ya ağanındır, ya devletindir. Şimdi Dersim batıya nakledilen ağalardan kurtulmuş olduğundan devlet bu ağaların toprağını mevcut kanunların hükmüne ve çıkacak toprak kanununun daha geniş olacağı beklenen esaslarına uygun olarak alıp topraksız halka verecektir.

Tunceli'de yapılan incelemelere göre, burada beş nüfuslu bir aileyi geçindirmek için en az yedi buçuk ile on dönüm arasında toprak lazımdır, buna biraz da hayvancılık ve hayvan ürünleri sanatı ilave olunmalıdır. Bugün Dersim'in bütün ürünleri başlıca şu mad-

deler içine sıkışmış bulunuyor: Arpa, buğday, darı, nohut, fasulye, tütün. Munzur suyunun güneyine düşen kısımda biraz pamuk yetiştiren köyler de vardır. Bal, balmumu, odun, deri, yün ve keçi kılı da ürünlerin diğer türlerini oluşturur. Bunların hepsi vasıf itibarıyla geri şeylerdir, hepsi ıslah ister, üretim tekniğini de düzeltmek lazımdır. Şimdiye kadar yalnız Peri'nin, Pertek'in ve Çemişkezek'in bazı köylerinde demir pulluğa rastlanmıştır. Bazı köyler de elle işletilen harman makineleri getirtmiştir.

Köyleri Toplamalı!

Dersim'de köyün dört beş evli topluluklardan ibaret olduğunu öğrenmiştiniz. Devlet gerek üretimin düzenlenmesi, gerekse emniyet ve dayanışma imkânlarının temini ve halkı okutabilmek için bu dağınık köyleri toplamakla yükümlüdür. Devletin elinde bulunan topraklar, köylerin daha toplu bir hale konması için dağ başlarındaki komlardan indirilecek köylülere verilecektir, devlet bu iskândan para almayacaktır. Herhangi bir köyde bulunan devlet toprağını kiralayarak işleten vatandaşlara, bu topraklar borçlanma kanununa göre verilmektedir. Bu tür topraklara en çok Çemişkezek'in çevresinde rastlanır.

Yeni Köy Tipi

Dersim'in yeni köylerini toplama işinde esas ölçü şu olacaktır: Beş evden aşağı mahalle olmayacaktır. Mahallelerin kapladığı saha bir uçtan öbür uca kadar on kilometrelik bir mesafe içinde bulunursa bir köy sayılacaktır. Genel Müfettişlik Dersim topraklarını şimdi bu esas dahilinde incelettirmekte ve köylerin ve mahallelerin sulak, verimli topraklarda kurulmasına ve köy gruplarının çocukların kolaylıkla okula gidip gelebilecekleri şeklinde tespit edilmesine gayret etmektedir.

Hayvan Yetiştirme

Tunceli'nin yüksek dağları ve yaylaları da elbette bir üretim sahasıdır. Buralarda hayvan yetiştirmek de düşünülecektir. Tabiat burada eşsiz otlaklar yaratmıştır. Halk, gıdasının eksiğini ve gelirinin noksanını gene hayvancılıktan tamamlayacaktır. Hayvan ıslahı işi bu bölgenin en hayati bir konusudur. Munzur dağlarında güzel yaylalar vardır. Bu yaylalardan Munzur'un iki yamacında bulunan halk istifade edecektir. Dersim'in yanı başındaki Bingöl yaylası da yüz binlerce hayvanı besleyebilir bir sahadır. 4. Müfettişlik hayvan servetinin verimini ve kıymetini arttıracak tesisler düşünmektedir. Bu düşüncenin başında Elazığ'da soğuk hava ve dondurucu depolarıyla bir fenni mezbahanın kurulması vardır.

***

Tunceli'ye uğrayanlar, bundan on iki sene önce Dersimliyi ovaya, en çok da Elazığ ovasına indirmeye teşebbüs edildiğini ve bu teşebbüsün muvaffak olmadığını öğrenirler. 1928'deki iskân teşebbüsünde ağa takımını halkın başından alarak milleti zulümlerinden kurtarmak ve bir kısım Dersimliyi getirerek ağayı marabasız bırakmak düşünülmüştü. Hükümetin teşviki üzerine 192 aile ovaya indi, bunların bir kısmı ağa takımmdandı ve çoğunluğu nüfuzlarını zaten kaybetmiş kimselerdi.

Ağaların bazılarına Elazığ merkezinde birtakım işler de verildi, bu suretle yeni hayata ısınmaları için hiçbir şey esirgenmedi. Fakat bir müddet sonra bu iniş durduktan başka tekrar Dersim'e dönüş de başladı.

Bu dönüşün muhtelif sebepleri vardı: Ağalar ellerindeki marabanın birer birer kaçarak bundan böyle boğaz tokluğuna adam kullanamayacaklarını, bir gün bütün aşiretin çözülüp kaçacağını düşünerek onları ürküttüler.

Ovadaki toprakları kullanmayı alışkanlık edinenler, menfaatlarının kaybolduğunu görerek Dersimlileri korkuttular; devlet sizi askere alacak, şöyle yapacak, böyle edecek, dediler.

Ovaya yerleştirilenlere, işledikleri toprakların tapusunu derhal vermek mümkün olamadı. Bunu gören halk bu iskânın gelip geçici bir siyaset olduğu endişesine düştü ve en mühim etken de bu oldu ve çoğu Dersim'e döndüler.

Emniyetle toprağa bağlanmamış olan bu insanlardan bugün de ovada kalanlar vardır, fakat sayı ve oranları çok miktarda değildir. Ancak 4. Müfettişlik, oluşturulduktan sonradır ki, bu insanlara oturdukları toprakların tapusu verilebilmek suretiyle onların hayatını burada ebedileştirmek mümkün oldu ve Dersim'den çıkacaklara toprak verildiğinin hakikat olduğu gösterildi. Halk eline tapuyu almayınca kendisini orada iğreti bilmekte ve istikrardan mahrum bir hayat onu her şeye sürüklemektedir. Bu şartların dışında kalan dağ ve taştan ibaret arazide yaşayan vatandaşların bir kısmı batı vilayetlerinde daha verimli topraklara nakledildiler ve orada insanlık haklarına kavuştular.

Dersim'in Ticareti

Cumhuriyet'e kadar tekerlekli vasıta girmemiş olan Dersim'de ticaret yoktu, keçi kılı, yün, deri, pamuk, ceviz, balmumu, yağ ve peynir ve hayvandan ibaret olan gayet sınırlı miktardaki Dersim ürünü Erzincan'la Harput'a satılırdı.

Dersim'e tüccar giremezdi, beş altı merkezdeki çarşılar gayet fakirdi. Malı çıkarmak için yol üzerindeki aşiretlere haraç vermek âdet olmuştu. Dersim'in ticareti bir kelime ile çerçi ticareti idi. Dersim'in odunculuğu ve kömürcülüğü son zamanlarda hayli ilerlemiştir, halk bu yüzden hayli para kazanmıştır.

YAŞAMÖYKÜSÜ

Naşit Hakkı Uluğ, (d. 1902. İstanbul - ö. 28 Nisan 1977, Bonn, Batı Almanya), gazeteci, yazar.

Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Gazetecilik mesleğine öğrenciliği sırasında *Vakit* gazetesinde başladı (1919). Daha sonra Ankara'daki *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çalıştı. 1931 ve 1935'te Kütahya milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1939-52 arasında *Ulus* gazetesinde müessese müdürlüğü yaptı. 1944-50 arasında da Ankara'da İl Genel Meclisi üyeliğinde bulundu.

Naşit Hakkı Uluğ, Kurtuluş Savaşı'na (1919-23) ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına ilişkin araştırma ve incelemeleriyle tanınır. Başlıca yapıtları *Derebeyi ve Dersim* (1932), *Tunceli Medeniyete Açılıyor* (1939), *Çanakkale Destanının 50. Yılı* (1966), *Emperyalizme Karşı Türkiye 1922-1924* (1971), *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı* (1973), *Üç Büyük Devrim (Eğitimin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi Türk Haflerinin Kabulü)* (1973), *Hemşehrimiz Atatürk* (1972, 1973) ve *Halifeliğin Sonu*'dur (1975).

CUMHURİYET'İN GÖZÜYLE KÜRT MESELESİ DİZİSİ-1

Celal Bayar
ŞARK RAPORU

Cumhuriyet'in Gözüyle Kürt Meselesi dizisi, Kemalist Devrim'in Doğu'ya ve Kürt meselesine bakışını tarihi belgelere dayanarak aktarmayı amaçlıyor. Dizinin ilk kitabı olarak, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Şark Raporu'nu sadeleştirerek yayınlıyoruz. Celal Bayar İktisat Bakanı olduğu dönemde hazırladığı raporda, bölgenin gelişmesi, İstanbul'a ve Türkiye'nin diğer yerlerindeki pazarlara bağlanması için yapılması gerekenleri büyük bir titizlikle inceliyor.

Şark Raporu'nda bölgeyi ve ülkeyi geliştirmek için zamanla yarışan Kemalist Devrim'in, Kürt Meselesi'ne bakışı ile ilgili de son derece önemli ipuçları yer alıyor.

Bayar raporunda, Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra bölgede yaşayan Kürtlere karşı ayrımcı politikalar izlenmemesi gerektiğini ifade ediyor. Şark Raporu'nun bir başka önemli yanı ise, Doğu'da Toprak Reformu'nun öneminin üzerinde ısrarla durmasıdır.

Celal Bayar'ın kızı Dr. Nilüfer Gürsoy'un açıklayıcı sunuşu ile birlikte yayımladığımız Şark Raporu, Kemalist Devrim'in Doğu'ya ve Kürt meselesine bakışını anlamak için son derece önemlidir.

DOĞU PERİNÇEK

Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası

Bu kitabın konusu, Kemalist önderliğin Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt sorununa ilişkin anayasal ilkeleri ve politikalarıdır.

İlkokullardan başlayarak öğrendiğimiz, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin, Amasya Görüşmesi Protokolleri'nin, Misakı Millî'nin Kürt meselesine ilişkin anayasal çözümlerinin üstü örtülmüştür. İlgili belgeler makaslanmış veya değiştirilmiştir. Bu kitapta, Millî Mücadele'nin ve anayasa tarihimizin üzerindeki örtü kaldırılmakta, çok sayıda yeni belge asıllarına uygun olarak sunulmaktadır.

Kitaptan bazı başlıklar:

Osmanlı'nın paylaşılması süreci... Kemalist önderliğin hedef ve stratejisi, ulusal devlet projesi... Türk ve Kürt tekmil milleti birleştirmek... Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı... Doğu'da bir dayanak yaratarak bütün vatanı kurtarmak... Türkiye'yi birleştiren prensip... Ortak örgütlenme... Ortak karar... Ortak vatan: Misakı Millî... Atatürk'te Millî Hudutlar kavramı... Cumhuriyet'in kurucu unsurları: Türkler ve Kürtler... Ortak kimlik... Ortak cumhuriyet... Şûralarla özerk idare, 1921 Anayasası'nın Halkçı idare sistemi... Kemalist hükümetin "Kürtlere Mahallî İdare" kararı... Kurtuluş Savaşı belgelerinde ve uluslararası konferanslarda Kürtlerin hak ve hürriyetleri... Ortak Mustafa Kemal... Kürt sorununa Acil Kardeşlik Çözümü...

KAYNAK YAYINLARI

Naşit Hakkı Uluğ

TUNCELİ MEDENİYETE AÇILIYOR

Cumhuriyet'in Gözüyle Kürt Meselesi dizisini hazırlarken Kemalist Devrim'in Doğu'ya ve Kürtlere bakış açısını belgelere dayanarak aktarmayı amaçlamıştık. Bu çerçeve içerisinde, dizinin ikinci kitabı olarak yayımladığımız Naşit Hakkı Uluğ'un *Tunceli Medeniyete Açılıyor* isimli çalışması, bölgedeki ortaçağ kalıntılarına karşı girişilen savaşın canlı ve ilk ağızdan anlatımını içermektedir.

Uluğ kitabında, Kemalist Devrim'in feodalizme ve diğer ortaçağ kalıntılarına karşı duyduğu devrimci öfkeyi ve uzlaşmaz tavrı gözler önüne sermektedir.

Uluğ'un yazdıklarını okurken Kemalist Devrim'i tamamlayamamanın Türkiye'ye neye mal olduğu çok iyi anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in tasfiye etmek için var gücüyle çabaladığı feodal kalıntılar, aşiret ilişkileri ABD'ye bağlı iktidarlar döneminde yeniden hortlamıştır. ABD ve işbirlikçileri tarafından tekrar piyasaya sürülen feodal geriliklere karşı mücadelede Kemalist dönemin bakış açısını nesnel olarak incelemek son derece önemlidir. Dizimizin bu kitabının tarihimizin ve sorunlarımızın anlaşılmasına katkı yapacağına inanıyoruz.

ISBN 975-343-497-9
9 789753 434973

KAYNAK YAYINLARI